

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Τά
Βαλκάνια
καί ἡ
Εὐρώπη

Μηνιαία Ἐπιθεώρηση • τεύχ. 118 • Μάρτιος 1992 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Τήν τελευταία στιγμή
Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου	6	Βρικόλακες
Παντελή Μπουκάλα	8	Γιατί σιωποῦν οἱ διανοούμενοι;
Γιώργου Καρρά	9	Στόν κυκεώνα τῆς πληροφόρησης
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου	12	Τά Βαλκάνια καί ἡ νέα τάξη πραγμάτων: στόν εὐρωπαϊκό χῶρο ἢ στό περιδῶριο
Ἄγγελου Ἐλεφάντη	22	Ἵλοι, ὅπως ὅλος ὁ κόσμος
Γιώργου Ριτζούλη	30	Πῶς ἦταν ἡ πραγματική Θεσσαλονίκη;
Ἄνδρέα Πανταζόπουλου	32	Γαλλία: ἦταν κάποτε ἡ Ἄριστερά
Δημήτρη Κυρτάτα	34	Ἡ γέννηση τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας
Βάσω Κιζήλου	38	Δέν ὑπάρχει τόπος γιά τίς χωματερές
Δημήτρη Κωνσταντίου	43	Ἡ προστασία τῶν ἱστορικῶν πόλεων, ἡ ἑλληνική ἐμπειρία
Κώστα Σταμάτη	46	Δημοκρατικός σοσιαλισμός: συμβιβάζεται μέ περιορισμούς τῶν ἐλευθεριῶν;
Χρήστου Παπαγεωργίου	53	«Ἵπάρχει γιατί ἡ γυχή κρυώνει»
Γιώργου Κοροπούλη	56	Τό μενεξεδί ἀποτύπωμα
Βρασίδα Καραλή	60	Δικτατορία, πόλεμος καί πεζογραφία
	62	Ἐπιστολές
	65	Ἐπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λίβαδᾶς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἄριστειδης Μπαλιᾶς, Παντελῆς Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Ἄντρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ἄγγελος Ἐλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόννης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. **ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ:** Νίκας, Ἄγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΜΟΝΤΑΖ:** Τάσος Εὔσταθίου. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Ἄλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἑξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εὐρώπης, ἐτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἑξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Ἄπριλιος 1992 • τεύχος 118 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 3

Ἔστω τήν τελευταία στιγμή

Υπάρχει ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική; Ἡ ἀνοιχτή ἢ λανθάνουσα ἀντίθεση πρωθυπουργοῦ καί ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, ἡ μεταστροφή τῆς Προεδρίας τῆς Δημοκρατίας κι ἐνός τμήματος τοῦ Τύπου πού προσανατολίζονται πρὸς τήν ἀναγνώριση τοῦ κράτους τῶν Σκοπίων μέ τό συνθετικό «Μακεδονία», πρὸς θέσεις δηλαδή εὐρωπαϊκές, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά τόσο ἡ κοινὴ γνώμη ὅσο καί τό κύριο τῶν δυνάμεων ἀντιπολίτευσης καί κυβέρνησης θεωροῦν ἐθνική μειοδοσία τήν ὑποχώρηση ὡς πρὸς τό ὄνομα τοῦ νέου κράτους, ὅλα αὐτά τὰ ἀντιφατικά φαινόμενα καί δρώμενα πού σχετίζονται μέ τήν ἐξωτερική πολιτική ἀποδεικνύουν ὅτι, τό λιγότερο, δέν ξέρουμε πού πᾶμε. Κι ἐνῶ ὅλοι, κυβέρνηση κι ἀντιπολίτευση, ὑπερθεματίζουν γιά τόν εὐρωπαϊκό προσανατολισμό τῆς χώρας, στήν πράξη ἔρχονται σέ πλήρη καί ἀνυπογίαστη ἀντίθεση πρὸς τίς πραγματικότητες πού ὑπαγορεύουν τή στάση τῶν Εὐρωπαίων συνταίρων, καί ὡς ἐκ τούτου ἀφήνουν ἐλεύθερο τό ἔδαφος γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀμερικανοτουρκικῆς ἐπιρροῆς στά Βαλκάνια, πού στόχο ἔχει — καί σέ μεγάλο βαθμό τό ἔχει ἤδη πετύχει — τό ζέκομμα τῶν Βαλκανίων ἀπό τόν εὐρωπαϊκό χῶρο. Ἡ Ἑλλάδα περιθωριοποιεῖται καίτοι τυπικά μέλος τῆς ΕΟΚ.

Τό χειρότερο εἶναι ὅτι ὅταν ἡ Ἑλλάδα δά ὑποχρεωθεῖ νά ἀναγνωρίσει τίς νέες πραγματικότητες πού δά ἔχουν διαμορφωθεῖ, τότε ἡ σημερινή ἀνυποχώρητη στάση δά βιωθεῖ ὡς ἐθνική ταπείνωση καί ἐθνικός διχασμός.

Δέν φαίνεται πάντως ὅτι ὑπάρχουν οἱ ἰδεολογικές καί οἱ μυχολογικές προϋποθέσεις γιά μιὰ γενναία στροφή. Ὁ ἐθνικισμός καί ὁ ἀναχρονιστικός μεγαλοϊδεατισμός ἔχουν ὑποσκάψει τό ἔδαφος καί ἔχουν ἐγκατασταθεῖ γιά τά καλά τόσο μέσα στό κράτος καί τήν πολιτική τάξη ὅσο καί στή κοινὴ γνώμη. Ἐκεῖ ὅμως βρίσκεται ὅλο τό πρόβλημα: ἔστω τήν τελευταία στιγμή νά ὑπάρξει στροφή κι αὐτή νά μή βιωθεῖ ὡς ἐθνική ταπείνωση. Γιατί δέν εἶναι. Δέν θεωροῦν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐθνική μειοδοσία τήν ἀναγνώριση τοῦ κράτους τῆς *Σλαβικῆς Μακεδονίας*, δέν θεωροῦν ὅτι ἀπειλοῦνται ἀπό τούς «Σκοπιανούς», δέν δέχονται τούς μαζιμαλισμούς τοῦ κ. Σαμαρά. Καί εἶναι οἱ πολλοί, ἂν καί τή φωνή τους σκεπάζει ὁ ὀρυμαγδός τῆς ἐπίσημης νεοεθνικοφροσύνης.

Οσοι θεωροῦν αὐτή τήν πολιτική τοῦ ἐνδοβαλκάνιου ἀπομονωτισμοῦ καταστροφική, ἔχουν χρέος νά τό δείξουν. Ὅσο ἀκόμη εἶναι καιρός.

Φίλοι συνδρομητές,

Ἄνανεῶστε τίς συνδρομές σας. Ὅπως γράγαμε καί στό προηγούμενο τεῦχος πάνω ἀπό 300 συνδρομές δέν ἔχουν ἀνανεωθεῖ, ὑπάρχουν πολλές πού ἔχουν λήξει ἐδῶ καί μῆνες. Τουλάχιστον εἰδοποιεῖστε μας νά σταματήσουμε τήν ἀποστολή τοῦ περιοδικοῦ γιατί ἀκόμη καί τά γραμματόσημα κοστίζουν.

Μακάρι ὁ πρόσφατος πατριωτικός ἀντικαταναλωτισμός ἐναντίον τῶν ὀλλανδικῶν προϊόντων νά μπορούσε νά ὑπερβεῖ τόν εὐκαιριακό καί πανηγυριώτικο χαρακτήρα του καί νά σάρωνε ὅλα τὰ

ἐξαρτημένα ἀνταντακλαστικά πού μᾶς σπρώχνουν νά τρέχουμε λαχανιασμένοι πίσω ἀπό εἰκόνας προϊόντων καί εἰδῶλα ἀξιῶν, κυνηγώντας τὰ «ἀναγκαῖα» σκουπίδια πού κάνουν τή ζωή ἀπό «μέγα καλό καί πρῶτο» μιᾶ θλιβερή χωματερή.

Δέν θά ἐμπλακῶ στή γνωστή σύγκρουση τῆς κυνικῆς ἄποψης (ἡ ὁποία λέει ὅτι τό «νόημα» τῆς ζωῆς, ἂν ὑπάρχει, εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἡ χωματερή) μέ τήν οὐτοπική (ἡ ὁποία λέει ὅτι τό «νόημα» τῆς ζωῆς εἶναι αὐτό πού ἐμεῖς τῆς δίνουμε), ἐπειγόμενος νά ὑπογραμμίσω κάποιους φόβους γιά τὰ χειρότερα πού ἀπειλοῦνται. Γιατί ἔχουμε δείγματα. Κάποια συμπτώματα τῆς βαλκανικῆς χολέρας περνοῦν ἤδη τὰ σύνορα μέ τή μορφή μιᾶς ὀψιμης ἐθνικοφροσύνης, ἡ ὁποία ἔρχεται νά καλύψει χρόνων καί χρόνων ἐθνική ἀφροντισιά μέ μεγαλειώδεις μπουρδολογίες τοῦ τύπου: «Νά μή μεταδίδονται πιά στήν Ἑλλάδα ἰταλικά τραγούδια καί ἰταλική μουσική». Μάλιστα. Τέτοιος αὐτοεunuχιστικός ζήλος. Καί βεβαίως, σέ λίγο, ἐπειδή ἐνδεχομένως ἡ Γερμανία λ.χ. θά τηρήσει ἀνάλογη στάση, νά «τιμωρηθεῖ» καί αὐτή μέ τόν ἴδιο τρόπο. Νά ἀπαγορευθεῖ ἡ γερμανική μουσική καί —γιατί ὄχι;— νά ἐπεκταθεῖ ἡ ἀπαγόρευση στά βιβλία, στίς ἰδέες, στά νοήματα. Νά ἀποβλακωθοῦμε πανεθνικῶς ἐκδικούμενοι τούς ἀλλόφυλους καί νά μείνουμε ἔτσι στήν ἀγνή καί λεβέντικη «ἐλληνικότητά» μας, τή θρεμμένη, ὡστόσο, μέ γαλατάκι Ὀλλανδίας καί Κόκα κόλα ἀμερικανική. Γιατί αὐτά δέν κόβονται καί τόσο πρόθυμα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅσα, γιά τήν ὥρα, ἤχουν ὡς ἀνατριχιαστικά ἀστεῖα ραδιοφωνατζήδων ἢ ὡς ὑστερικές κορόνες «πατριωτῶν» ἐξ ἐπαγγέλματος, ἐθνοραφιδῶν καί ἐθνοσαρλατάνων, ἐνδέχεται νά ἀποβοῦν αὐριο πραγματικός κίνδυνος. Γιατί μέσα στά δεινά τῶν πολέμων εἶναι καί ὅσα ἐπαπειλοῦνται ἀπό ἐκείνους ἀκριβῶς οἱ ὁποιοί ὀρίζουν καί διαχειρίζονται τίς καταστάσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης. Τό νά σοῦ μοιράζον τó νερό καί τό φωμί

Βρικόλακες

τοῦ Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου

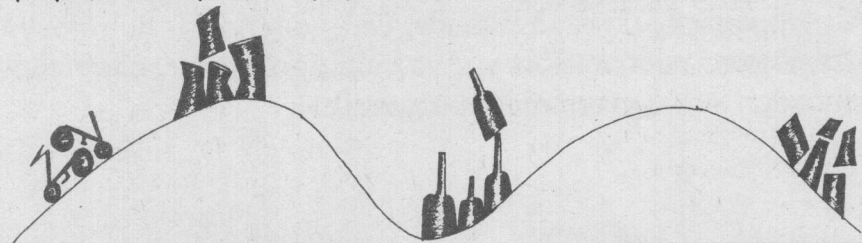
μέ τό δελτίο δέν ἀπέχει καί πολύ ἀπό τό νά σοῦ ἐπιβάλλουν μιάν ἰδεολογία ἐκτάκτου ἀνάγκης. Πρίν περάσουν ἀπό πάνω σου τὰ στρατιωτικά ἄρματα, ἔχει περάσει ἡ στρατιωτική λογική. Γιατί, ἐπιπλέον, μέσα στά δεινά τοῦ πολέμου

εἶναι ὅτι ὁ ἐχθρός δέν ἀναζητεῖται πάντα ἐκτός συνόρων — καί ὁ ἐχθρός βέβαια θά βρεθεῖ ἐκεῖ ἀκριβῶς πού θά ἀναζητηθεῖ: μαῦρες μάγισσες καί κόκκινοι τράγοι. Ἡ παλιά πεθαμένη κοινότητα βρικόλακιάζει μέ τή μορφή μιᾶς ἐθνικῆς ὀχλοφροσύνης πού ἐξορμᾷ (ὅπως ἤδη γίνεται στή Γιουγκοσλαβία καί τήν τέως Σοβιετική Ἑνωση) νά «λύσει» τὰ προβλήματα ἐκεῖνα τὰ ὁποία ἡ ὑπόλοιπη Εὐρώπη προσπαθεῖ νά ὑπερβεῖ, ἀφοῦ συνειδητοποίησε, ὅπως ἔλεγε προχτές κι ἕνας φίλος μου, ὅτι μερικά προβλήματα δέν λύνονται ἀλλά ἀπλῶς ξεπερνοῦνται. Εἴμαστε ἤδη στό ἔτος 2000.

Τά σύνορα βέβαια δέν καταργοῦνται. Ἀλλά τὰ σύνορα ὀρίζουν μιάν ἐστία, ὄχι μιᾶ φυλακή ἢ ἕνα στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Ὑπερασπίζεται κανεῖς τήν ἐστία του, ὄχι τή φυλακή του. Κι ἕνας τόπος γίνεται φυλακή, στρατόπεδο συγκεντρώσεως ὅταν ὡς μόνη ἐναλλακτική ἀπάντηση στόν λιπαρό καταναλωτισμό ἐπικρατοῦν οἱ πάσης φύσεως λιτοδίαιτοι χομεϊνισμοί.

Ἄν εἶναι νά ἐπιβιώσουμε, νά ἐπιβιώσουμε σάν ἄνθρωποι, ὄχι σάν τρωγλοδύτες. Πεθαίνει κανεῖς γιά κάτι γιά τό ὁποῖο ἀξίζει νά ζεῖ — αὐτή εἶναι ἡ ἀντίφαση πού μᾶς ὀρίζει κι αὐτή εἶναι καί ἡ μόνη «ἐθνική μας ταυτότητα». Ἡ ὁποία βέβαια δέν κινδυνεύει ἀπό τήν ἰταλική μουσική ἀλλά ἀπό τόν κυρίαρχο «ἦχο τῆς Ὀμόνοιας»: ἀπό τόν ἐλληνικό μηδενισμό πού ὑψώνει πολυκατοικίες, ἀπό τὰ δολοφονικά Σαββατοκύριακα τοῦ Τίποτα, ἀπό τό καλπάζον φέμα πού τό λέμε τώρα «παρὰ μύθιασμα» συκοφαντώντας τὰ παραμύθια — ἡ «ἐθνική μας ταυτότητα» κινδυνεύει ἀπό τόν γιάπη, τόν μάγκα καί τόν χούλιγκαν πού ἀναδύονται στά σπλάχνα της.

(Ξαναδιαβάζοντας τόν Λορέντζο Μαβίλη — τή ζωή καί τόν θάνατο τοῦ Λορέντζου Μαβίλη: Νά πεθάνεις γιά κάτι πού ν' ἀξίζει σημαίνει πρῶτα πρῶτα νά βρεῖς κάτι πού νά σέ κάνει νά ζήσεις. Μιά πατρίδα — o altra cosa).

Κάθε πού ἡ ἐπικαιρότητα καταβροχθίζει τὰ πρόσφορα (σενάρια καί ἀνασηματισμούς καί ἐξωθεν κινδύνους, βαρυγδούπως προαναγγελλόμενες συνεντεύξεις κομματικῶν ἀστέρων πού σιγα-

νά διαφεύδονται τήν ἐπομένη, «νέα ξεκινήματα» ἢ νεότατα σκάνδαλα καί τά συναφή), καί κινδυνεύει νά μείνει νηστική, νά λιμοκτονήσει, ἀνασύρει τίς ἐφεδρεῖες τῆς, τά στερεότυπά τῆς, αὐτά πού τῆς δίνουν μιά κάποια ἀνούσια στίλβη.

Καί ἰδοῦ οἱ ἔρευνες, τά ἐρωτηματολόγια, οἱ πόζες, οἱ ἀπαντήσεις οὐχί πέραν τῶν 165 λέξεων γιά νά χωρέσουν στό σαλόνι καί οἱ δέκα ἐκ τῶν ἐπωνύμων, ἰδοῦ τό πολλοστό στύψιμο ἐνός ἐσπεριδοειδοῦς τῆς δημοσιότητας πού πάει καιρός πού ἀπόμεινε δίχως ἔχνος ὑγρασίας.

«Γιατί σιωποῦν οἱ διανοούμενοι;». Ξανά τό ἐρώτημα, ἐκτοξευόμενο μέ στηλιτευτική ἀποφαντικότητα. Καί ξανά ὁ, προϋποτιθέμενος, χωρισμός τῆς κοινωνίας σέ «πνευματικούς» καί «λοιπούς ἀνθρώπους», σέ πρωταγωνιστές τῆς μοίρας τους καί σέ ἀπλούς χειρώνακτες-ἀχθοφόρους τῆς· στούς δικαιούμενους τόν λόγο, ἔστω τόν πιό ἄσημο καί ἄφωνο λόγο (ἀλλά τό «νόημα» δέν τό προσπορίζουν τά καθαυτό λεγόμενα· τό παρέχει τό «κύρος» τῆς θέσης, τοῦ ἀξιώματος) καί στούς ἀπό γεννησιμιοῦ τους ἀναυδούς.

Ἴσως σ' αὐτήν τήν ἐγκληση (καί ἐν ταυτῶ ἐκκληση) τῶν «διανοουμένων» νά στοιχειώνει ἐκεῖνη ἡ παλιά, πλατωνική καταγωγῆς ἰδέα γιά τούς φιλόσοφους πού πρέπει νά γίνουν κυβερνήτες καί γιά τούς κυβερνήτες πού οφείλουν νά γίνουν σοφοί. Ἴσως πάλι, κι αὐτό εἶναι τό πιό πιθανό καί τό ποθητό, τό πραγματικό νόημα αὐτοῦ τοῦ «δαμόκλειου» ἐρωτήματος νά εἶναι ἡ εὐθεία, ἡ ἀποσβολωτική ἀπάντηση πού δίνει ἐκεῖνος πού τό θέτει κι ὄχι ἐκεῖνος στόν ὁποῖο προσχηματικά τίθεται.

Τό «γιατί σιωποῦν οἱ διανοούμενοι;», στή γλώσσα τήν προφανή, τήν πραγματική, τήν ἀκόπως καταναλώσιμη, σημαίνει ὅτι αὐτοί οἱ λεγόμενοι διανοούμενοι, οἱ κουλτουριάρηδες τέλος πάντων, «λωφοῦν» (γιά νά ἀποφύγουμε τό πιό βάνουσο ὑποτίθεται «λουφάρουν»), ἰδιωτεύουν καί ὀμφαλοσκοποῦν, περί ἄλλα τυρβάζουν καί ἀπαξιῶν (ἄρα καί ἀπαξιώνονται), νυχτώνονται μακράν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καί τῶν ἀναγκῶν πού τόν ὀρίζουν. Ἐκπίπτουν, ἐν ὀλίγοις, ἀπό ἕνα ἀξίωμα πού, ὅμως, οὐδεῖς τούς τό παραχωρεῖ, οὐδεῖς τό ἀναγνωρίζει, καί οὐδεῖς τό χρειάζεται.

Γιατί σιωποῦν οἱ διανοούμενοι τοῦ Παντελῆ Μπουκάλα

Τάχα οἱ διανοούμενοι, κι ἄν ἀριθμήσουμε σ' αὐτήν τήν ἐλαστικότητα μέχρι μή ὑποστάσεως συνομοταξία τούς ποιητές, τούς μαστόρους τῶν τεχνῶν ἐν γένει (καί ὅσο βρίσκονται ἐν ζωῇ, γιατί στά μνημόσυνά τους κρατημὸ δέν ἔχουν οἱ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ὑμνολογοῦντες), ἀποτελοῦν τή

«φωνή τοῦ τόπου τους» καί τή «συνείδησή του», ὅπως τό θέλει ἕνας γενναϊόδωρος μύθος πού ἀνασύρεται μονάχα ὅταν εἶναι νά καταδικαστοῦν καί νά λοιδωρηθοῦν οἱ, ἄς τούς ποῦμε ἔτσι, ἐργαζόμενοι μέ χαρτί καί λαμάρι;

Μά ἄν εἶναι ὄντως ἡ «συνείδηση», τότε εἶναι, ἐκ προοιμίου καί ἐπί ποιῆ ἀυτοκαταργήσεώς τῆς, συνείδηση ἐτερόδοξη, ἐναντιοφρονούσα, αἰρετική ὡς πρὸς τόν δεσπίζοντα Λόγο τῆς πολιτείας ἀλλά καί τῆς κοινωνίας. Ἄρα, εἶναι ἐπικινδύνως περιττή καί προορισμένη τοῦ ἀναθηματισμοῦ. Πῶς ἀναθηματίζονται ὅσοι ἀποτολμοῦν νά ὀνομάσουν τά στοιχειώδη δικαίωματα τῶν Ἀλβανῶν προσφύγων;

Ἡ ποιός δίνει σημασία, πολιτική σημασία, σ' ἐκείνους τούς μυστήριους πού ταπεινά ὑπαινίσσονται πῶς ἄλλο ἢ ἱστορία καί ἄλλο ἢ αἵματολογία καί οἱ ἐξετάσεις τῆς, ἄλλο τό ἔθνος κι ἄλλο τό κράτος, ἄλλο ἢ πατρίδα κι ἄλλο οἱ ἐπιβάτες τῆς; Δέν ἀντιλέγω, τυπικά, εἴμαστε ἀνοιχτή κοινωνία· πλαδαρά κι ἀπέραντα ἀνοιχτή· τόσο πού ὁ λόγος τῆς ἐτερότητας, ὅσο ἰσχυρός καί ἐμπερίστατος, νά μή γράφει κοινωνικά οὔτε ὅσο ἕνας μόνον τίτλος-βρυχηθμός κάποιου Νέου Βαρβαροφάγου πού μᾶς καλεῖ ἀπό τή βολή τῆς τηλεοπτικῆς του καθέδρας νά κινήσουμε κατά τῶν ἀπίστων.

«Οἱ διανοούμενοι σιωποῦν», ὅμως, σημαίνει καί ὅτι ἐμεῖς, οἱ ὀρίζοντες καί κατέχοντες, τούς θέλουμε νά γράφουν καί νά λένε καί νά ὑπάρχουν μέσα στά (καί ὑπὸ τὰ) «μεγάλα ΜΜΕ». Ὅταν μιλοῦν, μελετοῦν καί γράφουν στό δικό τους πόστο, τό μικρό καί παράταιρο, «σωπαίνου»· τόν λόγο τους τόν παίρνει τότε ὁ ἄνεμος καί τόν ξοδεύει, τόν ἀπορρίπτει, ἀτρύγητο κι ἄκαρπο, στά «ἀτρύγητα πελάγη» τῆς Μεγάλῆς Ἀποτελεσματικῆς Δημοσιότητας.

Ὅταν ὅμως συνωστίζονται σέ προθαλάμους, ὅταν συντάσσονται μέ τό «κοινό αἶσθημα» τό ἀπό ἄλλους ψυχρότατα καί ὑπολογιστικά διαμορφωμένο, ἀντί νά συντάσσουν τήν ἐτερότητά τους, ὅταν συμφωνοῦν μέχρῃ ἀφωνίας, ὅταν ἀναπαράγουν, ἐπικυρώνουν καί νομιμοποιοῦν τούς «μέσους ὄρους», τότε γίνονται ἀκουστοί. Καί τό ἀκουστός σημαίνει, ἀπλῶς, ὀνομαστός, διάσημος, γνώριμος σέ ὅλους τούς καταναλωτές τηλειδώλων, κι ὄχι βέβαια ὅτι τὰ λόγια του (ὅποια καί

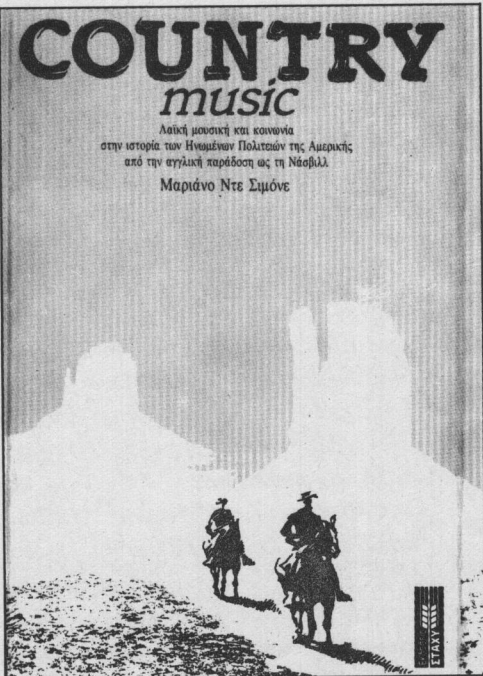
ῥσα) ἀποκτοῦν ὑποδοχεῖς, λειτουργοὺς καὶ ἀναπαραγωγούς.

Καὶ σήμερα, ὀνομαστοί, δηλαδή ὑπαρκτοὶ καὶ ἐπιβάλλοντες, δηλαδή ὀργανικότατοι διανοοῦμενοι, εἶναι οἱ «Τρεῖς Χάριτες» καὶ οἱ «Ἀπάρადεκτοι», ὁ Μέρτζος καὶ ἡ Κανέλλη, ὁ Παναγιωτόπουλος καὶ ἡ Παναγιωταρέα, ὁ Ζουγανέλης, ὁ Κακαουνάκης καὶ ὁ Τράγκας, ὁ Χατζηφωτίου καὶ ὁ Ἀνδρέας Μικρούτσι-

κος. Αὐτοὶ δροῦν, αὐτοὶ ἐπιδροῦν, κανοναρχοῦν καὶ διαπλάθουν. Οἱ ἄλλοι, οἱ «διανοοῦμενοι», σπαταλιοῦνται στίς πολυτέλειες τῆς διαφορᾶς ἢ γίνονται ἄφωνο ὑλικό ἀνακυκλούμενων «ἐρευνῶν». Πεισμόνως ἀνώριμοι καὶ παντελῶς ἀχρεῖαστοι. Πῶς τὸ ἔλεγε, ἀποκηρύσσοντάς τους μετὰ βδελυγμίας, ἕνας τοῦ «σογιῦ» τους, ὁ Σεφέρης; «Οἱ διανοοῦμενοι πού σκαρφαλώνουν στὸ ἴδιο τους τὸ κεφάλι»...

COUNTRY music

Λαϊκὴ μουσικὴ καὶ κοινωνία
στὴν ἱστορία των Ηνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς
ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ παράδοση ὡς τὴ Νάσβιλ.
Μαριάνο Ντε Σιμόνε

κυκλοφορεῖ
σε ὅλα τα βιβλιοπωλεῖα
το βιβλίο
του ΜΑΡΙΑΝΟ ΝΤΕ ΣΙΜΟΝΕ

Country Music

Ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ παράδοση ὡς τὴ σημερινὴ country music, διαμέσου τῆς μουσικῆς Hillbilly, του Western Swing, του Ἦχου Nashville, του Bluegrass, το βιβλίο εξετάζει τὴν ἱστορία αὐτῆς τῆς μουσικῆς σε συνδυασμὸ με τὴν εξέλιξη τῆς ἀμερικάνικης κοινωνίας.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
STAXY

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΠΡΟΟΔΟΣ - ΜΕΣΟΛΟΠΠΙΟΥ 5, ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. 3621001, FAX 3629207

Στόν κυκεώνα τῆς πληροφόρησης

τοῦ Γιώργου

Στίς δύσκολες μέρες τοῦ 1989-1990 οἱ Νεοέλληνες δέν διακρινόμασταν, ὁμολογούμενως, γιά τή σφαιρικότητα καί ἀμεσότητα τῆς ἐνημέρωσῆς μας. Τόσα καί τόσα συνέβαιναν στόν κόσμο, γιά τὰ ὅποια ἐμεῖς εἴτε δέν παίρναμε καν μυρουδιά εἴτε τὰ πληροφοροφύμασταν ἐντύπως (δίχως δηλαδή ὀπτικοποιημένο, πού λένε, ὑλικό) μέ μισης ὀλόκληρης μέρας καθυστέρηση. Ἀλλά καί ἀπό πλευρᾶς διασκέδασης καί παραμυθίας τῆς ψυχῆς νά τό πάρεις, φτωχή παρέμενε ἡ ἐλευθερία ἐπιλογῆς μας. Ξέραμε βέβαια γιά τὰ θάσανα τῶν μεγιστάνων τοῦ πετρελαίου στό Ντένβερ-Κολοράντο, εἴχαμε ὅμως μεσάνυχτα σχετικά μέ τίς οἰκογενειακές περιπλοκές τῆς δυναστείας τοῦ χάλυθα στό Φήνιξ-Ἀριζόνα. Καί καλά τό 13ο Ἀστυνομικό Τμήμα τοῦ Μπρόνξ, γιά τήν Ὀμάδα Ἡθῶν ὅμως τοῦ Σάν Φρανσίσκο τί ξέραμε; Μέ δύο τρεῖς δημοσιογράφους τή θγάξαμε, μέ δύο, τρία σήριαλ, μέ δύο τρεῖς μπάλες τό δίμηνο. Ἀποτέλεσμα ἦταν νά παρακολουθοῦμε, ἀποκλεισμένοι ἀπό τὰ τοῦ ὑπόλοιπου κόσμου, κατά μέσο ὄρο μόνο 2,6 ὥρες τηλεόραση ἡμερησίως.

Σήμερα οἱ ἔρευνες μιλάνε πλέον γιά 3,5 ὥρες ἡμερησίως. Ἡ ἀγορά μας εἶχε δυνατότητες καί οἱ ἀνάγκες μᾶς ἀσφικτιοῦσαν. Βέβαια οἱ ἀνάγκες αὐτές δέν προϋπήρχαν. Ἀπλῶς κατέρρεαν σιγά σιγά ἢ καί γοργά ἄλλες προηγούμενες ἀνάγκες καί στό κενό, σάν σέ σκυταλοδρομία, εἰσέβαλλαν οἱ νέες. Τό ποιός τίς φτιάχνει, τίς ὀρίζει καί τίς ὀργανώνει αὐτές τίς ἀνάγκες δέν εἶναι δεδομένο: ὅποιος προλάβει. Ἐδῶ πρόλαβαν, ἐλλεῖψει ἀντιπάλου, οἱ «νέες ιδέες».

Γιατί τὰ παλιά κατέρρεαν. Κατέρρεε π.χ. ἡ παλαιά Ἀριστερά, ἡ παλαιά σοσιαλδημοκρατία, οἱ παλιές ιδέες, οἱ παλιές ἐπικοινωνίες, οἱ παλιές κοινότητες, τὰ παλιά ἐμπορεύματα, οἱ παλιές ἐπιστήμες, οἱ παλιές τεχνολογίες, οἱ παλιές γραφές, οἱ παλιές γλώσσες, οἱ πα-

λιές εἰκόνες. Ἡ διαδικασία εἶχε ἀπό χρόνια φυσικά ξεκινήσει σέ διαφορετικά ἐπίπεδα καί μέ διαφορετικούς ρυθμούς. Ἐδῶ σέ μᾶς ὅμως πύκνωσε ἀπότομα πρῶν ἀπό λίγα χρόνια. Τό νέο πού ἐπαιρνε τή θέση τῶν παλιῶν δέν μπορεῖ νά χωρέσει σέ μιά λέξη. Ἄν χώραγε ὅμως, θά λέγαμε ὅτι τό νέο λεγόταν «ἐνημέρωση» ἢ, πιό σωστά, «πληροφορία». Αὐτή ἡ «πληροφορία» κυριολεκτοῦσε: ἔφερε μαζί της ὄντως μιά πληρότητα, καθώς ἀποτελοῦσε μιά καλειδοσκοπική ἀπάντηση σχεδόν γιά ὅλα. Ἦταν καί τεχνική καί ἰδεολογία καί ἐπιστήμη καί διαφήμιση καί πολιτική καί γλώσσα καί εἰκόνα καί —κυρίως— ἐμπόρευμα. Εἶναι δηλαδή (καπιταλιστική) βιομηχανία, μέ τήν πληρέστερη δυνατή ἔννοια, μέ τήν κοινωνική ἔννοια.

Ἀλλά πρόκειται γιά μιά ἰδιότυπη βιομηχανία. Ὅλες οἱ βιομηχανίες καλύπτουν, σέ ἕναν βαθμό, ἀνάγκες αὐθύπαρκτες, ἀντικειμενικές. Γιά νά εἶναι ὅμως καθαυτό καπιταλιστικές βιομηχανίες, δηλαδή ὄχι «ἀπλές» παραγωγές ἀγαθῶν, χρειάζονταν καί ἕνα πλέγμα ἰδεολογικῶν σχέσεων πού νά δημιουργεῖ, νά ἐπεξεργάζεται καί νά ἐμπεδώνει ἕναν εἰδικό τύπο ἀναγκῶν προσανατολισμένων στό ἐμπόρευμα, ὁ ὁποῖος δηλαδή νά ἐξασφαλίζει τή βεβαιότητα —ὅσο αὐτό εἶναι δυνατόν— γιά τή συνεχῶς διευρυνόμενη ἀναπαραγωγή αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν. Ἡ αὐτοκινητοβιομηχανία, γιά παράδειγμα, δέν μποροῦσε νά σταθεῖ ἀπλῶς στήν ἀντικειμενική ἀνάγκη γιά μετακίνηση (ὑπάρχουν, διάβολε, πολλοί τρόποι νά μετακινεῖται κανεῖς) ἀλλά βλάστησε καί στήν ἰδεολογία

του ιδιωτικού αυτοκινήτου, την ιδεολογία της ελεύθερης επιλογής και της ελευθερίας γενικώς ή πάλι την ιδεολογία της κοινωνικής ανόδου και εξομοίωσης ατόμων θέσει ανόμων στην κοινωνική κλίμακα. Και αυτά όλα ήταν άμεσα συνδεδεμένα με μία πρακτική άποψη για την πόλη και την οργάνωσή της, για τόν ίδιο τόν τρόπο πού ζούμε.

Στήν σημερινή περίπτωση τά πράγματα δέν είναι ακριβώς ίδια. Αν ένα υλικό αγαθό, τό αυτοκίνητο τού παραδείγματός μας, είχε τέτοιες ιδεολογικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις και επιπτώσεις, τό εμπόρευμα «πληροφορία», όπως σχηματικά τό είπαμε, έχει τήν επιπλέον ιδιότητα ότι δέν αποτελεί άμεσα υλικό προϊόν. Βέβαια μία όλόκληρη βιομηχανία πού στηρίζεται σέ αυτό παράγει υλικά, υλικότατα, προϊόντα. Άλλά τά προϊόντα αυτά δέν είναι τόσο τελικοί σκοποί, είναι κυρίως μέσα για μία τελική παραγωγή σημάτων.

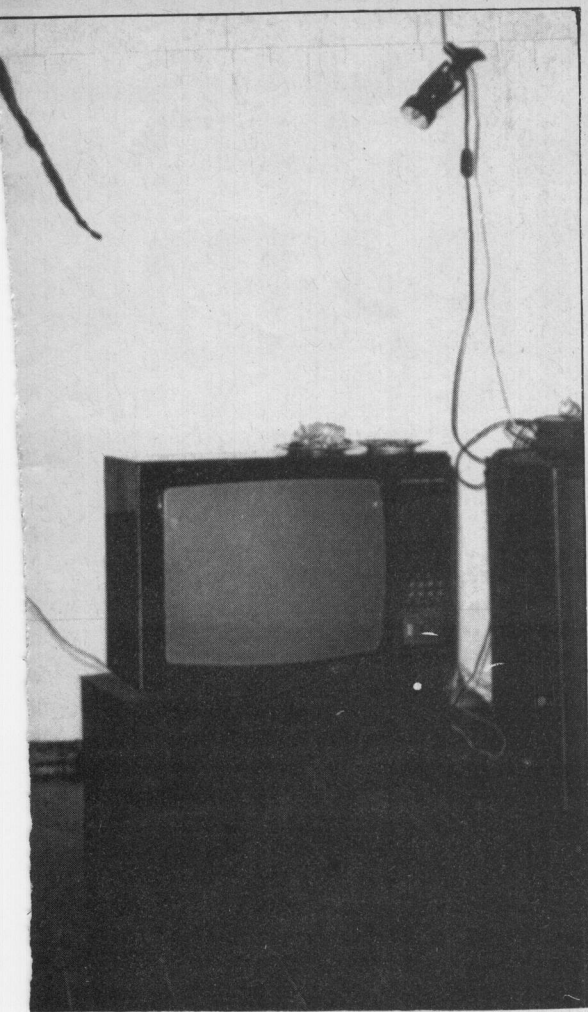
Βέβαια τά πράγματα δέν είναι τόσο άπλά. Όπως παλιότερα υπήρχαν ή και εξακολουθούν νά υπάρχουν οί μανιακοί τού αυτοκινήτου, έτσι και τά τελευταία χρόνια πληθαίνουν π.χ. οί μανιακοί τού υπολογιστή, οί μανιακοί τού μέσου. Τούς βρίσκεις σέ κάθε επάγγελμα και ειδικότητα. Γιατί τό έν λόγω μέσον έχει τό προσόν νά μήν αποτελείται μόνο από μπουζί και σασιάν, αλλά συνδέεται άμεσα και μέ λειτουργίες «πνευματικές» ή και επιστημονικές, καθώς είναι ένα μέσον πού εμφανίζεται και υπάρχει κυρίως μέ τή μορφή τής διαδικασίας, δηλαδή κοινώς τών προγραμμάτων, τής ροής και τής επικοινωνίας τους. Ή ένασχόληση μαζί του είναι έτσι —χάρη στή δυναμικότητά του, τίς προοπτικές του, τίς πνευματικές λειτουργίες πού συνεπάγεται— υπόθεση «ύψηλή», κοινωνικά καταξιωμένη και περσιωπής. Άλλά και για έναν άλλο λόγο. Αν ή κουθέντα π.χ. περί αυτοκινήτων ή ηλεκτρικών πλυντηρίων δέν μπορούσε ποτέ νά κρύψει έντελώς τή ρηχότητά τους, ή συνεχής ανταλλαγή απόψεων μεταξύ τών υπό άπίθαναν ανθρώπων —εμπόρων, γιατρών, δικηγόρων, φιλόλογων, μηχανικών, καταστηματαρχών, λογιστών, αρχαιολόγων— σχετικά μέ τό ποιά προγράμματα, μνήμες, δίσκους, ντράιβ, ίντερφείς κ.λπ. χρησιμοποιούν είναι ταυτόχρονα και ή άλληλεπιβεβαίωση για τή σοβαρότητα τής δουλειάς τους: δέν πρόκειται για παιγνίδι, οί άνθρωποι έχουν δεδομένα και DATA, έχουν στόχους, θέλουν νά είναι αποτελεσματικοί, σύγχρονοι, επιστημονικοί. Ή έννοποίησή τους πραγματοποιείται στό επίπεδο τής «πληροφορίας».

Αλλά πληροφορίες υπάρχουν κάθε είδους και περιεχομένου, πηγές και τρόποι παραγωγής τους άπειρες, όσες και οί ανθρώπινες πρακτικές, χρήσεις τους όσες και ιδεολογίες και ακόμα περισσότερες, όσες και επιστήμες και ακόμα περισσότερες. Ή έννοια «πληροφορία» δέν μπορεί ούτε και θέλει νά ασχοληθεί μέ αυτό. Ίσα ίσα, εάν θέλει νά επικρατήσει ως αταξία, επομένως και εμπόρευμα και ιδεολογία ταυτόχρονα, είναι ακριβώς υποχρεωμένη νά «άποχρωματίσει» έντελώς τήν πληροφορία, νά άρνηθεί αυτή τήν ιστορία τής πληροφορίας. Ή σημερινή έννοια τής πληροφορίας αναφέρεται πάντοτε στό μετά, ένα μετά όμως επικεντρωμένο στήν ίδια τήν πληροφορία. Άπογυμνωμένη έτσι ή πληροφορία από τό περιεχόμενο τής μεταπίπτει στήν κατηγορία τού «σήματος», γιατί μόνο μέ αυτή τή μορφή μπορεί νά έννοποιηθούν οί παντοειδείς πληροφορίες στήν έννοια τής «πληροφορίας», νά προσφέρονται επομένως ως αντικείμενο ένιαίας αντιμετώπισης. Και ή μόνη δυνατή ένιαία, άδιαφοροποίητη αντιμετώπιση τέτοιων σημάτων είναι ή διαχείρισή τους. Τεχνικές δηλαδή εισαγωγής, καταγραφής, ταξινόμησης, τυποποίησης, άντιγρα-

φής, διαγραφής, συγχώνευσης, μεταφοράς, αφαίρεσης, άποθήκευσης, άρχειοθέτησης, παρουσίασης, κωδικοποίησης, όπτικοποίησης, ψηφιοποίησης, μέ δυό λόγια διαχείρισης. Ή πληροφορία είναι ίσως τό πρώτο εμπόρευμα πού χρειάστηκε νά συγκροτήσει μία δικιά του, συνώνυμη «έπιστήμη», τήν πληροφορική, ή όποία επιτελεί πολλαπλό ρόλο: οργάνωνει τήν «πληροφορία» ως αταξία: ταυτόχρονα άυτονομεί τήν ίδια τή διαδικασία διαχείρισης, και έτσι και τόν ίδιο της τόν έαυτό, σέ μία παράλληλη αταξία: επομένως θεμελιώνει ταυτόχρονα τό εμπόριο τής ίδιας τής πληροφορίας και τό εμπόριο τής διαχείρισής της. Και επειδή θέλει, άπαρατήτως, νά συγκαλύψει τόν διαχειριστικό χαρακτήρα τού όλου έγχειρήματος, εισάγει ύπουλα τίς άσαφείς κατηγορίες «έπεξεργασίας», τής «άξιολόγησης», άφήνοντας νά έννοηθεί ότι πρόκειται για μία καθαυτό παραγωγική διαδικασία: μέ τίς τεχνικές τής άλληλοσυσχετίσης, τής επικάλυψης, τής έπεξεργασίας, τής σύνθεσης κ.λπ. τών δεδομένων παράγονται φρέσκα δεδομένα, νέες πληροφορίες. Νέες συσχετίσεις και έπεξεργασίες θά δώσουν κι άλλες νέες πληροφορίες κι αυτές μέ τή σειρά τους επ' άπειρον. Τά τσιπάκια νά 'ν' καλά.

Είναι και αυτά ένας ακόμα μάρτυρας για τήν σχεδόν πλήρη επικράτηση τής μορφής επί τού περιεχομένου, τόν έξοδελισμό τού τελευταίου και τήν άναγωγή αυτής τής μορφής σέ περιεχόμενο, αυθύπαρκτο και ατάρεσκο. Ή βιομηχανία τής πληροφορίας και τά ιδεολογικά της συμπαρομαρτούντα έχουν έτσι τόν ρόλο νά δημιουργούν συνεχώς νέες άνάγκες για πληροφορίες-σήματα σέ όλους τούς τομείς: νά δημιουργούν συνεχώς νέες άνάγκες για νέες τεχνικές διαχείρισής τους, δηλαδή για τήν κατανάλωση αυτών τών τεχνικών: και νά θέτουν συνεχώς στό

επίκεντρο τήν ἴδια τή διαδικασία «πληροφόρησης».

Πλευρές αὐτῆς τῆς γενικότερης ἐξέλιξης πού ξόπτετα περιγράψαμε φαίνονται καθαρά πλέον σέ ὅλες τίς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς. Ἐνα σωρό ἐπιστημονικοί κλάδοι, γιά παράδειγμα, τείνουν ὀλοένα καί περισσότερο νά μεταβάλλονται σέ παραρτήματα τῆς πληροφορικῆς, ἀγκομαχώντας νά τήν συναγωνιστοῦν στό δικό της γήπεδο. Ἀποδιώχνοντας δηλαδή στό περιθώριο τίς δικές τους ἐπιστημονικές προϋποθέσεις καί τά δικά τους ἐννοιολογικά συστήματα, ἐπιδίδονται σέ μιά ἀτελείωτη διαχείριση δεδομένων πού τροφοδοτεῖ τόν ἑαυτό της. Τά συστήματα πληροφοριῶν καί οἱ τράπεζες δεδομένων συνωστίζονται στό ἐννοιολογικό κενό. Ἀλλά στά χωράφια τῆς πολιτικῆς μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια, στά τῆς καθημερινῆς ζωῆς δηλαδή, ἴσως ἐξειδικεύονται τά πράγματα καθαρότερα ἀπό ὅπουδήποτε ἄλλου. Γι' αὐτό ἀρχίσαμε αὐτό τό σημείωμα ἀπό τήν τηλεόραση.

Γιατί ἦταν σέ ἐκείνη τή συζήτηση (ἄς τήν ποῦμε ἔτσι, γιατί τέτοια συζήτηση οὐδέποτε ἔγινε) γιά τήν ἰδιωτική τηλεόραση πού ἀνοίχτηκαν γιά πρώτη φορά τόσο καθαρά τά χαρτιά. Ἡ κριτική ἀπέναντι στήν ἤδη κατεξυτελισμένη ἔννοια τοῦ δημόσιου, ἀλλά καί ἀπέναντι στά πολιτικά ἦθη, εἶχε ἐπικεντρωθεῖ στό αἶτημα γιά «ἐλεύθερη καί ἀδέσμευτη ἐνημέρωση». Ἐκεῖ χωλαίναμε, ἡ πληροφοροφωρία καί τό πρόβλημα ἦταν ὅτι δέν ξέραμε πιά τί νά τήν κάνουμε, ὅτι στεροῦμασταν ὀλοένα καί περισσότερο τά ἰδεολογικά, θεωρητικά, πολιτικά ἐργαλεία γιά νά τήν ἀξιοποιήσουμε, οἱ νεοφιλελεύθεροι, οἱ γενικῶς φιλελεύθεροι καί οἱ εὐρύτεροι ἀριστεροί ἀντάμα ἐπέβα-

λαν ἄνευ ἀντιπάλου τήν ἄποψη ὅτι μᾶς λείπει ἡ ἐναλλακτική ἐνημέρωση. Ὅτι εἶναι ἡ ἀποκατάσταση διαδικασιῶν πληροφόρησης πού θά μᾶς ἀνοίξει τά μάτια. Ὡστε νά συλλέξουμε ἐπιτέλους πληροφορίες-σήματα σέ καθαρή μορφή, ἔξω ἀπό ἰδεολογίες, ἀντικειμενικά, ἀχρωμάτιστα. Εἰδήσεις (πληροφορίες) καθαρές. Θά θυμᾶστε: «ἐνεργός πολίτης εἶναι ὁ πληροφορημένος πολίτης». Πάντα στόν ἐνικό. Ποτέ οἱ πολίτες, ποτέ π.χ. ἐνεργή κοινωνία εἶναι ἡ πληροφορημένη κοινωνία. Γιατί οἱ πληθυντικοί καί τά σύνολα δέν συμβαδίζουν μέ μιά διαδικασία ἐξατομίκευσης τῆς πληροφορίας, αὐτοί ὡς σύνολα μποροῦν νά παράγουν «πληροφορίες» καί μέ ἄλλους τρόπους, δέν ἔχουν ἀνάγκη τά κανάλια. Πάντα ἡ ἀφαίρεση πολίτη. Σέ αὐτόν τόν μονήρη πολίτη, ἕνα μένει νά ἀσκεῖ: τό δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς. Νά ἐπιλέγει δηλαδή (παθητικά οἱ ἐνεργητικοί, δέν ἔχει σημασία) ἀνάμεσα σέ τετελεσμένα, ἀνάμεσα σέ πανομοιότυπες, παράλληλες διαδικασίες πληροφόρησης. Νά «συμμετέχει», πού λέγανε. Νά συμμετέχει, ὡς ἐπιλογέας, στήν ἐνοποιημένη, διομηχανοποιημένη ἐκστρατεία πληροφόρησής του. Πολυφωνική δεβαίως, ἀλλιῶς τί ἐπιλογή νά κάνει; Τώρα λοιπόν ὁ στόχος ἐπιτεύχθηκε καί μπορεῖ νά ἐπιλέγει, βάσει τῶν ἀπαραράγραπτων δικαιωμάτων τοῦ καταναλωτή, ἀνάμεσα στά διάφορα κωδικοποιημένα πληροφορικά «πακέτα» τῶν καναλιῶν. Στό κάτω κάτω, τό καθένα τους χρησιμοποιεῖ διαφορετικούς ἐνημερωτικούς ἀλγόριθμους, συναγωνιζόμενα ποιό θά καταφέρει νά μετατρέψει τό ἴδιο τό πρόγραμμά του, καί εἰδικά τίς εἰδήσεις του, σέ τέλεια ζάπινγκ ὥστε νά μήν χρειάζεται νά γυρνᾶμε σάν τήν ἄδικη κατάρα ἀπό κανάλι σέ κανάλι γιά νά καλύψουμε τίς ἀνάγκες μας σέ ἀποσπασματικότητα, σέ συλλογή σημάτων — σέ ἐνημέρωση τέλος πάντων. Μιά ἐνημέρωση μέ θραύσματα ἐναλλάξιμα εἰδήσεων. Ἐναλλάξιμα γιατί, ἔχοντας ἀδειάσει ἀπό περιεχόμενο, ἡ σημασία τους εἶναι ἀνάλογη τῆς (ἴσης) χρονικῆς τους διάρκειας, ἀνάλογη τοῦ ἰσοκατανεμημένου στόμφου τῆς ἐκφώνησής τους.

Νά 'ταν μόνο ἡ ἀποχαίνωση καί ἡ λεηλασία τοῦ ἐν διατεταγμένη (ἐλευθέρως ἐπιλεγείσα) ὑπηρεσία ἐλευθέρου χρόνου, καλά θά 'ταν. Εἶναι ὅμως καί αὐτή ἡ συνεχῆ ἀποδιάρθρωση τῆς «πληροφορίας» στά σήματα τά ἐξ ὧν συνετέθη, τά συνεχῆ πολιτικά γεγονότα-ἐρζάτς πού δημιουργοῦνται χάρις στήν ἴδια τή διαδικασία ἐνημέρωσης, τά γεγονότα πύ αἴρονται στό ὕψος τοῦ γεγονότος μόνο ἂν πρῶτα ἐνταχθοῦν στήν τυποποιημένη πληροφορικῆ διαδικασία ὑπό τή μορφή τῆς «εἰδήσεως» στά κλάσματα τοῦ δευτερολέπτου πού τούς ἀντιστοιχοῦν.

Ἀμήχανοι μπροστά στή χυδαιότητα τῆς ραδιοφωνικῆς χάθρας, τήν ἰδιωτική ἐξαπάτηση καί τήν ἰσορροπία τῶν καναλιῶν στή στάθμη μηδέν τῆς πολιτικῆς καί τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ἐξ Ἀριστερᾶς προερχόμενοι φανατικοί, τότε καί σήμερα, τῆς ἐνημέρωσης προβληματίζονται τώρα γιά μιά «ἠθική τῆς πληροφόρησης», γιά τήν «προστασία τοῦ πολίτη», γιά τήν «παρέμβαση τοῦ καταναλωτή». Ζητᾶνε δηλαδή νά βροῦμε τρόπους νά διαχειριζόμαστε, ὀρθολογικά, τή διαχείριση. Οὐδεῖς λόγος ἀνησυχίας. Ὅλες οἱ δυναμικές διομηχανίες ἔχουν τρόπους νά ἐμπορευματοποιοῦν, τή μιά μετά τήν ἄλλη, τίς «κριτικές» πού τούς ἀσκοῦνται ἀπό τά μέσα. Ὅπως οἱ πρόσφατα κατασκευασμένες ὀθόνες τῶν 100 Ἴντσῶν ἐμπορευματοποιοῦν τήν κριτική ὅτι ἡ μικρή ὀθόνη χαλάει τή μεγάλη ἢ ὅπως ἡ τηλεόραση τηλεφωνικῆς ἐπιλογῆς καί ἡ λεγόμενη διαδραστική τηλεόραση ἐπεκτείνοντάς τήν περιθώρια ἐπιλογῆς, διερύνοντας τή δυνατότητα τοῦ δέκτη νά διαλέξει καί μέσα στό ἴδιο κανάλι, τί θά δεχτεῖ — ἔτσι κι ἐδῶ, κάτι θά βρεθεῖ. Στό κάτω κάτω καί ἡ διαχείριση τῆς διαχείρισης ἀπαιτεῖ, ὅπως πάντα, πληροφορημένους διαχειριστές.

ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

ΠΡΑΓΜ

στόν ευρωπαϊκό χώρο

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Όταν οι στιγμές είναι ιστορικές, τότε και οι ευθύνες είναι ιστορικές. Η σημερινή πολιτική ηγεσία της Ελλάδας (δέν θα κάνουμε εδώ ακόμα διάκριση μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης ή μεταξύ των δύο απόψεων που αντιμάχονται μέσα στην κυβέρνηση, αφού στην πράξη έχει ασκηθεί μία πολιτική στην οποία μάλιστα συμφώνησαν, παρά τις διαφωνίες τους, όλοι), χωρίς στην καλύτερη περίπτωση να τό συναισθάνεται, συμβάλλει και αυτή στη διαμόρφωση σχέσεων αντιπαλότητας, αλληλοϊσχυροποίησης και αποσταθεροποίησης, σχέσεων όπισθοδρομικών στην περιοχή. Ξαναλέμε: "Όσα προβλήματα τίθενται σήμερα, όσα προβλήματα ανοίγουν αντί να κλείνουν, θά τά ύφιστάμεθα τά επόμενα πενήντα χρόνια. Θά σκιάζουν και θά εμποδίζουν τήν οικονομική και κάθε άλλης μορφής συνεργασία μεταξύ των βαλκανικών χωρών, τήν ανάπτυξη τους, θά εγκαλούν ξένους προστάτες και διαιτητές, ξένη έπιρροή δηλαδή, στην περιοχή. Τά Βαλκάνια θά μείνουν γιά άλλη μιά φορά στό περιθώριο τής Ευρώπης — κι άς μή νομίζουμε ότι αυτό δέν άφορά τήν Ελλάδα επειδή τάχα είναι μέλος τής ΕΟΚ.

Βέβαια ή έξαρση του έθνικισμού είναι γενικό φαινόμενο στην περιοχή και δέν χαρακτηρίζει μόνο τήν Ελλάδα. Θά ύποθέταμε ίσως ότι είναι ό έθνικισμός των άλλων που εγκαλεί τόν δικό μας έθνικισμό — μόνο που δέν έγιναν ακριβώς έτσι τά πράγματα. Όμως στην Ελλάδα αντιστοιχεί μιά ιδιαίτερη ευθύνη, καθώς είναι ή μόνη σταθερή συνισταμένη στην περιοχή, ή μόνη στην οποία δέν σημειώνονται οι έκ βάθρων κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις, ή μόνη δηλαδή που μπορεί να σκεφθεί και να άποφασίσει ψύχραιμα και συντεταγμένα, έστω και μόνο γιά τό λόγο ότι είναι ή μόνη που δέν πεινάει. Η Ελλάδα έχει ήδη βαδίσει ένα δρόμο πάνω στον όποιο τώρα έπιθυμούν να βαδίσουν τά γειτονικά κράτη, όλα τά γειτονικά κράτη, τό δρόμο τής πολιτικής δημοκρατίας, τής οικονομίας τής άγοράς και τής σύνδεσης με τήν Ευρώπη. Αυτό τό τρίπτυχο, που χαρακτηρίζει(;) σήμερα όλα τά Βαλκάνια, θά μπορούσε να άποτελέσει τό σημείο έπικοινωνίας και συνεργασίας των έπιμέρους χωρών. Και σ' αυτό τόν τομέα ή Ελλάδα έχει μιά ιδιαίτερη θέση, εκείνη του κράτους-πλότου. Προς άποφυγή παρεξηγήσεων: Ό ρόλος αυτός δέν έχει σχέση με τόν αντίστοιχο ρόλο που έπιθυμεί να παίξει ή Τουρκία στην Κεντρική Άσία, ή όποία επιδιώκει να καταστήσει τόν έαυτό της πόλο γύρω από τόν όποιο διατάσσονται οι άλλοι, κέντρο πολιτικής έπιρροής και προστασίας. Είναι ρόλος πολιτισμικός και έγκειται στην έπικράτηση κανόνων και σχέσεων ισότιμων και έπωφελών γιά όλους, σχέσεων δηλαδή που δέν προωθούν κάποια πολιτική διακρατική ιεραρχία, αλλά τήν οικονομική, μέ τήν ευρύτατη δυνατή έννοια του όρου, συμβίωση. Μή-

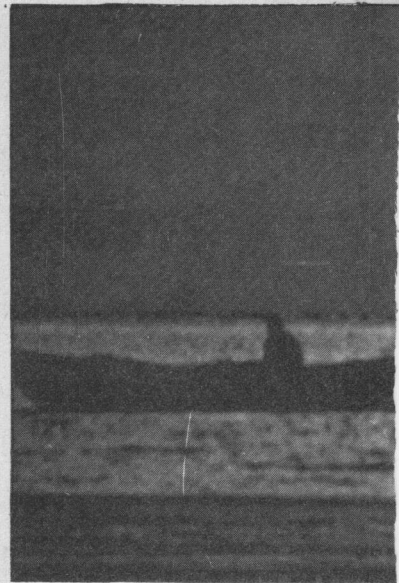
πως έτσι δέν ήταν πάντοτε στά Βαλκάνια; Πώς άλλιώς έφτασαν οι Άρβανίτες ως τά Μέγαρα και οι Έλληνες μέχρι τόν Δούναδη;

Άλλά εδώ τό τρίπτυχο αυτό, τό «ευρωπαϊκό τρίπτυχο», άκούγεται ως αίτημα σε κάθε γωνιά τής Βαλκανικής, έχουμε παράλληλα ένα άλλο αίτημα που παρεμβάλλεται, παίρνει έπείγουσα μορφή και μετατρέπεται σε δρώσα ιδεολογία: είναι τό αίτημα τής έθνικης ολοκλήρωσης που άκούγεται παντού στη Σερβία, τήν Κροατία, τήν Άλβανία, τή Γιουγκοσλαβική Μακεδονία και εν μέρει στη Βουλγαρία και τήν Ελλάδα.

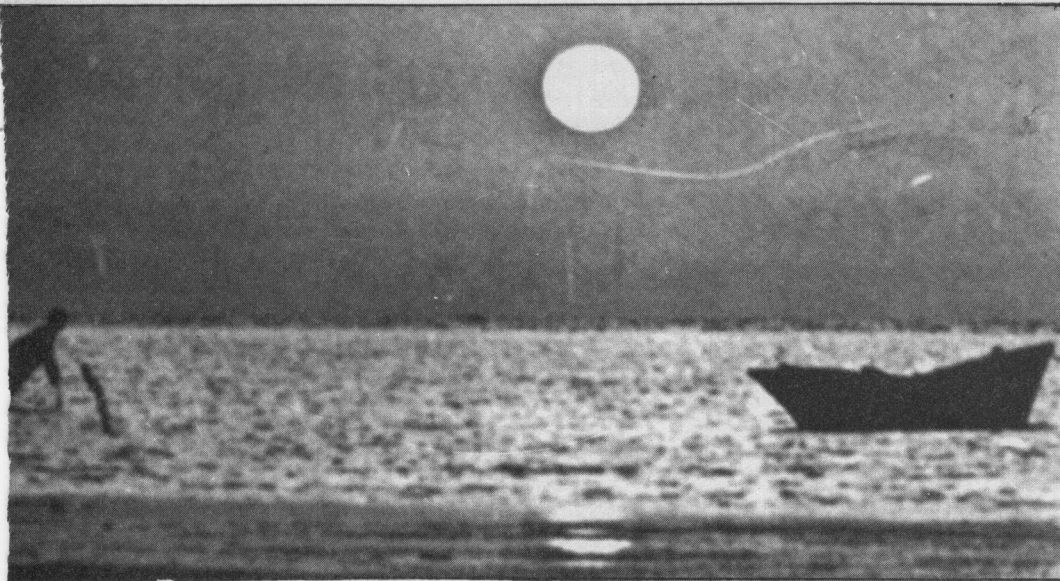
Τό αίτημα αυτό αντιστρατεύεται ευθέως τήν ευρωπαϊκή προοπτική, όσο κι αν οι διάκονοι του καμώνονται πως τάχα άποτελεί ενδιάμεσο στάδιο. Τό αίτημα τής έθνικης ολοκλήρωσης στά Βαλκάνια έπικρατεί σε μιά έποχή που τά ευρωπαϊκά κράτη κινούνται προς άκριβώς αντίθετες κατευθύνσεις: μέσα από τά έθνικά κράτη και διά των έθνικών κρατών στά τέλη του 20ού αιώνα γίνεται μιά προσπάθεια δημοκρατικής άνασύστασης και οικονομικής επανένωσης του ρωμαϊκού κόσμου, αυτού του υπερέθνικου κόσμου ό όποιος συνέχεται από κοινούς θεσμούς και κοινές οικονομικές σχέσεις, όχι όμως κι από μιά κοινή πολιτική άρχή.

Η παραπάνω γενικευμένη και χονδροειδής περιγραφή δέν αντιστοιχεί ακριβώς στα σημερινά ευρωπαϊκά πράγματα: περιγράφει όμως τή φορά των πραγμάτων σ' αυτό που ήταν ό δυτικός ρωμαϊκός κόσμος. Ό κόσμος αυτός ένοποιείται, έστω και μέσα από μύρια όσα έμπόδια και αντιφάσεις. Αντίθετα, ό ανατολικός ρωμαϊκός κόσμος χωρίζεται. Πιο σωστά, άναζητεί τόν έσωτερικό διαχωρισμό του, χωρίς αυτή ή άναζήτηση να συνοδεύεται και από μιά παράλληλη άναζήτηση ένοποίησης σε ένα άνωτερο επίπεδο, όπως συμβαίνει στη Δύση. Τά Βαλκάνια αυτοπεριθωριοποιούνται, αυτοκτονούν.

Η θέση τής Ελλάδας μέσα σ' αυτές τις εξέλιξεις είναι, όπως πάντα, περιέργη και αντιφατική. Προχθές ή Ελλάδα ήταν στό κέντρο (ή κοντά στό κέντρο) του ανατολικού κόσμου. Χθές (μέχρι πριν λίγους μήνες δηλαδή) ή Ελλάδα «άνηκε» στην άκρότατη περιφέρεια τής Δύσης. Σήμερα, που τά Βαλκάνια ξαναδιατυπώνουν τόν

ΚΑΙ ΝΕΑ ΤΑΞΗ ΑΤΩΝ ἢ στό περιθώριο;

τόν ἑαυτό τους, ξαναχτίζουν τόν κόσμο τους — πού ἦταν κάποτε, ὄχι πολύ παλιά, καί κόσμος μας — ἐμεῖς πού στεκόμαστε;

Νομίζω ὅτι σήμερα ἀκόμα καί οἱ πιά «προωθημένες» ἀναζητήσεις ἐξακολουθοῦν νά δραματίζονται τήν Ἑλλάδα ὡς ἓνα εἶδος Χόγκ-Κόγκ, ἓνα δυτικό ἀκρωτήριο στήν ἄξενη ἐνδοχώρα τῶν Βαλκανίων. Στό μυαλό μας τό «Σιδηροῦν παραπέτασμα» ἐξακολουθεῖ νά θέτει ἓνα ἀπόλυτο πολιτισμικό φράγμα — δέν ἔχουμε κατανοήσει ὅτι οὔτε σιδηροῦν οὔτε παραπέτασμα εἶναι πιά. Δέν ἔχουμε κατανοήσει ὅτι ἡ Ἑλλάδα μπορεῖ νά βρεῖ τή θέση της στόν κόσμο μόνο ἂν προηγουμένως βρεῖ τή θέση της στόν ἄμεσό της περίγυρο, στά Βαλκάνια δηλαδή — γιατί ἐδῶ εἶναι ἡ φυσική της θέση. Δέν ἔχουμε καταλάβει ὅτι τό αἶτημα πού θέτει ἡ ἐποχή — καί οἱ γείτονές μας, ἔστω καί χωρίς νά ἔχουν πλήρη συνείδηση αὐτοῦ — εἶναι πῶς ὅλοι μαζί θά μπορέσουμε νά συναποτελέσουμε ἓναν πόλο, μιά συνιστώσα τῶν σύγχρονων εὐρωπαϊκῶν ἐξελίξεων.

Θά φέρομε ἓνα παράδειγμα γιά νά γίνουν πιά κατανοητά τά παραπάνω: ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἔμπαινε σήμερα στούς Ἕλληνες τό ἐρώτημα κατά πόσον ἐπιθυμοῦν — στό ἀπώτερο βέβαιο μέλλον, γιατί σήμερα κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατον — νά γίνουν οἱ χώρες τῆς Βαλκανικῆς μέλη τῆς ΕΟΚ, ποιός ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ ἀπάντησή θά ἦταν ἀρνητική; Ὅπως βέβαια ἀρνητική θά ἦταν ἡ ἐλληνική ἀπάντησή σέ κάθε διεύρυνση, οἰαοδήποτε κατεύθυνσης, καθώς ἡ ἀμυντική-στατική ἰδέα πού ἔχουμε γιά τόν ἑαυτό μας καί τά πράγματα μᾶς θέτει ὡς ἀποκλειστικούς καί περιούσιους νομείς τῶν χρημάτων καί τῆς εὐνοίας τῆς Δύσης.

Εἶναι προφανές ὅτι μέ αὐτά τά μυαλά ἡ ἐλληνική πολιτική, ἡ ἐλληνική παρουσία ἀκόμα, ἀφ' ἑνός θά καλλιεργεῖ τήν ἐχθρότητα στά Βαλκάνια, ἀφ' ἑτέρου θά παραμένει στό περιθώριο τῆς Δύσης. Κι ἐπειδή ἡ Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά σταματήσει τίς ἐξελίξεις, ἀπλούστατα θά μένει ἔξω ἀπό αὐτές, θά τίς εἰσπράττει μάλιστα ἀρνητικά, ἐχθρικά, θά αὐτοαπομονώνεται. Ἡ ΕΟΚ θά ἐπεκταθεῖ πρὸς τήν Κεντρική Εὐρώπη, τά Βαλ-

κάνια (ἂν συνεχίσουν νά βαδίζουν στό δρόμο πού βαδίζουν) θά μείνουν ἀπ' ἔξω καί ἡ χώρα μας θά ἀποτελεῖ, στήν καλύτερη περίπτωση, ἓνα γραφικό ἀτόμακρο νη-σάκι.

Προσπαθῶ τόσην ὥρα νά πῶ ὅτι τά Βαλκάνια εἶναι ἡ ζωή μας (νά μή χρησιμοποιήσω τόν ὄρο «ζωτικός χώρος» γιατί παραπέμπει ἄλλου), τουλάχιστον στόν ἴδιο βαθμό πού καί ἡ Μεσόγειος εἶναι ἡ ζωή μας. Καί ἐπειδή τούτη τήν ἐποχή ἀνοίγει πάλι τό βιβλίο τῶν Βαλκανίων, εἶναι ἀδιανόητο νά ἐμφανίζεται ἡ χώρα μας χωρίς βαλκανική πολιτική, χωρίς ἓναν ἐνοποιητικό βαλκανικό προσανατολισμό. Ξέρω βέβαια καλά ὅτι τά παραπάνω μοιάζουν μέ κούφια ὠραιολογήματα ὅταν συγκριθοῦν μέ τή θλιβερή βαλκανική πραγματικότητα τοῦ σήμερα. Δέν παραγνωρίζω ἀκόμα τίς μύριες ὄσες πραγματικές δυσκολίες, ὅταν ἀπό τή μιά μεριά μιλοῦμε γιά ἐνοποιητικές διαδικασίες τοῦ βαλκανικοῦ χώρου καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ Ἑλλάδα ἀναγκάζεται νά «συρματοπλέξει» ὄλο τό μήκος τῶν συνόρων της γιά νά ἀντιμετωπίσει τά κύματα τῶν προσφύγων. Ξέρω ὅμως ὅτι ἀκριβῶς ἐπειδή τό σήμερα τίς χωρίζει, οἱ βαλκανικές χώρες μποροῦν νά συναντηθοῦν μόνο στό αὐριο. Ἐκεῖ μποροῦν νά ὁμοιοτήσουν κι ἂν ὕστερα, μέσα ἀπό τό πρίσμα τοῦ αὐριο, κοιτάξουν καί τό σήμερα, τότε μποροῦν νά βροῦν λύσεις ἐφικτές καί παραδεκτές.

Τό ἐσωτερικό ἀδιέξοδο

Ὅταν περπατᾶς ἀτενίζοντας τούς ἀνοιχτούς βαλκανικούς ὁρίζοντες, κινδυνεύεις νά σκοντάψεις στήν πρώτη

πέτρα. Καλό είναι νά κοιτάζουμε λοιπόν και τό έδαφος κάτω από τά πόδια μας.

Η πρώτη πέτρα πού βρήκαμε μπροστά μας ήταν τό Μακεδονικό, και σ' αυτή σκοντάψαμε. "Όχι γιατί άτενίζαμε ψηλά. "Ίσα ίσα. Κοιτάζαμε από τόσο χαμηλά πού ή πέτρα μās έκρυψε τή θέα. Έγινε έμπόδιο άνυπέροβλητο, βράχος στόν όποιο έξώκειλε όλη ή έξωτερική πολιτική τής Έλλάδας. Και μάλιστα όχι μόνο ή έξωτερική πολιτική αλλά και ή έσωτερική πολιτική.

Οί γραμμές αυτές γράφονται μιά μέρα μετά τή γνωστή συνέντευξη του Άντώνη Σαμαρά στόν Άντένα, κατά τήν όποία ό ύπουργός Έξωτερικών, για άλλη μιά φορά έκτιθέμενος δημόσια, αυτοδοσεμεύθηκε πάνω στην «άσυμβίβαστη» πολιτική τήν όποία άκολουθει. Κατήγγειλε μάλιστα και τόν πρωθυπουργό του ότι προωθεί συμβιβαστικές, νόθεσ λύσεις, τίς όποιες ετοιμάζεται νά παρουσιάσει ως θρίαμβο. Για νά λέμε τά πράγματα μέ τό όνομά τους, ό κ. Σαμαράς κατηγόρησε προληπτικά ως έθνοπροδότες όσους προωθούν ή προωθήσουν διαφορετική πολιτική από αυτή πού άκολουθει ό ίδιος. Παράλληλα, έδειξε έτοιμος νά ύποστηρίξει ή νά ύποστει τήν άκρότατη συνέπεια τής λογικής τής δικής του πολιτικής, πού είναι νά χορέψει ή Έλλάδα τό χορό του Ζαλόγγου (ό χαρακτηρισμός, νομίζω, άνήκει στόν κ. Πάγκαλο). "Ως διέξοδο από τά άδιέξοδα τής πολιτικής του ό κ. Σαμαράς έχει τήν έλπίδα ότι ή άπειλή του χορού του Ζαλόγγου θά αναγκάσει τούς ξένους νά κάνουν πίσω, έπ' όσον, βέβαια, πεισθούν ότι έννοούμε αυτά πού λέμε. Γι' αυτό και ό ίδιος έκτίθεται δημοσίως, αυτοδοσεμεύεται δηλαδή ώστε νά μήν μπορεί νά άποστει από τά λεγόμενά του.

Πρόκειται καθαρά για πολιτική πόκα, για κούκο μονό (άντε διπλό, αν δάλουμε και τόν Μιλόσεβιτς μέσα). Τά χαρτιά έχουν μοιραστεί και βρισκόμαστε στην ώρα τής μπλόφας και τών ρελάνς. Κάποια στιγμή όμως, όσο πολλά κι αν ποντάρουμε, τά χαρτιά θά άνοιξουν.

Η γραμμή του κ. Σαμαρά, ή γραμμή τής μή αναγνώρισης δέν έχει πιθανότητες έπιτυχίας όσον άφορά τούς άλλους. Δέν μπορει δηλαδή νά έμποδίσει τούς άλλους νά αναγνωρίσουν τά Σκόπια ως Μακεδονία. Η πολιτική αυτή ζητάει από τούς άλλους νά αναγνωρίσουν ένα κράτος ως κάποιο άλλο, νά του δώσουν δηλαδή ένα όνομα παρά τή θέλησή του, όπερ άτοπον, ή νά μήν τό αναγνωρίσουν καθόλου, νά παριστάνουν δηλαδή ότι δέν ύπάρχει (ή «τρύπα στόν χάρτη», πού ειπε και ό Ντέ Μικέλς), παρ' όλο πού ύπάρχει. Πρόκειται για παραλογισμό, τόν όποιο κανείς δέν είναι διατεθειμένος νά κάνει προκειμένου νά ίκανοποιήσει τήν Έλλάδα.

Άκολουθώντας λοιπόν τήν πολιτική αυτή και μάλιστα στις άκρότατες συνέπειές της, τά άποτελέσματα θά είναι δύο: πρώτον, όλοι οι άλλοι θά αναγνωρίσουν τή Γιουγκοσλαδική Μακεδονία και μάλιστα ως Μακεδονία, νέα σκέτα. Δεύτερον, έμεις δέν θά τήν αναγνωρίσουμε. Αυτό δέν σημαίνει άπλως ότι δέν θά ύπάρχει διπλωματική εκπροσώπηση. Σημαίνει ότι δέν θά ύπάρχουν σύνορα, ότι για μās τό κράτος αυτό όντως θά είναι μιά τρύπα στόν χάρτη. Κάτι τέτοιο συνεπάγεται άφ' ενός τεράστιες οικονομικές συνέπειες για τήν Έλλάδα, ή όποια δέν θά είναι πλέον προσεγγίσιμη από βορρά, άφ' έτέρου δέ ίσως ύπάρξουν και συνέπειες όσον άφορά τή θέση τής Έλλάδας στην Κοινότητα, ιδίως μάλιστα αν ή αναγνώριση τής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας δέν γίνεται μόνο από τήν κάθε χώρα-μέλος ξεχωριστά αλλά περάσει και μέσα από τήν ΕΟΚ. Σ' αυτή τήν περίπτωση θά βρεθούμε νά παραδιάζουμε στοιχειώδεις κανόνες τής ΕΟΚ, πράγμα τό όποιο δέν μπορει νά διαρκέσει ούτε καν όσο διήρκεσε τό μπουκοτάζ τών όλλανδικών και ιταλικών προϊόντων. Παραπέρα: αν θέλουμε νά είμαστε συ-

νεπείς σε αυτή τή μή αναγνώριση, αυτό θά σημαίνει (αυτό)άποκλεισμό τής χώρας μας από κάθε είδους διεθνή συνάντηση, έμπορική, έπιστημονική, άθλητική κ.ο.κ. "Ο μόνος τρόπος δηλαδή νά μήν τούς αναγνωρίσουμε είναι νά άπομονωθούμε όχι μόνο από αυτούς αλλά και από όλους όσοι τούς αναγνωρίζουν, άπ' όλο τόν κόσμο δηλαδή. Η πολιτική αυτή καταλήγει λοιπόν στην αυτοτιμωρία, στην αυτοκτονία, στό νά καταστήσει τήν Έλλάδα τρύπα στό χάρτη. Έξ ου και ό χορός του Ζαλόγγου. Και όπως ειπαμε: ή άπειλή ότι έμεις θά φερθούμε παράλογα δέν πρόκειται νά αναγκάσει καμία τρίτη χώρα νά φερθει ή ίδια παράλογα, νά κάνει πώς δέν αναγνωρίζει ένα κράτος ύπαρκτό. Μόνον ή Έλλάδα έχει αυτό τό προνόμιο. Έδώ άκούγεται (από πλευράς ΠΑΣΟΚ κυρίως, αλλά όχι μόνο) τό επιχείρημα ότι ή κυβερνητική πολιτική όδήγησε στό άδιέξοδο, επειδή, λέει, άφησε στις 16 Δεκεμβρίου τήν ΕΟΚ νά προωθήσει τή διάλυση τής Γιουγκοσλαβίας, συνώνυμο του νά αναγνωρίσει τή διάλυση τής Γιουγκοσλαβίας. Μά τή Γιουγκοσλαβία τήν διέλυσαν οι ίδιοι οι Γιουγκοσλάβοι, όπως τή Σοβιετική Ένωση τή διέλυσαν οι ίδιοι οι λαοί της. Τί έπρεπε νά κάνουν οι Έυρωπαίοι, νά κάνουν ότι δέν τό κατάλαβαν δέν τό αναγνώρισαν; Κι αν πρέπει νά συνομιλήσουν ή νά έμπορευθούν μέ κάποιον, νά άναζητήσουν τόν Τίτο ή τόν Μπρέζνιεφ από τόν τάφο τους, ή έστω τόν Γκορμπατσόφ στην ιδιωτική του κατοικία; Στην ούσία, ή άποψη αυτή του ΠΑΣΟΚ ζητάει από τά ευρωπαϊκά κράτη νά είχαν τηρήσει για όλη τή Γιουγκοσλαβία τή στάση πού δέν είναι διατεθειμένα νά τηρήσουν ούτε καν για τή Δημοκρατία τής Μακεδονίας. Είπαμε: Είμαστε ή μόνη χώρα πού έχουμε τό προνόμιο νά βλέπουμε και νά μήν αναγνωρίζουμε, εάν αυτό πού βλέπουμε δέν είναι στα μέτρα μας.

Αυτή είναι λοιπόν ή μία πολιτική δυνατότητα και ή λογική της συνέπεια: ό χορός του Ζαλόγγου. Και επειδή ύπάρχουν πιό ένδοξοι τρόποι από τήν αυτοκτονία για νά πεθάνει κανείς, εξακολουθώ νά θεωρώ ότι άπώτατη λογική συνέπεια τής άποψης αυτής δέν είναι βέβαια ή αυτοκτονία αλλά ό πόλεμος. Άλλά ως σταματήσουμε έδώ προς τό παρόν.

Η δευτέρα έκδοχή, του συμβιβασμού, δέν είναι βέβαια καθόλου άνθόσπαρτη. Και έχει δυσκολευθει έξαιρετικά από τούς αυθαίρετους χειρισμούς πού έγιναν τούς τελευταίους μήνες και πού καθιστούν τόν συμβιβασμό συνώνυμο τής έθνικής ήττας. Τό φταίξιμο δέν είναι βέβαια του κ. Σαμαρά και τών όμοφρόνων του. Τό φταίξιμο άνήκει κυρίως στόν πρωθυπουργό κ. Μητσοτάκη, ό όποιος, αν και πρωθυπουργός, άνέχθηκε νά επιβληθει άλλη πολιτική από εκείνη πού ό ίδιος θεωρούσε σωστή. Ήταν δηλαδή και τυπικά ύπεύθυνος ό πρωθυπουργός αλλά και ούσιαστικά ύπεύθυνος άφου — ύποθέτουμε — έβλεπε ή έστω μυριζόταν τό πολιτικό άδιέξοδο στό όποιο όδηγηθήκαμε. "Αν ή μάχη πού πρόκειται νά δοθει σήμερα στό έσωτερικό τής χώρας είχε δοθει προληπτικά σε πιό άνύποπτο χρόνο, όλα θά ήταν πιό εύκολα. "Ας είναι.

Τούτη τήν ώρα πάντως, όποιος αναλάβει τήν ευθύνη του συμβιβασμού κινδυνεύει μέ πολιτικό καταποντισμό. Ήδη ό κ. Σαμαράς, μέ τή συνέντευξή του, ούσιαστικά άπειλήσε μέ πόλεμο τόν κ. Μητσοτάκη, ενώ τό ίδιο έχουν κάνει δώδεκα τουλάχιστον βουλευτές του κόμματός του. Κι αυτό σημαίνει ότι σε κυβερνητικό επίπεδο συμβιβασμός πολύ δύσκολα θά ύπάρξει, καθώς ή κυβέρνηση πού θά τόν επιχειρήσει κινδυνεύει νά πέσει πριν τόν ολοκληρώσει.

Η λύση άναζητείται βέβαια σε διάσκεψη τών άρχηγών όλων τών κομμάτων υπό τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας, στην όποία ό καθένας θά πρέπει νά «αναλάβει τήν ευθύνη πού του άναλογεί» (Καραμανλής). Πρόκειται για

λύση κορυφής ακριβώς επειδή προϋποθέτει χειραγώγηση πνευμάτων, τά όποια όσο προχωράει κανείς προς τή βάση, τόσο πιά ξαναμμένα είναι. Μόνο μία τέτοια διάσκεψη έχει τή δυνατότητα νά τιθασσεύσει τά πνεύματα, νά παγώσει τίς αντιδράσεις, νά κάνει στέρεο τό έδαφος σέ έκείνη τήν κυβέρνηση κι εκείνους τούς ανθρώπους πού θά επιχειρήσουν τόν «συμβιβασμό».

Άλλά υπάρχει κι εδώ ένα αδύνατο σημείο, ένα κρίσιμο έρωτηματικό: ό Άνδρέας Παπανδρέου. Είναι προφανές ότι ή διάσκεψη εξαρτάται από αυτόν. Ούτως ή άλλως, στό κόμμα τής κας Δαμανάκη ή άποψη τής συμβιβαστικής λύσης έχει αρκετούς οπαδούς, πού είναι ταυτόχρονα και αντίθετοι μέ τό έθνικιστικό κλίμα τών ήμερών, άσχετα αν ή ίδια ή κα Δαμανάκη, όπως και τό επίσημο κόμμα, προτιμάει νά εκφράζεται μέ κοινοτοπα μισόλογα και άοριστολογίες, διεκδικώντας τήν επίζηλη θέση τού τελευταίου κομπάρσου. Άλλά και ή κα Παπαρήγα δέν θά δυσκολευθεί νά δεχθεί έναν συμβιβασμό: στά χείλη τόν είχε, άσχετα αν κατάπτε τή γλώσσα της μετά τό γνωστό περιστατικό. (Δέν θέλω νά ειρωνευτώ κανένα. Μόνο πού ειδικά τά κόμματα τής Άριστερας θά μπορούσαν νά είναι πολύ γόνιμα στό συγκεκριμένο ζήτημα, αν μικροκομματικοί και ταυτόχρονα κακοί ύπολογισμοί δέν τά όδηγοῦσαν στήν έπιλογή νά είναι ανώδυνα).

Δέν είναι όμως διόλου ανώδυνα τά πράγματα για τόν κ. Παπανδρέου και τό ΠΑΣΟΚ. Δέν είναι μόνο ότι στίς 5 Άπριλίου τό ΠΑΣΟΚ κατεβαίνει σέ έκλογές μέ βασικό σύνθημα ότι ή Έλλάδα είναι άδιπραγμάτευτη, ανυποχώρητη και πάει λέγοντας. Άκόμα και μετά τίς 5 Άπριλίου είναι από δύσκολο έως αδύνατο για τό ΠΑΣΟΚ νά αναλάβει τό μερτικό τής ευθύνης ενός συμβιβασμού, κι αυτό τόσο για λόγους στρατηγικής όσο και για λόγους φυσιογνωμίας αυτού τού κόμματος. Δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι ή στρατηγική τού ΠΑΣΟΚ είναι μία: πώς θά πέσει ή Νέα Δημοκρατία για νά επανέλθει αυτό στήν εξουσία. Έχουμε λοιπόν τό συγκεκριμένο ζήτημα, τό Μακεδονικό, πάνω στό όποιο ή κυβέρνηση κινδυνεύει νά σπάσει τά μούτρα της και νά πέσει. Και ζητείται από τόν κ. Παπανδρέου νά εγκαταλείψει τίς φιλοδοξίες του και νά σώσει τήν κυβέρνηση, νά τήν διατηρήσει στήν εξουσία παρέχοντάς της κάλυψη.

Άλλά δέν ζητείται μόνον αυτό από τόν κ. Παπανδρέου. Του ζητείται ταυτόχρονα μία χειρουργική επέμβαση στά έσωτερικά, στό χαρακτήρα, τόν λαϊκιστικό χαρακτήρα, τού ΠΑΣΟΚ. Είναι προφανές ότι αν ό κ. Παπανδρέου συγκατανεύσει στόν συμβιβασμό, θά έχει τίς ίδιες αν όχι περισσότερες δυσκολίες νά τόν επιβάλει στό κόμμα του και τούς οπαδούς του. Μία κάλυψη τού επιχειρούμενου συμβιβασμού από τόν Α. Παπανδρέου δέν θά μείνει χωρίς συνέπειες στήν έσωτερική διαμάχη μεταξύ έκσυγχρονιστών και λαϊκιστών στό ΠΑΣΟΚ (υπέρ τών έκσυγχρονιστών βέβαια), όπως άλλωστε τό ίδιο θά συμβεί και στήν ελληνική κοινωνία γενικότερα: ή «χειρουργική επέμβαση» δέν άφορά μόνο τό ΠΑΣΟΚ, άφορά όλη τήν ελληνική κοινωνία, στό βαθμό πού ή οποιαδήποτε συνδιαλλαγή μέ τά Σκόπια δέν παραμείνει στό επίπεδο κάποιου τυπικού συμβιβασμού κορυφής, αλλά επιχειρηθεί (και είναι αναπόφευκτο κάτι τέτοιο, ιδιαίτερα αν δέν θέλουμε νά διώσουμε τόν συμβιβασμό ως έθνική ήττα, ως τέλος και όχι ως ξεκίνημα) νά αιτιολογηθεί στό λαό. Η αιτιολόγησή του, αν θέλει νά είναι πλήρης και βαθιά, δέν μπορεί παρά νά πάρει τό χαρακτήρα μιάς μεταμόσχευσης διαφωτισμού και αυτογνωσίας. Μέ αυτή τήν έννοια δέν ξέρω αν τό ΠΑΣΟΚ, μέ πεδίο όρισμού του τόν λαϊκισμό, θά θελήσει νά πάει κόντρα στόν έαυτό του, νά καταστρέψει τή σχέση του μέ τήν ελληνική κοινωνία.

Τέλος, κανείς δέν μπορεί νά ξέρει ποιά είναι ή βαθύτερη προσωπική άποψη τού κ. Παπανδρέου, ή επί τής ουσίας άποψη από τήν όποια ξεκινούν και πάνω στήν όποια χτίζονται όλοι οί περαιτέρω συλλογισμοί και οί αποφάσεις. Πολύ λίγα πράγματα λοιπόν μπορούμε νά προφητεύσουμε όσον άφορά τήν έκβαση, τήν «επιτυχία» μιάς τέτοιας διάσκεψης τών πολιτικών άρχηγών. Από τή μία μεριά τής ζυγαριάς όλα όσα περιγράφουμε πιά πάνω από τήν άλλη, τό πελώριο άδιέξοδο τό όποιο, όσο προχωρούν οί μέρες, γίνεται όρατό σέ όλους.

Ένα, ωστόσο, είναι κατά τή γνώμη μου προφανές, εφ' όσον τουλάχιστον αντικείμενο τής διάσκεψης είναι νά αναλάβουν όλοι τίς ευθύνες τους: ότι τό ζητούμενο τής διάσκεψης αυτής δέν είναι ένας μέσος όρος πού θά προκύψει ύστερα από κάποια μυστική ανταλλαγή άποψεων, ένας μέσος όρος πίσω από τόν όποιο θά καλυφθούν και οί τέσσερις. Ένα τέτοιο κουκούλωμα δέν πρόκειται νά μās απομακρύνει ούτε ένα δήμα από τό άδιέξοδο, από τό πρόβλημα.

Είναι, αντίθετα, ανάγκη νά τοποθετηθούν και οί τέσσερις σαφώς επί τού προβλήματος, νά σχηματισθούν δύο απόψεις (γιατί ή θά υπάρξει όμοφωνία ή θά υπάρξουν δύο άπόψεις: ούτε τρεις, ούτε τέσσερις — ή τρίτη και ή τέταρτη θά είναι άπλώς υπεκφυγές), εκ τών όποιων κάποια θά είναι πλειοψηφική (έντός τών τεσσάρων) και κάποια μειοψηφική. Αν έτσι γίνουν τά πράγματα και αν δέν βρεθεί λύση σέ επίπεδο πολιτικών άρχηγών, τό ζήτημα θά έρθει αναπόφευκτα νά βρει τή λύση του στό Κοινοβούλιο. Και βέβαια, επειδή τό θέμα είναι μείζον και όδυνηρό, δέν μπορεί νά είναι ανώδυνο ούτε ως προς αυτή τήν κομματική πειθαρχία, τή συνοχή τών κομμάτων δηλαδή. Κι αυτό σημαίνει ότι τελικά, άργά ή γρήγορα, τή λύση θά κληθεί νά τήν δώσει ό λαός. Είναι γι' αυτόν τό λόγο (άλλά όχι μόνον) επιτακτική ή ανάγκη νά υπάρξει, στό επίπεδο τού λαού, έξίσου μέ τήν «έθνικιστική» άποψη, πού μονοπωλεί τά πνεύματα και τείνει νά καταστει ρεύμα και μάλιστα διακομματικό, νά υπάρξει λοιπόν κατά τόν ίδιο τρόπο και ή αντίπαλη άποψη. Αν είναι ώρα νά «αναλάβουμε όλοι τίς ευθύνες μας», αυτό δέν ισχύει μόνο για τούς τέσσερις πολιτικούς άρχηγούς. Ισχύει για όλη τή χώρα και άφορά τόν κάθε πολίτη. Έμεις, ό λαός, είμαστε τό πρόβλημα και έμεις θά τό λύσουμε. Έτσι ή άλλως.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στό επίπεδο τής πολιτικής ήγεσίας (και δέν αναφέρομαι εδώ μόνον στους πολιτικούς άρχηγούς) ή διαλλακτική ως προς τό Μακεδονικό άποψη δέν εμφανίζει, δέν τολμάει νά εμφανίσει, τόν έαυτό της ως αυτό πού είναι, δέν τολμάει νά αναφερθεί στό διά ταῦτα ως προς τό θέμα αυτό. Έπικρατεί, αντίθετα, μία συνθηματική γλώσσα μεταξύ τών έπαγγελματιών τής πολιτικής, τής όποιας ή λέξη-κλειδί είναι ή απομόνωση, πιά σωστά ό κίνδυνος τής απομόνωσης, τής έσωστρέφειας. Όποιος αναφέρεται σ' αυτό τόν κίνδυνο κλείνει συνθηματικά τό μάτι στόν διπλανό του, ψάχνοντας νά βρει αν είναι κι αυτός από τούς διαλλακτικούς ή τούς έθνικά αδιάλλακτους. Άλλά επί τής ίδιας τής επίμαχης συνδιαλλαγής δέν γίνεται κανένας λόγος, αυτή ύπόκειται ακόμα σέ έθνική λογοκρισία. Υποθέτω ότι οί χρησιμοποιούντες τή συνθηματική λέξη «απομόνωση» ακολουθούν μία τακτική: νά φοβίσουν πρώτα τόν κόσμο μέ τόν κίνδυνο τής απομόνωσης και όλες τίς δυνατές συνέπειες και, ύστερα, όταν ό φόβος τρομάξει τά πνεύματα, νά σερβιριστει στό ώριμο πιά κοινό τό έναλλακτικό διά ταῦτα. Δέν αλλάζει όμως τίποτα έτσι: ό κόσμος θά διώσει τή συνδιαλλαγή όχι ως ξεκίνημα αλλά ως ήττα.

Μπροστά σέ όλες αυτές τίς επώδυνες καταστάσεις και αποφάσεις, ή κυβέρνηση άναζητεί σανίδα σωτηρίας στή δημιουργία τής «μικρής Γιουγκοσλαβίας». Αν τό μόρ-

φωμα αυτό σχηματίζεται γρήγορα και τα Σκόπια χωθούν και αυτά μέσα, ή αναγνώριση του όλου θα συνεπάγεται και έμμεση αναγνώριση του μέρους (της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας), χωρίς να υποχρεωθούμε στην ταπεινώση της άμεσης αναγνώρισης. Τό πολύ πολύ και έφ' όσον ή αναγνώριση των έπιμέρους δημοκρατιών είναι προϋπόθεση για τον σχηματισμό της «μικρής Γιουγκοσλαβίας», ή 'Ελλάδα για ένα χρονικό διάστημα κάποιων μηνών θά μπορούσε να κρατήσει όρθια τή σημαία της μη αναγνώρισης και να άντέξει τή απομόνωση, για να τακτοποιηθούν άμέσως μετά τά πράγματα με τή δημιουργία της «μικρής Γιουγκοσλαβίας».

Η διερεύνηση αυτού του ένδεχομένου ήταν και τό αντικείμενο της συνάντησης Μητσοτάκη-Μιλόσεβιτς κατά τήν έδω επίσκεψη του Σέρβου Προέδρου. Όμως, άνεξάρτητα από τό πόσο πιθανό είναι αυτό τό ένδεχόμενο, άνεξάρτητα άκόμα από τή συγκεκριμένη υπόσταση πού θά έχει ή «μικρή Γιουγκοσλαβία» και ή όποία είναι πολύ πιθανό να μην έπιτρέπει στην 'Ελλάδα να άκολουθήσει τήν όδό της ύπεκφυγής, γεγονός είναι ότι ή «άνώδυνη» αυτή λύση είναι ταυτόχρονα και έμβολωματική. Τό μάλαωμα αυτό δέν μπορεί να άντέξει για πολύ: ή 'Ελλάδα πρέπει να μάθει να ζει με τούς γειτόνους της κι αυτό πρέπει να γίνει από τώρα. Η άναβολή, οι ύπεκφυγές και οι «τεχνικές» λύσεις άπλώς διαιωνίζουν τό πρόβλημα και τό μπλοκάρουν: μπλοκάρουν μέν τό άδιέξοδο, μπλοκάρουν όμως και τή διέξοδο.

Ποιά είναι τό πρόβλημα

Άκούγονται και γράφονται πολλά και ένδιαφέροντα σέ σχέση με τή Γιουγκοσλαβική Μακεδονία: διάφορες άναλύσεις στρατηγικού χαρακτήρα, πού άλλες θέλουν τό κράτος αυτό να παραμένει άνεξάρτητο, άλλες θέλουν να πηγαίνει στή «μικρή Γιουγκοσλαβία», άλλες να τίθεται υπό τήν έπιρροή ή και να ένώνεται με τή Βουλγαρία κ.ο.κ. Άντίστοιχος είναι και ό καθγός κατά πόσον τήν 'Ελλάδα τή συμφέρει ή ένταξη του νέου κράτους στή «μικρή Γιουγκοσλαβία», ή ή πλήρης άνεξαρτητοποίησή του και ή αύξηση της έλληνικής έπιρροής σ' αυτό ή, τέλος, ή ένταξή του στή βουλγαρική έπιρροή (αυτό τό τελευταίο δέν τό υποστηρίζει κανείς).

Κι από κει και πέρα άρχίζουν τά σενάρια, ΠΑΣΟΚικής τά περισσότερα προέλευσης: μία άνεξάρτητη Μακεδονία άργά ή γρήγορα θά πάει με τή Βουλγαρία, όποτε ό μακεδονικός άλυτρωτισμός θά άποκτήσει βουλγαρικές πλάτες, οι Βούλγαροι θά θέσουν θέμα Θεσσαλονίκης, τά έλληνικά σύνορα κινδυνεύουν να φθάσουν στά Τέμπη. Μά είναι σοβαρά πράγματα αυτά για να λέγονται δημόσια; Η Μακεδονία, ή έλληνική Μακεδονία, κατοικείται σήμερα κατά 99% από 'Ελληνες και δέν έχει καμιά σημασία τί γινόταν στίς άρχές του αιώνα. Είναι δυνατόν να μιλάμε σήμερα για εκβουλγαρισμό της Μακεδονίας ή για ξένη κατοχή (οι ίδιοι πού τά λένε θά πρέπει να ξεηγήσουν τί έννοούν); Κι άκόμα, για να μην προσβάλλουμε τούς Βούλγαρους (γιατί είναι προσβλητικά για τούς ανθρώπους όλα όσα λέγονται έδω), τούς θεωρούμε τόσο άφρονες ώστε να θέλουν να αυτοκτονήσουν; Μόνο έμεις οι 'Ελληνες έχουμε αυτό τό προνόμιο και δέβαια δλέπουμε και τούς άλλους με τό ίδιο μάτι. Φτάσαμε στό σημείο κάθε τρεις μήνες οι 'Αμερικανοί να έγγυώνται τά σύνορά μας από τούς νέους έχθρους, πού στό μεταξύ μās προκύπτουν, και να μην έχουμε καν συνείδηση ότι έχουμε καταντήσει ζητιάνοι των συνόρων μας.

Για να μην μακρυνορούμε, όλοι οι παραπάνω στρατηγικού χαρακτήρα προβληματισμοί είτε είναι έντελώς άνυπόστατοι, είτε έχουν δευτερεύουσα ή έστω ύστερη

σημασία. Όχι ότι δέν ένδιαφέρει τήν 'Ελλάδα ή μελλοντική συμπεριφορά της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Τήν ένδιαφέρει, αλλά: πρώτον δέν της πέφτει λόγος, δεύτερον δέν είναι αυτό τό πρόβλημα, τό άμεσο πρόβλημα.

Τό πραγματικό πρόβλημα τό κατέδειξε, άθελά του, ό Χ. Ντ. Γκένσερ, όταν στή σύνοδο της ΔΑΣΕ είπε ότι έλπίζει οι 'Ελληνες να τά βρουν με τούς Μακεδόνες. Οι 'Ελληνες λοιπόν θά πρέπει να τά βρουν με τούς Μακεδόνες: κάτι δέν ήχει σωστά έδω, τουλάχιστον για τά έλληνικά αυτά. Η φράση αυτή σημαίνει ότι οι Μακεδόνες δέν είναι 'Ελληνες, ότι συνεπώς οι 'Ελληνες Μακεδόνες ή δέν είναι 'Ελληνες, ή δέν υπάρχουν. Πρόκειται για δύο εκατομμύρια ψυχές πού με αυτή τή φράση έξοντώθηκαν. Έξίσου όπως ό δικός μας Α. Σαμαράς έξοντώνει δύο εκατομμύρια ψυχές της άλλης πλευράς (ή έστω ένα εκατομμύριο διακόσιες χιλιάδες). Με μία διαφορά: ό Χ. Ντ. Γκένσερ δέν ξέρει, δέν είναι υποχρεωμένος να ξέρει τό πρόβλημα. Ο Α. Σαμαράς τό ξέρει, έστω κι άν τό έμαθε από τήν Πηνελόπη Δέλτα.

Και έπειδή τό ξέρει, όπως τό ξέρει, γι' αυτό και τό περιέγραψε σωστά: είπε ότι «γελιοποιείται τό έλληνικό έθνος». Πρόκειται λοιπόν για πρόβλημα έθνικής ταυτότητας και αυτογνωσίας, πού μάλιστα πηγαίνει πιο πέρα από τό πώς θά όνομασθεί τό νέο κράτος. Τό ζήτημα είναι πώς θά όνομαστούν οι άνθρωποι, ώστε να ξεχωρίζουν μία και ζουν ξεχωριστά και να μην έχουν τριβές μεταξύ τους.

Αλλά τό πρόβλημα αυτό δέν είναι άνάγκη να τό λύσουμε σήμερα. Τό έχουν λύσει οι ίδιοι οι άνθρωποι, και των δύο πλευρών, έδω και πολλές δεκαετίες, τότε πού άποκαλοΰσαν έαυτούς και άλλήλους αντίστοιχα Σλαβομακεδόνες. Η λέξη δέν ήταν δά και άπαγορευμένη από έλληνικής πλευράς — κι άς περιέχει τό συνθετικό — Μακεδόνες, πού τώρα δέν μās πάει. Βέβαια τότε ή λέξη περιέγραφε τούς Σλαβομακεδόνες πού κατοικούσαν στήν έλληνική Μακεδονία (ίσως γι' αυτό τό δικαιούντο;), οι άλλοι διεκδικούνταν από άλλα έθνη, Βούλγαρους, Σέρβους. Όσοσο αυτή ή διεκδίκηση δέν ολοκληρώθηκε, οι Σλαβομακεδόνες στήν πλειοψηφία τους δημιούργησαν τή δική τους έθνική συνείδηση και τώρα θέλουν να φτιάξουν τό δικό τους κράτος στήν πρώην Γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Μπορεί να έχει κανείς αντίρρηση ότι οι κάτοικοι αυτού τούς κράτους είναι Σλαβομακεδόνες και για τούς έαυτούς τους και για τούς άλλους;

Η από έλληνικής πλευράς άρνηση της όποιας «μακεδονικότητα» στους ανθρώπους αυτούς πηγαίνει χέρι χέρι με τόν μακεδονικό άλυτρωτισμό πού εκπορεύθηκε από τή νεοσύστατη Δημοκρατία της Μακεδονίας του Τίτο. Έμεις είμαστε οι Μακεδόνες και ή Μακεδονία είναι δική μας, έλεγαν αυτοί, δέν είστε Μακεδόνες και ή μόνη Μακεδονία είναι ή δική μας Μακεδονία, άπαντούσαμε έμεις. Γι' αυτόν τό λόγο, τά τελευταία, ιδίως χρόνια, στήν 'Ελλάδα άποφεύγαμε να χρησιμοποιήσουμε άκόμα και ως συνθετικό τό Μακεδονία όταν αναφερόμασταν σέ εκείνη τή Μακεδονία. Δέν ήταν όμως πάντα έτσι. Και κυρίως δέν υπάρχει λόγος, ή όφειλουμε έστω να διερευνήσουμε άν υπάρχει λόγος, να είναι τώρα έτσι.

Από τούς «διαλλακτικούς», άς τούς όνομάσουμε έτσι, της έλληνικής πλευράς έχουν προταθεί κατά καιρούς διάφορες όνομασίες πού περιέχουν τή λέξη Μακεδονία με κάποιον έπιθετικό προσδιορισμό, όπως Μακεδονία του Βαρδάρη ή Βόρεια Μακεδονία, προκειμένου να γίνει ό διαχωρισμός από τήν έλληνική Μακεδονία. Τό έπιχείρημα ένάντιον του όρου Σλαβική Μακεδονία, τό όποιο γράφτηκε ότι συμμερίζονται και οι 'Αμερικανοί, είναι ότι τό κράτος αυτό περιλαμβάνει και άλλες έθνοτήτες, και κυρίως τούς Άλβανούς, οι όποιες πρέπει να αναγνωρίζονται και αυτές στήν όνομασία του

νεν κράτους. Συνεπώς, η όνομασία θά πρέπει νά είναι εθνολογικά πιό ουδέτερη.

Νομίζω ότι η όνομασία δέν πρέπει νά είναι εθνολογικά ουδέτερη, γιατί ή ουδετερότητα δέν ξεκαθαρίζει τά πράγματα και δέν αντιστοιχεί στό αίτημα τών ανθρώπων νά ξεκαθαρίσουν τό γένος τους, τήν ταυτότητά τους. Είπαμε ότι τό πρόβλημα δέν είναι τόσο, ή δέν είναι μόνο, πώς θά όνομαστεί τό κράτος, αλλά και πώς θά όνομαζονται οί άνθρωποι. "Αν ό επιθετικός προσδιορισμός είναι ουδέτερος, τό πρόβλημα τής όνομασίας τών ανθρώπων θά διαιωνισθει — και μαζί θά διαιωνισθει και ή έχθρα, ή αντιζηλία, ή υποκλοπή τής ταυτότητας του ένός από τόν άλλο. Τό όνομα του κράτους πρέπει νά αντανακλά, νά αντιστοιχεί στην εθνική συνείδηση του πληθυσμού του. "Όπως και νά όνομασθει τό νέο κράτος, οί "Αλβανοί κάτοικοί του δέν θά αναγνωρισθουν σ' αυτή τήν όνομασία. Αιτοί έχουν γένος, είναι "Αλβανοί. Ούτε Βορειομακεδόνες ούτε Βαρδαρινοί θά αισθανθουν. "Αντίθετα, ή σλαβομακεδονική πλειοψηφία του πληθυσμού δικαιούται νά προσδιορίσει εθνικά τό νέο κράτος. "Η θέση και τά δικαιώματα τών μειονοτήτων μέσα σ' αυτό είναι άλλο πρόβλημα, θεσμικό και όχι όνομασίας. Δέν μπορούν όμως οί μειονότητες, τίς όποιες ιδιαιτελώς επικαλούμαστε, νά στερήσουν (για άλλη μιά φορά) στην πλειονότητα τό δικαίωμα ένός κράτους αντίστοιχου μέ τήν εθνική τής συνείδηση. Μέ άλλα λόγια, ή εθνολογική διαμάχη πού υπάρχει σχετικά μέ τό Μακεδονικό πρέπει νά λυθει τώρα και διά μέσου τής όνομασίας του νέου κράτους. "Αν δέν λυθει, ή διαμάχη και οί παρεξηγήσεις θά διαιωνισθουν, όχι μόνο μέ τήν Ελλάδα αλλά και μέ τή Βουλγαρία. "Όπως λένε, οί καλοί λογαριασμοί κάνουν τούς καλούς φίλους. Σήμερα είναι ή στιγμή πού οί άνθρωποι λογαριάζουν πώς θά χωρισθουν, ώστε νά μπορέσουν νά ξαναβρεθουν, νά συνυπάρξουν φιλικά άργότερα.

Ο «συμβιβασμός» αυτός περί τήν όνομασία είναι και δικαίος και έφικτός. "Αντιστοιχεί στην συνείδηση και τήν αναζήτηση τών ίδιων τών Σλαβομακεδόνων, στην ανάγκη νά γνωρίσουν μέσα από αυτό τό πρίσμα τούς προγόνους τους. "Αντιστοιχεί δηλαδή στην σημερινή πραγματικότητα και στον μύθο τής φυλής πού αυτή παράγει (γιατί άν αρχίσουμε νά ψάχνουμε τήν πραγματική γενεαλογία του καθενός, γρήγορα θά εγκαταλείψουμε τήν προσπάθεια). "Αντιστοιχεί, τέλος, στους περίφημους τρεις όρους τής ΕΟΚ και ειδικότερα στον τρόπο πού ό τρίτος όρος (τής όνομασίας) συνδέεται μέ τούς δύο προηγούμενους (τήν εγκατάλειψη τών διεκδικήσεων).

"Υπάρχουν άραγε πολλοί "Ελληνες πού θά αισθαν-

θουν πληγωμένοι, ήττημένοι από έναν τέτοιο «συμβιβασμό»; "Αν ρωτούσαμε πριν από ένα δυό χρόνια, δέν νομίζω ότι θά βρισκαμε και τόσους πολλούς. Σήμερα, βέβαια, μέ όλα όσα μεσολάβησαν στό μεταξύ, θά βρεθουν αρκετοί (όχι όμως και τόσο πολλοί όσο νομίζουμε) πού θά αισθανθουν πληγωμένοι, άδικημένοι. Είναι οί εθνικόφρονες του πολύφωτου και τής μεταξωτής κορδέλας, πού τούς πρέπει νά πληγωθουν. "Η ιδεολογία τους δέν είναι δημιουργική, είναι άδιέξοδη.

Τά Βαλκάνια στη νέα τάξη πραγμάτων

Είδαμε ότι τό βασικό ζήτημα έξωτερικής πολιτικής, τό «εθνικό θέμα» πού άπασχολεί τούτη τή στιγμή τήν Ελλάδα, δέν είναι ζήτημα έξωτερικής αλλά έσωτερικής πολιτικής. Και σέ αυτό τό επίπεδο, πρέπει νά λυθει, αντί νά αναγορευεται σέ ζήτημα έξωτερικής πολιτικής, μέ αποτέλεσμα ή πολιτική αυτή νά σπάει τά μούτρα τής.

"Ας υποθέσουμε λοιπόν ότι ή χώρα θά βρει τόν τρόπο νά ξεπεράσει, νά λύσει, τό έσωτερικό και έν συνεχεία τό έξωτερικό αυτό πρόβλημα. Τό Μακεδονικό δηλαδή, ή, όπως γράφαμε στην αρχή, τήν πέτρα πάνω στην όποια σκοντάφουν όλα τά βαλκανικά όράματα και ή όποια βαλκανική πολιτική. Θά σήμαινε αυτό άραγε ότι από κει και πέρα ό δρόμος είναι άνθόσπαρτος, ότι τά βαλκάνια έτοιμάζονται νά βαδίσουν τόν ευρωπαϊκό δρόμο;

Δέν θέλω νά αναφερθώ εδώ στους κάθε λογής Βαλκανικούς εθνικισμούς πού δηλητηριάζουν μιά τέτοια προοπτική. "Εχω τήν έντύπωση ότι, μέ εξαίρεση τήν "Αλβανία, στην Ελλάδα, τή Βουλγαρία, τή Σερβία, τή Γιουγκοσλαβική Μακεδονία (άλλά και άλλες δημοκρατίες τής πρώην Γιουγκοσλαβίας) αυτή ή κατάσταση εθνικής διέγερσης θά είναι (πιό σωστά μπορεί νά είναι) παροδική. "Αλλα είναι τά πραγματικά δεδομένα αυτή τή στιγμή πού τείνουν νά έμποδίσουν τήν προσέγγιση, τή σύνδεση τών Βαλκανίων μέ τήν Ευρώπη. Από τά δεδομένα αυτά θά ασχοληθουμε μόνο μέ εκείνα πού έχουν σχέση μέ τό πεδίο τής έξωτερικής πολιτικής.

"Αν σέ όλο τόν βαλκανικό χώρο ή «ευρωπαϊκή ιδεολογία» είναι αρκετά διαδεδομένη, ως κοινό ιδανικό (και αυτό δέν πρέπει νά τό υποτιμούμε), στην πράξη τά Βαλκάνια στρέφονται προς άλλη κατεύθυνση. "Αντί τής δημιουργίας ένιαίου οικονομικού χώρου μέ τήν Ευρώπη, τά Βαλκάνια τείνουν νά καταστούν σύνορο μεταξύ τής Ευρώπης και του υπό άμερικανική έπιρροή κόσμου, σύνορο Ευρώπης και Μέσης "Ανατολής. Μόνο ή Σλοβε-

νά και η Κροατία φαίνεται νά τήν γλιτώνουν, νά εντάσσονται δηλαδή στήν ευρωπαϊκή ζώνη, ενώ σ' αυτό τόν καταμερισμό ή θέση τής Ελλάδας είναι άμφισημη, παιζόμενη. Και τό κακό είναι ότι μάς παίζουν οι άλλοι, χωρίς έμεις οι ίδιοι νά παίζουμε τόν έαυτό μας.

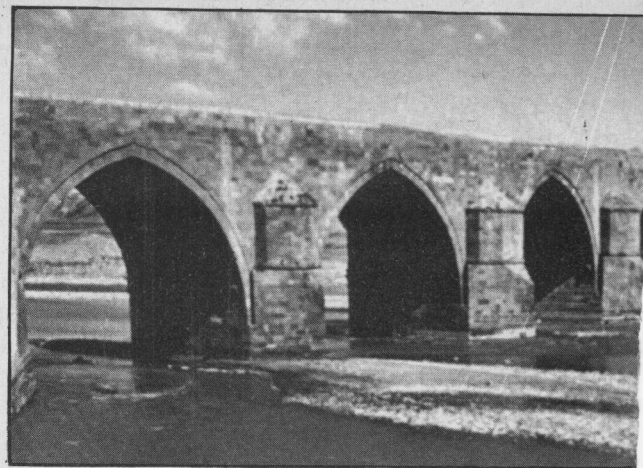
Μετά από παλινωδίες και άναζητήσεις άρκετών μηνών, ή ελληνική πολιτική κατέληξε (εϋτυχώς) στό συμπέρασμα ότι ό κύριος κίνδυνος για τήν Ελλάδα έξακολουθεί νά προέρχεται από τήν Ανατολή, από τήν Τουρκία. Όμως ή Τουρκία του σήμερα και κυρίως του αύριο δέν είναι ή Τουρκία του χθές. Μέ τή νέα τάξη πραγμάτων ή Τουρκία καθίσταται, μέ όλη τή σημασία τής λέξης, ύποσταθμός των Ήνωμένων Πολιτειών και άναλαμβάνει έναν ρόλο αντίστοιχο αλλά και πολύ ευρύτερο (μιά και δέν περιορίζεται στόν στρατιωτικό ή τόν στρατηγικό αλλά επεκτείνεται και στόν οικονομικό τομέα) μέ εκείνον του Ίσραήλ κατά τίς τρεις τελευταίες δεκαετίες (τό όποιο Ίσραήλ βλέπουμε νά έγκαταλείπεται σάν καμένο χαρτί από τίς Ήνωμένες Πολιτείες).

Σ' αυτό τό πλαίσιο ή Τουρκία έξοπλίζεται σάν άστακός από τούς Αμερικανούς. Οι παραγγελίες ή οι συμφωνίες για συμπαραγωγή στρατιωτικού ύλικού διαδέχονται ή μία τήν άλλη — και είμαστε ακόμα στήν αρχή. Ταυτόχρονα, οι ΗΠΑ ενδιαφέρονται ζωηρά για τή σταθεροποίηση του τουρκικού κράτους — ή πρόσφατη αμερικανική ύποστήριξη στους διωγμούς των Κούρδων είναι ένδεικτική — γιατί μόνον ένα στέρεο και μεγάλο (θά προσθέταμε και πολυπληθές) κράτος μπορεί νά παίξει τό ρόλο για τόν όποιο προορίζουν οι ΗΠΑ τήν Τουρκία. Τήν ίδια στιγμή βλέπουμε τή Γερμανία νά αντιδρά και νά κόβει τή στρατιωτική βοήθεια προς τήν Τουρκία, εκ πρώτης όψεως για άνθρωπιστικούς λόγους, κατά βάθος όμως επειδή δέν νοείται ή Γερμανία νά ενισχύει μία διαμορφούμενη άνταγωνιστική προς τήν Εϋρώπη (και ειδικότερα τή Γερμανία) δύναμη. Και άκούμε δηλώσεις Γερμανών πολιτικών που κλείνουν τήν πόρτα τής ΕΟΚ στήν Τουρκία.

Τήν κλείνουν άφου προηγουμένως ή Τουρκία έχει φροντίσει νά τήν κλείσει μόνη της. Ήδη έδώ κι έναν μήνα, στή σύνοδο του ΝΑΤΟ, ή Τουρκία είχε αφήσει νά έννοηθεί ότι δέν τήν ενδιαφέρει πλέον ή είσοδος στήν ΕΟΚ, καθώς έχει βρει άλλον προορισμό.

Μία παρένθεση έδώ: για νά άνακόψουν αυτή τήν εξέλιξη, για νά διατηρήσουν ένα βαθμό έπιρροής που θά δυσκολέψει ή και θά έμποδίσει τήν πορεία άποξένωσης τής Τουρκίας από τήν Εϋρώπη, οι Εϋρωπαίοι (οι «εϋρωπαϊστές» Εϋρωπαίοι) διάζονταν νά έπανενεργοποιήσουν τό 4ο Χρηματοδοτικό Πρωτόκολλο. Δέν νομίζω ότι θά κατάφεραν πολλά πράγματα, παρά τό γεγονός ότι μέχρι πριν ένα χρόνο οι πολιτικές δυνάμεις τής Τουρκίας ήταν διασπασμένες ως προς τό ζήτημα αυτό τής ευρωπαϊκής ή «άμερικανοτουρκικής» πολιτικής (αυτό ήταν και τό βαθύτερο περιεχόμενο τής διαμάχης που ξεσπασε επί Όζάλ στήν Τουρκία, τόν καιρό του Πολέμου του Περσικού). Δέν θά κατάφεραν τίποτα, γιατί οι Εϋρωπαίοι δέν είχαν πολλά νά δώσουν στήν Τουρκία, ενώ οι Αμερικανοί ύποσχέθηκαν τόν κόσμο όλο. Κι έτσι βλέπουμε σήμερα ότι εκτός από τόν Όζάλ και ό Ντεμιρέλ προσχωρεί στήν προοπτική τής άμερικανοτουρκικής συνεργασίας, του «ύποσταθμού». Ουσιαστικά ή έσωτερική διαμάχη έχει κριθεί υπέρ των ΗΠΑ, μέ τόν ίδιο τρόπο που σήμερα στήν Ελλάδα τό σύνολο του πολιτικού κόσμου έχει προσχωρήσει και συμμαχίζεται τήν ευρωπαϊκή προοπτική.

Και μία παρένθεση στήν παρένθεση: είναι άξιοσημείωτος ό τρόπος που όλος αυτός ό άνταγωνισμός περί τήν Τουρκία ντύθηκε και πλασαρίστηκε στό κοινό μέ τό ένδυμα τής βοήθειας ή τής άνταμοιβής για τή στάση της

στόν Πόλεμο του Περσικού. Κι αυτό έγινε τόσο από ευρωπαϊκής όσο και από άμερικανικής πλευράς. Και θά ήταν ένδιαφέρον νά δει κανείς κάτω από αυτό άκριβώς τό πρίσμα τόν Πόλεμο του Κόλπου, δηλαδή ουσιαστικά ως τήν πρώτη ευρωαμερικανική άναμέτρηση (άσχετα άν ό αντίπαλος ήταν τρίτος), που έληξε μέ συντριπτική νίκη των Ήνωμένων Πολιτειών. Κρίνοντας έστω και εκ του άποτελέσματος, ό πόλεμος στόν Κόλπο ήταν κυρίως μία προσπάθεια επιβεβαίωσης του ποιός έχει τά πρωτεία, τόν πρώτο λόγο, στόν μεταδιπολικό κόσμο. Για νά τό πούμε πιο προκλητικά: Άσχετα άν ήταν σύμμαχοι, άν πολέμησαν στό ίδιο στρατόπεδο, ό πόλεμος στόν Κόλπο ήταν πόλεμος Εϋρώπης-Αμερικής. Αυτό τόν πόλεμο οι Αμερικανοί τόν είχαν κερδίσει πριν καν τόν άρχίσουν — γι' αυτό άλλωστε και τόν άρχισαν. Στους Εϋρωπαίους δέν έμενε παρά νά ακολουθήσουν ως κομπάρσοι, άρνούμενοι στά ψυχία τής λείας, στή τήρηση των προσχημάτων που διασώζει τό γόητρό τους.

Άλλά άς ξαναγυρίσουμε στό ρόλο τής Τουρκίας. Έχουν γραφεί πολλά — και σήμερα πιά επιβεβαιώνονται πανηγυρικά — για τό ρόλο τής Τουρκίας ως προτύπου γύρω από τό όποιο θά πρέπει νά διαταχθούν οι μουσουλμανικές δημοκρατίες τής πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Όστόσο, ό ρόλος τής Τουρκίας δέν περιορίζεται εκεί, στά βορειοανατολικά της για νά μιλήσουμε γεωγραφικά. Ό ρόλος της είναι σφαιρικός (κεντρικός), μέ βεληνεκές και προς τά νοτιοανατολικά, προς τόν άραβικό κόσμο (όπου όμως εκεί συναντάμε μεγάλες αντίστροφες ήδη από τήν εποχή του πολέμου στόν Κόλπο), και προς τά δυτικά, δηλαδή προς τά Βαλκάνια. Και όταν λέμε Βαλκάνια έννοούμε, τώρα πιά, από τή Σεβία και κάτω.

Δέν άναφερόμαστε έδώ στό περίφημο μουσουλμανικό τόξο. Τό μουσουλμανικό τόξο είναι ή «άλά τούρκα» μετάφραση των άμερικανικών επιδιώξεων και ή μετάφραση αυτή δέν είναι άκριβής. Άλλωστε και οι πιο φωτισμένοι και διορατικοί Τούρκοι θά τήν άπέριπταν. Άλλά άς παραθέσουμε τά πραγματικά περιστατικά του τελευταίου χρόνου: βλέπουμε στή Βουλγαρία νά γίνονται οι εκλογές υπό τήν καθοδήγηση του Αμερικανού πρέσβη. Οι Αμερικανοί δίνουν κυβερνητικές λύσεις τήν ίδια ώρα που ύπογράφεται σύμφωνο στρατιωτικής συνεργασίας Βουλγαρίας-Τουρκίας. Τά ίδια άκριβώς έπαναλαμβάνονται στήν Άλβανία. Ό Σαλί Μπερίσα πανηγυρίζει μαζί μέ τόν Αμερικανό πρέσβη, ό κόσμος κρατάει άμερικανικές σημαίες, οι Αμερικανοί ύπόσχονται οικονομική βοήθεια. Η Άλβανία έχει ήδη ύπογράψει τό «πατροπαράδοτο» σύμφωνο στρατιωτικής συνεργασίας μέ τήν Τουρκία, ενώ συνάδοντος και του Αμερικανού πρέσβη ή Άλβανία θέτει θέμα Τσάμηδων (δέν έχει σημασία άν είναι θέμα Τσάμηδων ή κάτι άλλο, σημασία έχει ότι θέτει μία ύποθήκη έντασης και προστριβής).

Τά ίδια περίπου θά συμβοῦν καί μέ τή Γιουγκοσλαβική Μακεδονία, ἡ ὁποία ἤδη ἔχει ἀποκτήσει στενές σχέσεις μέ τήν Τουρκία (μήν ξεχνᾶμε καί τήν ἀναγνώρισή της ἀπό Βουλγαρία-Τουρκία, ἀπό κράτη πού βρίσκονται δηλαδή ὑπό ἀμερικανική διάταξη). Ἄν ἡ ἴδια ἡ Ἀμερικανική ἀργῆσε νά μπεῖ ἐπίσημως στό μακεδονικό παιγνίδι, αὐτό ἔγινε γιά νά μή δυσανεύσει τή Σερβία, μία ἀκόμη δυνάμει σύμμαχο τῶν Ἀμερικανῶν, ιδιαίτερα τώρα πού βρίσκεται σέ διάσταση μέ τήν Εὐρώπη λόγω Σλοβενίας καί (κυρίως) Κροατίας. Ἡ Ἀμερικανική μπαίνει λοιπόν προσεκτικά στό παιγνίδι τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἐπιδιώκοντας νά κερδίσει τούς 2+2 (Σερβία, Μαυροβούνι, Βοσνία καί Μακεδονία) ἐνῶ ταυτόχρονα δάζει καί τούς ὑπόλοιπους +2 (Σλοβενία, Κροατία) στό ὄλο σχέδιο ἐπίλυσης, ρίχνοντας ἄδεια γιά νά πιάσει γεμάτα. Τό σίγουρο πάντως εἶναι ὅτι ἡ «μικρή Γιουγκοσλαβία», εἴτε ὡς ἐνότητα εἴτε ὡς ἄθροισμα ἀνεξάρτητων κρατῶν, θά εἶναι ἐνταγμένη στήν ἀμερικανική σφαῖρα ἐπιρροῆς. Τά σύνορα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιρροῆς, ὁ εὐρωπαϊκός «χώρος», θά τεθοῦν στήν καλύτερη περίπτωση ἐκεῖ πού ἀναπτύσσονται σήμερα οἱ δυνάμεις τοῦ ΟΗΕ, μεταξύ Σερβίας καί Κροατίας.

Παράλληλα μέ τίς στρατηγικοπολιτικές αὐτές κινήσεις, ὑπάρχουν καί ἀντίστοιχες οικονομικές διεργασίες, πού ὀδεύουν στήν ἴδια κατεύθυνση. Ὅλοι διαβάζουμε γιά τήν ἐπιχειρηματική διείσδυση τῆς Τουρκίας στίς ἰσλαμικές δημοκρατίες ἀλλά καί στά Βαλκάνια, ἰδίως στή Βουλγαρία (θά ἀκολουθήσουν ὁμως καί ἡ Ἀλβανία, πού μόλις προχθές, μέ τή νίκη τοῦ Δημοκρατικοῦ Κόμματος, ἀποκομμουνιστικοποιήθηκε, καί μελλοντικά ὅ,τι προκύψει ἀπό τή Γιουγκοσλαβία). Βούλγαροι, οἱ ὁποιοί συνεργάζονται μέ κάποιες ἑλληνικές ἐπιχειρήσεις, μαρτυροῦν ὅτι στήν πατρίδα τους ὑφίστανται ἀφόρητη ἀμερικανική πίεση νά συνεργασθοῦν μέ τουρκικές ἐπιχειρήσεις. Ἀναρωτήθηκε κανεῖς ἄραγε πού δρέθηκαν τόσα χρήματα στήν Τουρκία, ὥστε νά διεισδύσουν σήμερα οἱ τουρκικές ἐπιχειρήσεις σέ κάθε κατεύθυνση (τήν ὥρα πού ἡ Γερμανία δυσκολεύεται νά κάνει τό ἴδιο στήν Κεντρική Εὐρώπη); Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι μέ τήν κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης ἀπελευθερώθηκαν στίς ΗΠΑ κεφάλαια πού παλιότερα πῆγαιναν γιά ἐξοπλισμούς, ἄν ἐπίσης συνυπολογίσουμε καί τά ἰδιωτικά κεφάλαια τοῦ στρατιωτικοβιομηχανικοῦ μπλόκ πού ψάχνουν γιά νέα πεδία δράσης καί ἐφαρμογῶν περισσότερο ἢ λιγότερο συναφῶν πρὸς τό ἀντικείμενό τους, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι δέν εἶναι ἀβάσιμη ἡ ὑπόθεση ὅτι πίσω ἀπό τήν Τουρκία βρίσκονται (καί) ἀμερικανικά κεφάλαια.

Νομίζω ὅτι δέν θά εἴμαστε μακριά ἀπό τήν ἀλήθεια, ἀλλά καί ὅτι δέν δρισκομάστε χρονικά μακριά ἀπό τή στιγμή πού ὁ βαλκανικός χώρος καί ὁ ὀρθόδοξος κόσμος θά ἔχουν διαταχθεῖ περὶ τήν τουρκική (καί ἀπό πίσω βέ-

βαια τήν ἀμερικανική) ἐπιρροή. Βρίσκεται λοιπόν σέ ἐξέλιξη μιὰ προσπάθεια ἐνοποίησης τοῦ βαλκανικοῦ χώρου μέ κέντρο τήν Τουρκία καί μέ οικονομικές σχέσεις καί διασυνδέσεις πού δέν ἀναφέρονται στήν Εὐρώπη, ἀλλά στό ἐσωτερικό αὐτοῦ τοῦ χώρου, στή Μέση Ἀνατολή καί, βέβαια, στίς Ἠνωμένες Πολιτείες. Τό σχῆμα φέρνει ἀμέσως στό νοῦ τήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία, τόν κόσμο τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὀρθόδοξο καί μουσουλμανικό, ἄσχετα ἂν τά γεωγραφικά ὄρια δέν συμπίπτουν ἀπολύτως καί, πάνω ἀπ' ὅλα, οἱ κοινωνικοοικονομικές δομές εἶναι ἄλλες. Αὐτό ὅμως πού εἶναι κοινό καί στίς δύο περιπτώσεις εἶναι ἡ ἔνταξη τῆς Βαλκανικῆς σέ ἕναν ἄλλο κόσμο, πού δέν ἐπικοινωνεῖ μέ καί δέν ἀναφέρεται στήν Εὐρώπη ἀλλά στήν Ἀνατολή, μέ ἐπίκεντρο καί πάλι τόν γεωγραφικό χώρο τῆς Τουρκίας. Ἡ Τουρκία βέβαια ἔχει δοθεῖ ὀλόψυχα σ' αὐτή τήν προοπτική, ἡ ὁποία ὅμως ἀντιστρατεύεται καί τήν πολιτισμική πραγματικότητα καί τά πολιτισμικά ἰδανικά τῶν ὀρθόδοξων βαλκανικῶν κρατῶν.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τήν ὥρα πού ἐπιχειρεῖται ἡ (ἐπαν)ἔνταξη τῆς ὅλης βαλκανικῆς περιοχῆς στόν νέο ἀνατολικό κόσμο, τήν ὥρα πού ὁ ὀρθόδοξος κόσμος βρίσκεται γιά ἄλλη μιὰ φορά μπροστά στό ἱστορικό δίλημμα τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσης, ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία (ἀλλά ὄχι μόνο αὐτή) ξεκινάει καινούργια διαμάχη μέ τό Βατικανό, διαμάχη ὄχι ἀδικαιολόγητη ἀλλά ἱστορικά ἄστοχη. Ἄν θέλουμε νά τά βάλουμε μέ τήν Ἰταλία — καί πρέπει νά τά βάλουμε μέ τήν Ἰταλία, καθώς ἡ χώρα αὐτή μετέχει στήν ὅλη «νατοϊκή» ἀναδιάταξη τοῦ βαλκανικοῦ χώρου — νά τό κάνουμε σ' αὐτό τό ἐπίπεδο, ὅπου ἄλλωστε θά βροῦμε καί πολλούς Εὐρωπαίους συμμάχους νά μᾶς ὑποστηρίζουν. Ἡ Ἰταλία, χώρα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος, ἐρωτοτροπεῖ μέ τόν ὑπό διαμόρφωση ἀνατολικό κόσμο, καθώς ὁσμίζεται νέες ἀγορές, φιλοδοξεῖ νά καλύψει τά ὄρια καί τίς ἀνεπάρκειες τῆς Τουρκίας καί προετοιμάζει τή δημιουργία τῆς βαλκανικῆς ὁδοῦ, τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, στό τόξο πού σχηματίζουν τά πρὸς βορρᾶν γειτονικά κράτη τῆς Ἑλλάδας, ὥστε νά συνδεθεῖ μέ τή Μικρά Ἀσία καί τήν Ἀνατολή. Ἡ πολιτική τῆς Ἰταλίας πατάει τούτη τήν ὥρα σέ δύο βάρκες, ἀφ' ἑνός τήν εὐρωπαϊκή, ἀφ' ἑτέρου τῆς νατοϊκῆς-ἀμερικανοτουρκικῆς, ἡ Ἰταλία ἔχει νά παίξει, νά συμμετέχει καί στά δύο ἐπίπεδα. Νομίζω ὅτι αὐτό δέν θά μπορεῖ νά κρατήσει γιά πολύ καιρό κι ὅτι μόλις σφίξουν λίγο τά πράγματα ἡ Ἰταλία θά ὑποχρεωθεῖ νά κάνει τήν ἐπιλογή της. Εἶναι δέ τόσο μεγάλα τά συμφέροντα πού τήν δένουν μέ τήν Εὐρώπη, ὥστε νά μήν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιά τό ποιά θά εἶναι ἡ ἐπιλογή. Δουλειά τῆς Ἑλλάδας, ἀντί νά χάνει τήν ὥρα της καταγγέλλοντας τή Δανία, θά ἦταν νά ἀναγκάσει τήν Ἰταλία νά κάνει μιὰ ὥρα γρηγορότερα τήν ἐπιλογή, νά καταδείξει δηλαδή τίς εὐρωπαϊκές ἀντιφάσεις τῆς ἰταλικῆς μεσανατολικῆς πολιτικῆς.

Ποιά εἶναι ἡ θέση τῆς Ἑλλάδας μέσα σέ ὅλες αὐτές τίς ἐξελίξεις; Ποιά εἶναι ἡ θέση στήν ὁποία μᾶς τοποθετοῦν οἱ ἄλλοι καί ποιά ἡ θέση στήν ὁποία ἐπιδιώκουμε ἔμεις οἱ ἴδιοι ὡς χώρα νά τοποθετηθοῦμε; Ἄς μιλήσουμε κατ' ἀρχήν γιά τούς ἄλλους: εἶναι φανερό ὅτι οἱ Ἀμερικανοί δέν μᾶς «παίζουν» καί πολύ στήν νέα τάξη πραγμάτων τῆς Βαλκανικῆς καί τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Τό γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα συμμετέχει στήν ΕΟΚ, σέ συνδυασμό μέ τήν διαρκῆ ἀντιπαλότητα Ἑλλάδας-Τουρκίας, τούς κάνει νά μυρίζονται ὅτι ἡ Ἑλλάδα ὄχι μόνο δέν θά συμμετέχει ἀλλά θά πολεμήσει τή νέα περί τήν Τουρκία διάταξη. Βέβαια, ταυτόχρονα κάνουν ὅ,τι μποροῦν μήπως καί ἐπιλυθοῦν οἱ ἑλληνοτουρκικές διαφορές, μήπως καί ἡ ἑλληνική «ἔνσταση» μπορέσει νά μετατραπῆ σέ συναίνεση. Γνωρίζουν ὡστόσο ὅτι καί τε-

τοιο είναι δύσκολο, γι' αυτό και κάνουν τούς ύπολογισμούς τους χωρίς την Ελλάδα, για να μην πούμε, καμιά φορά, και έναντιον της Ελλάδας.

Γιά τούς ίδιους ακριβώς λόγους οι «ευρωπαϊστικές» δυνάμεις της ΕΟΚ, ή Γερμανία, ή Γαλλία αλλά και ή Ισπανία παίζουν την Ελλάδα, ποντάρουν στην ελληνική ένσταση και παρουσία, ώστε τα Βαλκάνια να ανταχθούν στον ευρωπαϊκό ζωτικό χώρο. Βέβαια ή σημερινή ελληνική πολιτική, πού δημιουργεί όλο και νέους αντιπάλους στά Βαλκάνια, κάθε άλλο παρά καθιστά τή χώρα μας κατάλληλη να παίξει έναν τέτοιο ρόλο, είτε τόν ευρωπαϊκό είτε τόν αμερικανικό. Γι' αυτόν τόν λόγο οι «συμβουλές» πού μās δίνουν τόσο οι Ευρωπαίοι όσο και οι Αμερικανοί είναι παρεμφερείς, παρ' όλο πού ξεκινούν από διαφορετικές άφετηρίες.

Όσον άφορα τόν πού, σέ ποιόν κόσμο θά θέλαμε να τοποθετήσουμε οι ίδιοι τόν έαυτό μας, νομίζω ότι και οι μέν και οι δέ μās ύπολογίζουν σωστά. Θά άρκούσε να πούμε ότι τόν θέμα τού ευρωπαϊκού προσανατολισμού τής χώρας έχει από τή δεκαετία τού '80 λυθεί και όχι μόνο σέ πολιτικό επίπεδο. Μπορούμε πιά να πούμε ότι για τήν Ελλάδα ή Ευρώπη είναι πολιτισμική άξίωση, άσχετα βέβαια άν ό καθένας μας έχει μίαν άλλη Ευρώπη στό μυαλό του. Άλλά είναι ακριβώς ή ίδια ή δομή τής Ευρώπης, ή κατά βάση δημοκρατική, πού παρέχει αυτή τή δυνατότητα, πού επιτρέπει δηλαδή στόν καθένα να αναγνωρίζεται σέ μίαν άλλη Ευρώπη. Όσες αντίρρήσεις κι άν έχει κανείς για τόν θεσμικό και τόν πολιτικό οικόδομημα τής Ευρώπης τών 12, δέν μπορεί να παραγνωρίσει ότι τόν διεθνικό οικόδομημα τών 12 είναι στοιχειωδώς δημοκρατικό-συμμετοχικό. Σ' αυτό έγκειται ή δύναμη αλλά και ταυτόχρονα ή αδυναμία τής Ευρώπης. Η Κοινότητα βρίσκειται σήμερα μπροστά σέ ένα δίλημμα, κατά πόσον δηλαδή θά διευρυνθεί με όλες αυτές τές χώρες πού ζητούν τήν ένταξή τους. Άν διευρυνθεί δίνοντας τή δυνατότητα πολιτικής συμμετοχής σέ όλες αυτές τές χώρες, τότε ή ΕΟΚ θά «πληθωριστεί», θά διαλυθεί. Άν δέν δεχθεί νέες συμμετοχές, τότε αυτόματα θά χάσει τήν έλκτική τής δύναμη, καθώς αυτή βασίζεται στό ιδανικό τής συμμετοχής. Για τήν ώρα ή ΕΟΚ προσπαθεί να λύσει τόν πρόβλημα με συμφωνίες σύνδεσης πού παραπέμπουν τήν πλήρη ένταξη στό μέλλον.

Άντίθετα, ή ένταξη τής χώρας στόν βαλκανικό-άσιατικό κόσμο και μάλιστα σέ έναν κόσμο στοιχιζόμενο με τήν Τουρκία δέν μπορεί να συγκινεί ιδιαίτερα. Τόν ζήτημα αυτό λύθηκε τόν 1821, αλλά άν πρέπει να τόν επανεξετάσουμε σήμερα δέν θά είχαμε πολύ διαφορετικά πράγματα να πούμε: ή διεθνική διάρθρωση τού υπό διαμόρφωση άνατολικού κόσμου δέν είναι συμμετοχική, αντίθετα ύπάρχει σαφής διακρατική ήραρχία και σχέσεις έξάρτησης. Η ίδια ή Τουρκία δέν έμπνέει καμιά έμπιστοσύνη ότι θά κάνει λελογισμένη χρήση τού ρόλου για τόν όποιο τήν προορίζουν και τής δύναμης πού τής παρέχουν. Τόν τουρκικό κράτος είναι άκόμα ένα κράτος πού δέν λογοδοτεί στην κοινωνία, αντίθετα είναι ή κοινωνία πού λογοδοτεί στό κράτος. Ένα τέτοιο κράτος «για τόν έαυτό του», συνοδευόμενο και από τήν αντίστοιχη ιδεολογία τής κρατικής αυταξίας, δέν μπορεί παρά να επιδιώξει τήν αύξηση τής δύναμης, τής επιρροής, τής έξουσίας του. Γι' αυτόν άλλωστε τόν λόγο τόν αμερικανικό σχέδιο δέν προχωράει στόν άραβικό κόσμο, γι' αυτό και άργά ή γρήγορα θά αποκρουσθεί και από τόν βαλκανικό κόσμο.

Δέν είναι λοιπόν οικονομικοί οι λόγοι για τούς όποιους μιά χώρα σάν τήν Ελλάδα θά απέκρουε τήν ένταξή της σ' αυτό τόν κόσμο. Είναι κυρίως λόγοι πολιτισμικοί, λόγοι πού δέν ισχύουν μόνο για τήν Ελλάδα αλλά και για τά άλλα βαλκανικά κράτη. Γι' αυτό και, όπως γράφουμε στην άρχή, στά βαλκανικά κράτη κυριαρχεί ή ευρω-

παϊκή ιδεολογία, τήν ίδια ώρα όμως πού στην πράξη, στό στρατηγικό, τόν πολιτικό και τόν οικονομικό επίπεδο, έντάσσονται στην άμερικανικοτουρκική ζώνη. Αύτή ή ένταξη, άν ολοκληρωθεί, θά άποξενώσει και πάλι τήν ευρωπαϊκή (άν ύποθέσουμε ότι θά έξακολουθήσει να παραμένει ευρωπαϊκή) Ελλάδα από τόν ζωτικό της χώρο, από τα Βαλκάνια, αλλά και από τήν επικοινωνία της με τήν Ευρώπη.

Βέβαια δέν πρέπει ούτε για μιά στιγμή να φανταστούμε ότι τείνει να επανοικοδομηθεί (στά Βαλκάνια, μιά και γι' αυτά μιλάμε) ή διαίρεση τού κόσμου σέ δύο μπλόκ, σέ δύο ξένους μεταξύ τους κόσμους, ή διαίρεση πού θά άφηνε και πάλι τήν Ελλάδα στό ρόλο τού Χόγκ Κόγκ τών Βαλκανίων. Τόσο τά κράτη τής άμερικανικής όσο και τά κράτη τής ευρωπαϊκής ζώνης θά είναι κράτη τού ίδιου πύο κοινωνικού καθεστώτος, με άνοιχτές οικονομίες και συνεπώς με άνοιχτή επικοινωνία (με τήν παλιά γεωγραφική-μηχανική έννοια τού όρου). Άν όμως τόν όρο επικοινωνία τόν δούμε μέσα από τόν πρίσμα τού μέλλοντος, με όρους πολιτικού και οικονομικού προσανατολισμού, με όρους όχι τόσο όδικής όσο ήλεκτρονικής ύποδομής, κοντολογίς με όρους συμβατότητας σέ όλα τά επίπεδα, θά συμπεράνουμε ότι ό τρόπος επικοινωνίας θά είναι ανταγωνιστικός και δέν έννοούμε μόνο στό οικονομικό επίπεδο. Στό βαθμό πού ό ανταγωνισμός τής υπό διαμόρφωση ευρωπαϊκής ζώνης με τήν άμερικανική θά όξύνεται, στόν ίδιο βαθμό θά βαθαίνει και ό ανταγωνισμός στά Βαλκάνια. Για ποιά επικοινωνία μπορούμε να μιλάμε άν π.χ. ή Ελλάδα ως ευρωπαϊκή χώρα χρησιμοποιεί άλλη τηλεπικοινωνιακή τεχνολογία από εκείνη τών γειτονικών της χωρών;

Γιά να μή μακρογορούμε: άν ή Ελλάδα θέλει να παραμείνει ευρωπαϊκή, άν θέλει να επικοινωνεί με τόν σύγχρονο βαλκανικό της περίγυρο, τού όποίου ή ανάπτυξη είναι συνυφασμένη με τή δική της ανάπτυξη, άν θέλει να βρει τή θέση της στόν σύγχρονο κόσμο, πράγμα πού προϋποθέτει να βρει τή θέση της στόν άμεσο, γειτονικό της κόσμο, άν τέλος θέλει να άποκρούσει τόν κίνδυνο πού έκπορεύεται από τήν Τουρκία (και πού στό μέλλον, άν ή ίδια ή Τουρκία δέν φερθεί άτσαλα, θά πάρει άλλη μορφή από αυτό πού θεωρούμε σήμερα ως κίνδυνο, τή διεκδίκηση έδαφών δηλαδή), είναι καταδικασμένη να παίξει τόν ευρωπαϊκό παιγνίδι στά Βαλκάνια, κατά τόν ίδιο τρόπο και με τά ίδια μέσα πού ή Τουρκία παίξει σήμερα τόν άμερικανικό. Σέ μιά τέτοια βαλκανική προσπάθεια ή Ελλάδα θά μπορούσε να βρει συμμάχους και οικονομικά μέσα, άν ή ίδια ήταν διατεθειμένη να διαθέσει τήν ανθρώπινη προσπάθεια. Άλλά βέβαια, για να ξαναγυρίσουμε στά σημερινά, τά άμεσα προβλήματα, ή ευρωπαϊκή προοπτική τών Βαλκανίων σκοντάφτει σήμερα σέ δύο συνοριακές γραμμές: στά σύνορα Κροατίας-Σερβίας (γερμανική βλακεία) και στά σύνορα τής Σλαβικής Μακεδονίας με τήν Ελλάδα (έλληνική βλακεία). Η Γερμανία θά πρέπει να κατανοήσει (και μάλλον τόν έχει κατανοήσει, μόνο πού δέν τόν άκολουθεί πάντοτε με τήν ίδια συνέπεια) ότι ή δύναμη της ύπάρχει μόνο μέσω τής Ευρώπης και όχι αυτόνομα. Ότι άποτελεί πιθανότατα τόν καλύτερο παίκτη, τόν μπαλαντέρ, μιάς ομάδας, ό όποιος, άν αυτονομηθεί από τήν ομάδα, δέν θά έχει σέ ποιόν να δώσει τή μακρινή πάσα. Η δέ Ελλάδα βρίσκειται μπροστά στην επώδυνη ανακάλυψη ότι τόν ποδόσφαιρο παίζεται με έντεκα (έστω δώδεκα) παίκτες κι όχι μόνο με τερματοφύλακες τών συνόρων της, τής «ιεράς έστίας». Σ' αυτό τόν ρόλο, όσο ταλέντο και καλή άπόδοση κι άν έχουμε, οι άλλοι θά σουτάρουν κι έμεις θά μαζεύουμε μπάλες.

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Τά εν Δήμω εν δήμω

Εϊθισται τά προβλήματα τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης νά παίρνουν όλοι σημερα πολύ, μά πολύ στά σοβαρά. Καί άν κάποτε ή έννοια «Δήμαρχος», καί μάλιστα τών Αθηναίων, είχε κάποια αξία ως θέση καί λειτουργημα καθαυτό, τά τελευταία χρόνια ακόμα καί ή θέση του Δημάρχου είναι τόσο σοβαρή ώστε νά αποτελεί άπλως τό πρώτο σκαλοπάτι για μία μεταπήδηση στην κοινοβουλευτική καριέρα ή για μία επανένταξη σε αυτή. Μπέης, Κατριβάνος, Τζανατάκης, Θεοδωράκης, Έδερτ, Τρίτσης, Μερκούρη καί πολλοί άλλοι — όλοι τους Δήμαρχοι ή υποψήφιοι για τή θέση (για νά μείνουμε στον Δήμο Αθηναίων) καί όλοι τους βουλευτές ή καί ύπουργοί πριν ή μετά. Η Δημαρχία ως προϋπόθεση, συμπλήρωση ή προέκταση πολιτικής καριέρας επί τή βάσει του νέφους, του κυκλοφοριακού καί τών σκουπιδιών.

Άλλά στό κάτω κάτω ή θέση του Δημάρχου είναι άπολύτως δημόσια, απαιτεί έπομένως ένα μίνιμουμ αξιοπρέπειας καί αυτοσυγκράτησης. Οί άνθρωποι είναι ήδη γνωστοί — γι' αυτό άλλωστε τους έβγαλαν. Τά σκούρα άρχίζουν κυρίως από κει καί πίσω, στους λιγότερο γνωστούς, εκείνους πού παλεύουν για μία θέση στον ήλιο τής δημοσιότητας. Αντιδήμαρχοι, μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου κ.λπ. Ηθοποιοί καί γιατροί καί δικηγόροι καί πολιτικοί μηχανικοί, όλοι εκείνοι πού μάς φλομώνουν μέ τά διαφημιστικά φυλλάδιά τους, ό ένας πού θά φυτέψει βασιλικούς στά μπαλκόνια κι ό άλλος πού έχει πατέρα ήρωα του Αλβανικού, μισογνωστοί μισοάγνωστοι μέ φιλοδοξίες, χρησιμοπιούν οί περισσότεροι τόν Δήμο μόνο καί μόνο για νά εξασφαλίσουν τά έφόδια πού θά τους όδηγήσουν αύριο στις μεγάλες λίστες. Η ζωή σου ό θάνατός μου, λοιπόν, καθότι πεπερασμένες οί λίστες.

Ενώ χαροπάλευε λοιπόν ό άτυχος Τρίτσης, γύρω γύρω από τό κρεβάτι ξεδιπλώθηκε εκείνο πού, χωρίς καμιά άμφιβολία, εκτυλίσσεται καθημερινά στά κρυφά, μακριά από τή δημοσιότητα, ανάμεσα σε δελφίνους, ύποδελφίνους καί δελφινάρια. Σκοτωμός για μία θέση στον ήλιο, για διαδοχή καί πλασάρισμα, ύποθήκη για ένα καλύτερο αύριο. Καί αυτά

τά ίδια πρόσωπα αύριο, μικροί ή μεγάλοι δραματιστές, θά μάς πασάρουν Αθηνες πρωτεύουσες του κόσμου καί Μετρό καί φινικουλέρ καί αερογέφυρες καί μονοδρομήσεις καί πεζοδρομήσεις. Περιμένοντας τίς έπόμενες βουλευτικές έκλογές, οί περισσότεροι, ενώ οί από πίσω θά άκονίζουν τά μαχαίρια προετοιμαζόμενοι για τή δική τους προσφορά στους Αθηναίους. Η πόλη άλλωστε είναι χαμένη για χαμένη, άς σώσει τουλάχιστον κανείς τόν έαυτό του...

Νόμοι και νομή

Οί έκλογές τής Β' Αθηνών ήταν μία σκέτη παρωδία. Τα αποτελέσματα δεν τα ξερόνυμε ακόμα, αρκεί όμως ή γενική αδιαφορία μέσα στην όποία πέρασε αυτή ή ύποτιθέμενη προεκλογική περίοδος. Τεχνητές έκλογές, πού γίνονται μόνο καί μόνο γιατί τό ΠΑΣΟΚ θεώρησε ότι τάχα σύμψας ό κόσμος θά τρέξει στις κάλπες να διαμαρτυρηθεί για τόν Τσοβόλα. Στην πραγματικότητα μάλλον ούτε καν αυτό δεν πίστεψε. Άπλως προχώρησε στις έκλογές γιατί μόνο αυτό μπορεί νά κάνει για νά ζήσει, μόνο προεκλογικά μπορεί νά λειτουργήσει «πολιτικά, μόνο έρωτήματα του τύπου «ναί ή όχι» του τύπου μπορεί νά θέτει — άσε δέ από άπαντήσεις του τύπου «ή Δευτέρα θά είναι άλλη μέρα». Κάνει έτσι μία προεκλογική καμπάνια ξερόντας ότι ή κυβέρνηση θά συνεχίσει νά ύπάρχει, ούδείς φόβος ως προς αυτό, καί διεκδικώντας νά έμφανιστεί, αυτό τό πάλαι ποτε κόμμα έξουσίας, ως κόμμα διαμαρτυρίας ζητώντας νά τό ψηφίσουν όσοι «άγανακτούν» καί «διαμαρτύρονται». Τόσα μπορεί τόσα κάνει, ό καθείς καί ή κακομοιριά του καί ή άνυπαρξία του. Καί ή δική μας ταλαιπωρία.

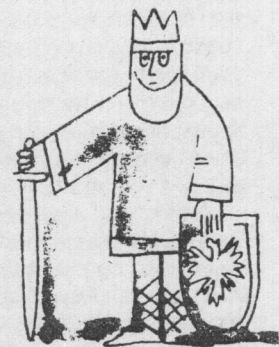
Άλλά όσο άνούσια καί γελοία καί παντελώς τζούφια είναι ή πολιτική (ας τήν πούμε έτσι) του ΠΑΣΟΚ, άλλο τόσο πρέπει νά όμολογηθεί ότι τυπικά το κόμμα αυτό είναι εν προκειμένω άπολύτως έντάξει, κανέναν νόμο δεν παρέβη, δικαίωμά τους ήταν νά παραιτηθούν, έπομένως ή κριτική (ή το φτύσιμο) προς τό ΠΑΣΟΚ δεν μπορεί παρά νά είναι πολιτικό. Η Ν.Δ. όμως καί ή κυβέρνηση άντέδρασαν όχι σωστά ή λάθος, άντέδρασαν έντελως άθέμιτα. Καί δεν είναι άθέμιτο νά ώθεις τόν κόσμο στην άποχή. Η άποχή είναι καί αυτή μία πολιτική στάση θεμιτή (σωστή ή λάθος άλλωστε υπό συνθήκες). Άλλά ή άποχή ήταν πάντα ένάντια σε εκείνο πού όλοι καταλαβαίναμε ως τυπική συνταγματική μας ύποχρέωση, καί όποιος άπείχε — από βαρεμάρα, κώλυμα ή άποψη — ήξερε ότι θεωρητικά ή στάση του επέσύρε, βάσει του

Συντάγματος, ποινικές κυρώσεις. Άσχέτως άν δεν ύπήρχε νόμος πού νά όρίζει τά τής ποινής, άσχέτως άν κανείς δεν είχε τιμωρηθεί για τήν άποχή του. Καί ήταν όλοι εν γνώσει, ότι δηλαδή δεν θά τιμωρηθούν, τελικά, πράγμα πού προφανώς διευκόλυνε καί τήν προπαγάνδα τής άποχής. Καί πάλι δεν είναι άθέμιτο νά καλείς σε άποχή, ύπονοώντας σιωπηρά ότι —όπως πάντα— δεν άναμένεται νά τιμωρηθεί κανείς.

Έκείνο πού είναι έξοργιστικό είναι μία κυβέρνηση, έκμεταλλεύομενη τήν έξουσία πού έχει, νά ώθει τόν κόσμο σε άποχή άναγνωρίζοντας ότι όντως ύπάρχει νομικό πρόβλημα μέ τό ύποχρεωτικό τής ψήφου αλλά δηλώνοντας παράλληλα στά ίσα ότι: «μη σε νοιάζει, τώρα μπορεί νά μήν φέρεσαι κατά τά στό Σύνταγμα προβλεπόμενα, αλλά αύριο μέ νόμο έγώ θά σε κατοχυρώσω, άναδρομικά». Αυτό είναι καί άθέμιτο καί χυδαίο. Είναι άπροκάλυπτη κατάχρηση έξουσίας. Όπως είναι βάνουση προσβολή κάθε έννοιας δημοκρατίας νά αποφαινεται ό κάθε τυχόν ύπουργός ότι οί έκλογές είναι «ήσσονος σημασίας» γιατί «το 60% του λαού δεν συμμετέχει σε αυτές διά τών κομμάτων τους», καί άρα κάνουμε ό,τι θέλουμε.

Λές καί αυτό τό 60% είναι χρωμένο στά κόμματα αυτά, όπως είναι καί τό άλλο 40%, καί τά κόμματα είναι άποκλειστικά έξουσιοδοτημένοι εκπρόσωποί μας για νά αποφασίζουν εάν θά ψηφίσουμε μέ τό άν θά κατέδουν ή όχι. Λές καί τή σημασία στις έκλογές τήν προσοδίδει ή δική τους συμμετοχή, όχι ή δική μας ψήφος.

Άνεκαθεν τό ύποχρεωτικό τής ψήφου ύπήρξε τό βαρύ πυροβολικό συντηρητικών πολιτικών δυνάμεων τής έξουσίας πού άνάγκασε τή «σιωπηλή πλειοψηφία» νά όδευε, στις κάλπες. Τώρα πού, αντίθετα, τό φερε ή τύχη ή θέλον τή «σιωπηλή πλειοψηφία» νά άπέχει — ούδέν πρόβλημα, θά τό λύσουμε πρωτοπορικά διά νόμου. Καί βέβαια διά νέου νόμου, άργότερα, θά σάς ξαναματρώσουμε — έμεις ή οί άλλοι, όποιοι τέλος πάντων κυβερνούν — στις κάλπες άμα μάς προκύψει άνάγκη. Οί νόμοι είναι για νά τους νέμονται οί έκλεγμένοι νομείς τους.

“Όλοι, όπως όλος ό κόσμος

Γιά τήν «ιδεολογία τῆς γνώμης»

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

«**Δ**έν διαβάζουν τά σημερινά παιδιά», ἀκοῦς νά λένε συχνά, «όλο τηλεόραση βλέπουν». Καί ἡ γνώμη αὐτή γιά τούς σημερινούς νέους προβάλλεται μέ τή βαρύτητα πού ἔχει κάθε «γενική ἀλήθεια». Ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ὀλοφάνερο ἐμπειρισμό της, μιά καί ἡ γνώμη αὐτή περί τῶν ἀναγνωστικῶν συμπεριφορῶν τῶν νέων δέν εἶναι παρὰ μιά ἐντύπωση γιά κάποια συγκεκριμένα παιδιά πού γνωρίζουν οἱ γνωμοδοτοῦντες ὄχι ὅμως γιά τά παιδιά ἐν γένει, ὡστόσο σέ δεύτερο πλάνο ἐκδηλη εἶναι μιά ἀξιολογική κρίση πού ἐμπεριέχει: Ὑπαινίσσεται ὅτι σέ μιάν ἄλλη ἐποχή, ἐκείνη πού ὁ ἀποφαινόμενος ἦταν παιδί τρεῖς ἢ τέσσερις δεκαετίες νωρίτερα, οἱ τοτινοί νέοι διάβαζαν. Ἐχομε ἐπομένως μιάν ὀπισθοδρόμηση.

Ἄν υποβάλει κανεῖς σέ ἓνα στοιχειώδη ἔλεγχο ἀληθείας τίς σκέψεις πού ἐμπεριέχονται σ' αὐτή τήν ἀπλή πρόταση-διαπίστωση, σ' αὐτή τήν ἀπλή κουδεντούλα τῆς καθημερινῆς συναναστροφῆς, ἡ ἀληθοφάνεια μέ τήν ὁποία προβάλλονται —μιά ἀληθοφάνεια πού συχνά συγκαλύπτουμε μέ συγκατάβαση, συμμεριζόμενοι ἔτσι τήν ἀναλήθεια πού ὑποκρύπτει— ὄχι μόνο ἐξαφανίζεται ἀλλά καί ἐξαφανιζόμενη ἀποκαλύπτει ὅτι τό αὐτόνοητο αὐτῆς τῆς ρήσης δέν εἶναι ἀθῶο. Φράση στρογγυλή, λεία, χωρίς καμιά ρωγμή μέσα ἀπ' τήν ὁποία θά περνοῦσε ἡ ἀναρώτηση γιά τίς πραγματικές ἀναγνωστικές συνήθειες τῶν σημερινῶν νέων, ἐγκαθιδρύει μιά διαφορά: κατατάσσει τούς παλαιούς νέους ἀπ' τήν καλή μεριά, τούς σημερινούς ἀπ' τήν κακή.

Ἀπό κεῖ καί πέρα μέ τόν ἐνλόγω συνομιλητή θ' ἀλλάξουμε κουδέντα ἄν καί τό θέμα μᾶς ἐνδιαφέρει, πιθανόν καί γιά λόγους πολύ προσωπικούς. Ἄν συνεχίσουμε εἴτε θά ὑπερθεματίσουμε λοιδορώντας γιάτό κατάντημα τῆς νέας γενεᾶς προσθέτοντας ἀνάλογες γενικολογίες, εἴτε θά ἀντιτάξουμε κάποια ἀντίρρηση, ὁπότε εἶναι δέβαιο ὅτι μόνο οἱ καλοί τρόποι ἢ ἡ ἀδιαφορία

θά ἀπέτρεπαν τήν ἔνταση. Κι αὐτό γιατί ἡ κρίση ὅτι τά «σημερινά παιδιά δέν διαβάζουν» ἀπορρέει ἀπό μιά γενικότερη πεποίθηση πού θρῖσκειται στήν ἄκρη τῆς γραφίδας πολλῶν, στά στόματα περισσότερων καί ἐξεικονίζει τά γενικά χαρακτηριστικά τῆς ἐποχῆς μας καί τῆς κοινωνίας μας. Ὅτι δηλαδή, σήμερα ὑπάρχει ἐκπτώση τῶν ἀξιῶν πού χαρακτήριζαν τούς ἀνθρώπους παλαιότερων ἐποχῶν, ὅτι θρῖσκόμεστε σέ κατάσταση κρίσης, «ἀπό-θητικοποίησης», μαρασμοῦ, σήψης. Ἐπειδή τό πρῖν καί τό τότε, δικαίως ἢ ἀδίκως, ζωγραφίζεται μέ κολακευτικά χρώματα, γι' αὐτό τό τώρα καί τό σήμερα δγαίνει μουντό, γκριζο, «ἀπο-θητικοποιημένο». Ἐτσι, γιά παράδειγμα, λέγεται καί πιστεύεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι παλιότερα ἐκτιμοῦσαν τή μόρφωση, τά γράμματα, τό διάβασμα καί, παρὰ τίς δυσκολίες, κοπιάζαν γι' αὐτήν, ἄρα οἱ παλιότεροι αὐτοεντάσσονται σέ μιά κατηγορία εὐγενέστερη καί πιό καλλιεργημένη ἐνώ, παράλληλα καί μέ τήν ἴδια ταξινόμηση, οἱ νεότεροι κατατάσσονται στό «πνεῦμα τῆς ἐποχῆς», ἓνα πνεῦμα ἐκπτώσης ἀξιῶν, εὐκολίας, ραχατιοῦ, εὐτέλειας. Εἶναι ὀλοφάνερο τό παιχνίδι τῶν συγκρίσεων καί τά ἀποτελέσματα στά

όποια οδηγεί: από τή μιά μεριά εξωραϊσμός από τήν άλλη καταστροφολογία, από τήν μιά αυτοδικαίωση από τήν άλλη ένοχοποίηση. Η πρόχειρη ιστορία πού γράφεται μέ τέτοιου είδους πεποιθήσεις, έρημην τών πραγματικών περιστατικών, και τό είδος τής αυτογνωσίας στό όποιο οδηγεί είναι ένα άδιαφανές πέπλο πού σκεπάζει καλά τίς πραγματικότητες μέ τά αυτονόητα μιάς «τυφλής διαφάνειας».

Αν συνεχίσουμε λίγο μέ τό παράδειγμά μας μπορούμε νά φαντασθούμε έναν αντίλογο πού θά βασίζονταν σέ συλλογισμούς και στοιχειά άλλου τύπου, και πού θά αποδείκνυαν ότι παλιότερα οί νέοι επίσης δέν διάβαζαν, ίσως μάλιστα διάβαζαν λιγότερο, κι έπομένως, αυτή ή διαφορετική περιγραφή θά οδηγούσε σέ διαφορετικές άξιολογικές κρίσεις και γιά τήν παλιότερη εποχή και τή σημερινή. Τό ψάξιμο θά έθετε ένα συναφές έρώτημα: μιά, οί σημερινοί μεγάλοι, αυτοί πού ύποτίθεται ότι μεγάλωσαν λατρεύοντας τούς θεούς τής μόρφωσης και τής άνάγνωσης, διαβάζουν σήμερα; Είναι δλοφάνερο ότι αν θέσουμε αυτό τό έρώτημα — και πολύ περισσότερο αν τό στηρίξουμε μέ τά στοιχεία πού δείχνουν ότι οί Έλληνες, μεταξύ τών Ευρωπαίων, έχουν τίς χαμηλότερες επιδόσεις στόν τομέα αυτόν, πολύ χαμηλότερες και από τούς Πορτογάλους — πάραυτα οί τίτλοι ευγένειας και καλλιέργειας πού αποκτήθηκαν λόγω ήλικιακής παλαιότητας θά κινδύνευαν σοβαρά. Μαζί τους θά κινδύνευε ό ναρκισσισμός και ή αυτάρκεια του πιθανού μας συνομιλητή, εκείνη ή έπαρση τής αυτοεκτίμησης θά απειλούνταν κι αυτή σοβαρά. Γι' αυτό και γρήγορα αλλάζει τό θέμα. «Η, άλλα λόγια ν' αγαπιόμαστε. Αν όμως θέλουμε ν' αγαπιόμαστε ξέροντας γιατί ό ένας αγαπά τόν άλλο, ή σύγκρουση παραμονεύει, ό ένας θά γίνει ό μυστήριος του άλλου, μέ άγνωστη, άρα έπισηφή, τή διάγνωση του μυστηρίου. Η άθωα άρχική άπόφανση ότι «τά παιδιά σήμερα δέν διαβάζουν», αν τήν έπερωτήσουμε κριτικά, από άνώδυνη και μελαγχολική περιγραφή ενός φαινομένου, γίνεται πεδίο αντιπαράθεσης. Βέβαια οί κουθέντες τής καθημερινότητας πού ανταλλάσσονται στίς διαπροσωπικές σχέσεις δέν έχουν τήν αυστηρότητα τών λογικών κατασκευών και τών έπιστημονικών έπεξεργασιών, ούτε παίρνουμε πάντα τά λόγια μας τοίς μετρητοίς. Ευτυχώς άλλωστε. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι οί γνώμες και οί κρίσεις πού ανταλλάσσονται άπαλλάσσονται από τήν ύποχρέωση τής αλήθειας και τής όρθοφροσύνης, ούτε — κι αυτό είναι τό σημαντικότερο — ότι αυτές οί γενικόλογες κρίσεις μέ τίς όποιες διερχόμαστε τά θέματα είναι λόγια του άέρα. Στην πραγματικότητα αποδίδουν τήν πραγματική «φιλοσοφία» του κόσμου, πολύ περισσότερο απ' όσο αν τά ίδια άτομα ήταν ύποχρεωμένα νά απαντήσουν ύπεύθυνα, δημόσια και έμπεριστατωμένα.

Ο Γκράμσι γιά τίς κοινές παραδοχές

Μιά μικρή παρένθεση. Ο Γκράμσι, στά *Τετραδία τής Φυλακής*, ύποστηρίξε τήν πρωτοφανή άποψη ότι «όλοι οί άνθρωποι είναι φιλόσοφοι», ότι όλοι οί άνθρωποι διακατέχονται από μιάν «αυθόρμητη φιλοσοφία», ότι ή φιλοσοφία δέν είναι ίδιον τών μεγάλων πνευμάτων, τών διανοουμένων και τών επαγγελματιών φιλοσόφων. Διέγνωσε ότι ή γλώσσα τής καθημερινότητας, ή γλώσσα του κόσμου δέν είναι μόνο ένα ξερό μέσο έπικοινωνίας, ένας κώδικας όπως τά σήματα τής τροχαίας, αλλά «ένα σύνολο όρων και έννοιων κι όχι ένα άθυρμα γραμματικών λέξεων, κενών περιεχομένου», κάτι δηλαδή πού μόλις τότε είχαν άρχίσει νά τό θεωρητικοποιούν οί μεγάλοι γλωσσολόγοι πού άνοιξαν καινούριους όρίζοντες στην έπιστήμη τής γλωσσολογίας. Έλεγε ακόμη απ' τό σκοτάδι

τής φυλακής του σ' εκείνα τά φωτεινά *Τετραδία*, ότι

«ό καθένας, μέ τόν τρόπο του είναι αλήθεια, είναι άσυνείδητα φιλόσοφος — διότι, ακόμη και στην πιο ταπεινή εκδήλωση τής οποιασδήποτε πνευματικής δραστηριότητας, γιά παράδειγμα στην «γλώσσα», έμπεριέχεται μιά συγκεκριμένη κομμοαντίληψη».

Γιά τόν Γκράμσι ή αντίληψη ότι ό κάθε άνθρωπος είναι μέ τόν τρόπο του φιλόσοφος — πού βέβαια δέν τόν όδήγησε στό νά έξομοιώσει τόν λογίο φιλοσοφικό λόγο και τή θεωρητική πρακτική μέ τήν αυθόρμητη φιλοσοφία πού έμπεριέχεται στίς κοινές παραδοχές — προκύπτει από τή μελέτη τής λειτουργίας του συμβολικού στοιχείου, από τό γεγονός ότι ό «άνθρωπος του λαού» σκέφτεται τίς συνθήκες ύπαρξής του μέ τήν πίστη του, εκφράζεται μέ τίς δοξασίες του, κατανοεί τήν τάξη του κόσμου μέσα από τίς παραδεδομένες σ' αυτόν πεποιθήσεις, πού συνιστούν ένα πλήρες σύστημα. Γιά παράδειγμα μέ τήν πίστη του στό Θεό διατυπώνει μιά πλήρη και συνεκτική κοσμοθεωρία, μιά δισθεωρία, ότι απ' αυτήν τήν πίστη άπορρέει ένα ήθος κι ένα έθος, οί έννοιες του καλού και του κακού, ένας τρόπος νά αντιλαμβάνεται και ν' άποδέχεται τήν τάξη του κόσμου στόν όποιο όμως δέν είναι ό ίδιος ό άνθρωπος πού σκέφτεται αυτόνομα αλλά είναι οί δοσμένες σ' αυτόν ιδέες πού «σκέπτονται» άντ' αυτού. Βέβαια, αυτό μοιάζει σάν ό άνθρωπος νά μήν έχει καμιάν αυτενέργεια και προσωπική αυτοτέλεια, σά νά είναι ενεργούμενο δυνάμεων πού τόν υπερβαίνουν και τόν υπερκαθορίζουν, σάν ό ίδιος ό άνθρωπος νά μήν είναι τίποτε άλλο από τήν ύπνωτισμένη Πυθία πού προφέρει τά λόγια του Θεού· σήμερα μάλιστα πού «ξέρουμε τά πάντα» μιά τέτοια άποψη μπορεί νά γεννήσει τή σκέψη πόσο βίαιη περιφρόνηση μπορεί νά είχαν άνθρωποι σάν τόν Γκράμσι γιά τούς συνανθρώπους τους ή, αν είχε δικίο, πόσο ανθρωπάρια πρέπει νά ήταν οί συνάνθρωποί του κι αυτοί πού έζησαν πριν απ' αυτόν. Αλλά άς τ' αφήσουμε αυτό· μιά ματιά στά γήπεδα Κυριακή άπόγευμα, μιά ματιά αδιάκριτη τά βραδάκια στίς οικογενειακές συνάξεις γύρω απ' τήν TV μπορεί νά είναι άρκετά διαφωτιστική. Σήμερα πού «ξέρουμε τά πάντα» ξέρουμε επίσης ότι άλλες κοινές παραδοχές έχουν πάρει τή θέση παλαιότερων, όλα άλλαξαν και είμαστε στό ίδιο σημείο.

Όπως και νά 'χει τό πράγμα οί αναλύσεις του Γκράμσι γιά τή λαϊκή αυθόρμητη φιλοσοφία, τήν κοινή παραδοχή — πού ύποστηρίζει δέν είναι μιά αλλά πολλές και αντιφατικές — τόν όδήγησαν στην διατύπωση πολύ γενικότερων θεωρήσεων γιά τήν ιδεολογία, τούς διανοούμενους, τούς ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, τήν ήγεμονία, έπεξεργασίες πού πλούτισαν τήν πολύτιμη κληρονομία τής μαρξιστικής παράδοσης, αν και σέ ότα μή άκουόντων. Αλλά δέν είναι αυτό τό ζήτημα στό κείμενο τουτο. Ύπενθύμισα πρόχειρα τή συμβολή του Γκράμσι γιά τήν αυθόρμητη φιλοσοφία και τίς κοινές παραδοχές γιατί ό συγγραφέας τών *Τετραδίων τής φυλακής* κατανόησε, κι ήταν ό πρώτος απ' τούς μαρξιστές, ότι στην πολιτική και ιδεολογική πάλη ή διάσταση αυτή έχει τεράστια σημασία, ότι δέν είναι δυνατόν τό νέο ήγεμονιακό μπλόκ νά ύπάρξει σβήνοντας μέ μιά μονοκοντυλιά τό σύστημα ιδεών και πρακτικών πού ονομάζουμε κοινές παραδοχές, ότι τό ευρύτερο consensus δέν μπορεί νά ύπάρξει παρά μόνο αν ληφθεί ύπόψη αυτό τό ύπόστρωμα τών λαϊκών ιδεολογιών ώστε νά μετασχηματιστεί και νά άποσπαστεί, στό μέτρο του δυνατού, από τήν ιδεολογική ήγεμονία τής άστικής τάξης. Είδη ότι ή ήγεμονία θά ήταν άποτέλεσμα ενός σκληρού και πολυεπίπεδου άγώνα θέσεων πού διεξάγεται στό ιδεο-

λογικό επίπεδο, κι απ' αυτή την άποψη ο Γκράμσι έγγραφεται στη παράδοση των μεγάλων διαφωτιστών όχι μόνο γιατί ήταν μεγάλος θεωρητικός αλλά γιατί υπέδειξε ότι μόνο αν η κριτική σκέψη πάρει τη θέση των προλήψεων και των κοινών παραδοχών είναι δυνατή η νικηφόρα έκβαση της επανάστασης που ειδικά στις δυτικές κοινωνίες, με τό μεγάλο εύρος και βάθος των ποικίλων ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, δεν έχει ν' αντιμετωπίσει μόνο τον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους, όπως στην Ανατολή, αλλά κι εκείνο το πλέγμα των ιδεολογικών φρουρίων, όχρωμάτων και αλληπάλληλων χαρακτηρισμάτων που οικοδομεί ή άστική κοινωνία για να προστατεύεται και να κυριαρχεί άπρόσβλητη στο φρούριό της. Ο Γκράμσι θέλησε να μεταφέρει τον πόλεμο στον ίδιο τό έδαφος της άστικής ιδεολογίας, στο έσωτερικό της, δηλαδή στο πεδίο των κοινών παραδοχών που τό όρισε ως τό κατ' έξοχήν πεδίο συγκρούσεων και αντιπαράθεσεων, όπου οί νέες είναι άβέβαιες, δεν υπάρχουν έπελάσεις, δεν υπάρχουν καταρρεύσεις, τίποτε δεν είναι όριστικό, καμιά κατάκτηση δεν είναι αιώνια κι αυτό που χθές έμοιαζε άκλόνητο σήμερα άποδεικνύεται χίμαιρα. Κι αυτό γιατί άκόμη κι όταν η κριτική σκέψη εκθρονίζει κάπου τίς κοινωνικές προλήψεις οί νέες συμβολοποιήσεις, οί νέες έννοιες τείνουν να μεταμορφωθούν σε νέες κοινές παραδοχές που άποκαθιστούν την άδρανια στά άπαράγραπτα δικαιώματά της. Φαντάζομαι ότι ο Γκράμσι θά τραβούσε τά μαλλιά του αν άκουγε την περιδότητη φράση του Στάλιν, «πόσες μεραρχίες έχει ο Πάππας», όχι μόνο για τή βάνουση άλαζονείας της ρήσης αλλά κυρίως για τήν άπέραντη βλακεία της, που όμως έγινε κριτήριο του επαναστατικού εργατικού κινήματος.

Κοινή γνώμη: «έτσι είναι»

Ας κλείσουμε όμως αυτή την ένοχλητική παρένθεση για τόν Γκράμσι: ίσως μās δώσει να καταλάβουμε ότι δεν ήταν η κατάρρευση του «Υπαρκτού» που όδηγησε τήν Άριστερά και τούς άριστερούς στη σημερινή κωματώδη κατάσταση αλλά η άφεση των άριστερών στο ύπόγειο παιχνίδι των κοινών παραδοχών όπου η άστική ιδεολογία παίζει με τό γνωστό κανόνα «μονά χάνεις, ζυγά κερδίζω». Άς γυρίσουμε «στά παιδιά που δεν διαβάζουν» αλλά προσθέτοντας τώρα μίαν άλλη διάσταση: *ούτε οί μεγάλοι διαβάζουν.*

Άρα άς κοιτάμε τά δικά μας κι άς μήν όχρωνώμαστε πίσω απ' τήν ευτέλεια των χεβυμεταλάδων. Η να πούμε καθαρά πώς καλά κάνει ο κόσμος και δεν διαβάζει, δεν είναι κακό, επιτέλους, άπαλλαχτήκαμε απ' αυτόν τόν πονοκέφαλο, πέθανε η γραφή, η άνάγνωση, ο συγγραφέας, τά βιβλία, να πούμε και μεις σαν τόν Μπάρτ ότι η γραφή είναι φασισμός — που όμως ήθελε άλλα να πει αλλά που οί άνά τόν κόσμο μεταμοντέρνοι τό πήραν άλλιώς τό πράμα και μās πληροφορόησαν, έγγράφως και τηλεοπτικώς, ότι δεν είμαστε παρά εικόνες, όμοιώματα, σημεία, ότι πρέπει να ζήσουμε ως όμοιώματα, αυτά να περιφέρουμε σε τούτο τόν επίπεδο κόσμο των σημείων, άπελευθερωμένοι απ' τό Νόημα, τόν Λόγο, τή Σκέψη, τή Γλώσσα, τίς Σημασίες, διότι maintenant que je vous parle je vous baise που έλεγε ο Λακάν — άλλου κι αυτός πάλι που άλλα έλεγε και άλλα του έβαλαν στο στόμα, τώρα που πεθαμένος και νεκρός δεν μπορεί να διαψεύσει ο ίδιος κανένα. Κι αν πάλι βεβαιωθούμε ότι είμαστε μιά κοινωνία που δεν θέλει να διαβάζει άς αναλογιστούμε ότι τό φαινόμενο αυτό, εκατό χιλιάδες χρόνια μετά τόν μακαρίτη τόν άνθρωπο του Νεάντερταλ, μετά τόν Γουτεμβέργιο, μετά

τούς τεράστιους άγώνες τής ανθρωπότητας να μπορέσει να διαβάσει ώστε τό διάβασμα να πάψει να είναι τό ίσχυρό κι άπόρρητο καταφύγιο των ίερατείων και των μανδαρινάτων, ότι αν πράγματι έχουμε σήμερα μιά τέτοια τάση ως κοινωνία και πολιτισμός, τότε υπάρχει σοδαρή όπισθοδρόμηση μέσα στην όποία ροκανιζόμαστε και μεις οί ίδιοι.

Όμως δεν μ' ενδιαφέρει εδώ τό ζήτημα των άναγνωστικών μας συνηθειών, αυτό καθαυτό. Ένα παράδειγμα ήταν κοινής, κοινότητας, παραδοχής. Μ' ενδιαφέρει όχι τό περιεχόμενο της αλλά πώς λειτουργεί όταν έρχεται σε αντιπαράθεση με κάτι που τήν άναιρεί, και κυρίως, να ψάξουμε λίγο τό έδαφος πάνω στο όποιο λειτουργεί.

Βιάζομαι, λοιπόν, να θέσω εκ προοιμίου ότι τό έδαφος επί του όποιου λειτουργούν οί κοινές παραδοχές είναι εκείνο του μοναδοποιημένου ανθρώπου. Θά εξηγηθώ πιο κάτω για αυτό. Άλλά ο άνθρωπος-μονάδα έξαντλεί τήν κοινωνικότητά του άποκλειστικά στο έδαφος των διαπροσωπικών σχέσεων (οικογενειακών, φιλικών, έρωτικών, παρειών, επαγγελματικών κ.λπ.) Άπό τή συνείδησή του έχει διαγραφεί τό πλέγμα των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων εντός των όποιων, ούτως ή άλλως, έντάσσεται «αντικειμενικά». Έπομένως ο άνθρωπος-μονάδα έχει άποαποκλεισθεί από εκείνες τίς διαδικασίες που ή άποψή του, έρχόμενη σε αντιπαράθεση με άλλες, μετατρέπεται σε συλλογική άποψη και σε συλλογική βούληση.

Οί διαπροσωπικές σχέσεις δεν επιδέχονται αντίλογο ή κι αν αντίλογος υπάρχει δεν έχει καμιά σημασία διότι, in extremis, τό μόνο που καταφέρει είναι να καταργήσει τή συγκεκριμένη σχέση που θά αντικατασταθεί στη συνέχεια από κάποια άλλη όμολογή της. Κινούνται μέσα στο χώρο των άυτονόητων και των κοινών παραδοχών, εκφράζονται με τό άυτονόητο, διατυπώνονται στο λόγο του άυτονόητου διότι δεν διακυβέυεται μιά πράξη και μιά στάση συλλογική αλλά μιά έκφραση διανοητική. Γι' αυτό και τό άυτονόητο είναι «νοητό» μόνον έφόσον δεν καλείται να έννοηθεί ύποβαλλόμενο σε κριτική, σε μιά διαδικασία έπαλήθευσης ή διάψευσης.

Οί άποφάνσεις της κοινής παραδοχής δεν είναι παρὰ γνώμες ή γνώμη σου κι η γνώμη μου, όχρωμένη ή καθεμιά πίσω από τό δικαίωμα της να υπάρχει και να εκφέρεται όχι όμως φέροντας τήν ύποχρέωση να εκτίθεται στον κίνδυνο της διάψευσης και της άνατροπής, τήν πιθανότητα δηλαδή να άναιρευθεί ως κοινή παραδοχή. Κάθε κοινή παραδοχή για να υπάρχει και για να λειτουργεί ως τέτοια πρέπει να είναι πραγματικά κοινή, παραδεκτή δηλαδή αν όχι απ' όλο τό φάσμα της κοινής γνώμης, τουλάχιστον, από σημαντικά τμήματά της. Κοινή σημαίνει ότι δεν άμφισβητείται, μοιάζει τόσο πιστή άποτύπωση της πραγματικότητας, τόσο φυσική, λογική, άπροσπέλαστη που όσοι τήν άποδέχονται ποτέ δεν άναρωτιούνται τί σημαίνει και που όδηγει, όπως κανείς δεν άναρωτιέται αν υπάρχει ο άέρας που άναπνέει. Γι' αυτό και συνοψίζεται στην άπλή φράση-καταπέλτης: «έτσι είναι!». Άλλά αν «είναι έτσι» ούδεις λόγος υπάρχει να τεθούν πραγματικά έρωτήματα που ή διερεύνησή τους θά άνοιγε μιά διαδικασία έπαλήθευσης ή διάψευσης της κοινής παραδοχής καθιστώντας την, τρόπον τινά, μη-κοινή και μη παραδεκτή. Αν σπάσει το κέλφος της βεβαιότητας τό άυτονόητο και κοινά παραδεκτό συμπέρασμα θά έξαφανισθεί και οί συμμετέχοντες σε μιά τέτοια διαδικασία δεν θά βρεθούμε όλοι από τήν ίδια μεριά.

Η άλήθεια του ενός θά είναι η πλάνη του άλλου. Κι αν γενικεύσουμε κάπως συμπεριλαμβάνοντας ο' αυτή τήν άναρώτηση γενικότερα ζητήματα κοινωνικά, πολιτικά, ήθικά, ιστορικά κ.ο.κ. θά διαπιστώσουμε ότι όσο περισ-

ότερο διευρύνεται ή ξερυνα τόσο περισσότερο οξύνεται ή σύγκρουση με τό αυτόνόητο, τόσο περισσότερο τό αυτόνόητο διασπᾶται σέ πλάνη και ἀλήθεια, τόσο περισσότερο οί κοινές παραδοχές παύουν νά είναι κοινές και κοινόχρηστες. Γιατί, ὄντας προσδιορισμένες ἀπό μορφωτικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, ιστορικούς, ἀκόμη και ήλικιακούς παράγοντες, κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς κοινῆς παραδοχῆς λανθάνουν διαφορετικές ἀπαντήσεις: ἐκείνο τό «ἔτσι εἶναι», πού δεσπόζει φαινομενικά, ἂν τό ἐπερωτήσουμε θά μᾶς ἀπαντήσει ὅτι δέν εἶναι «ἔτσι» γιά ὅλο τον κόσμο, εἶναι περισσότερα και ἀντιφατικά τά βαθύτερα περιεχόμενα, και τό καθένα παραπέμπει στό «ἔτσι εἶναι» μιᾶς ὀρισμένης ιδεολογίας. Στό βαθμό πού τά ιδεολογικά μορφώματα παραλλάσσουν ή εἶναι ἀντιθετικά μεταξύ τους παραλλάσσουν ἀντίστοιχα και τά νοηματικά περιεχόμενα τῶν κοινῶν παραδοχῶν. Σέ μιᾶ κοινωνία συντεταγμένη, μέ κοινωνική ἀρθρωση σαφῆ και σχετικά ἐκποικιλμένους τούς ταξικούς και κοινωνικούς διαχωρισμούς, σέ μιᾶ κοινωνία ὅπου τά ὀργανωτικά δίκτυα ἐνσωμάτωσης ἔχουν σχετική ἀντοχή και ἀποτελεσματική λειτουργία, οί κοινές παραδοχές ἐξαντλοῦνται στό ὄρια τῶν ἀντίστοιχων ὀργανωτικῶν και κοινωνικῶν μορφωμάτων, διαφοροποιῶνται, προσιδιάζουν και χαρακτηρίζουν ὄλο και πιό ἀποκλειστικά ἓνα ὀρισμένο κοινωνικό χώρο, τά άτομα μιᾶς ὀρισμένης κοινωνικῆς τάξης, στρώματος, μορφωτικοῦ ἐπιπέδου ἀκόμη και ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας. In extremis θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε γιά κοινές παραδοχές πού προσιδιάζουν σέ ιδεολογίες ἀστικές, μικροαστικές, ἀγροτικές, ἐργατικές, πού χαρακτηρίζουν κοινωνικά στρώματα ἀστικά, μικροαστικά, ἀγροτικά, ἐργατικά. Ἄν ὅμως διαφοροποιῶνται τόσο πολύ αὐτό σημαίνει ὅτι ἀλληλοσυγκρούονται, ὅτι ἀλληλοσυγκρούονται, ὅτι οί ἀπαντήσεις παλεύουν νά διευρύνουν τό πλαίσιο ἀκρόασῆς τους, νά γίνουν αὐτονόητες «γιά ὄλον τό κόσμο». Εἶναι και ἡ ἱστορία τῶν κοινῶν παραδοχῶν μιᾶ ἱστορία συγκρούσεων.

Τό τέλος τῶν ιδεολογιῶν: ιδεολογία τῆς ἀποϊδεολογικοποίησης

Πρέπει ὅμως νά λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι τά τελευταία χρόνια παρατηρεῖται μιᾶ τάση ἀποδυνάμωσης ή και διάλυσης τῶν πάσης φύσεως συλλογικοτήτων, ἰδίως ἐκείνων πού σχετίζονται μέ τήν πολιτική και τούς κοινωνικούς ἀγῶνες: κόμματα, συνδικάτα, ὀργανώσεις νεολαίας, πολιτικές-πολιτιστικές κινήσεις, κινήματα πολιτῶν. Το φαινόμενο περιγράφεται συνήθως ὡς φαινόμενο «ἀπομαζικοποίησης», «χρεοκοπίας» τῶν παραδοσιακῶν κομμάτων και τῶν κοινωνικῶν ὀργανώσεων, ἰδιαίτερα τῆς Ἀριστερᾶς. Αὐτή ή τελευταία διάσταση ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ἀκριβῶς γιατί, στό βαθμό πού τό φαινόμενο ἰσχύει, δείχνει ὅτι ἀποδυναμώνεται ὁ πολιτικός λόγος ὡς ἀρθρωτική δύναμη. Γιατί ή πολιτική ἀπάντηση εἶναι μιᾶ ἀρθρωτική δύναμη πού συνδέει διαφορετικά άτομα και κοινωνικά στρώματα, διαφορετικούς τομείς και ἐπίπεδα. Τά κόμματα και οί πολιτικές παρατάξεις ἐπιβάλλουν στό άτομα πού τίς συνθέτουν νά αἰσθάνονται και νά γνωρίζουν ὅτι μοιράζονται μέ ἄλλα άτομα τό ἴδιο πρόταγμα, τήν ἴδια κοινωνική συνείδηση: ἐνταγμένα ἀποκτοῦν τή βεβαιότητα ὅτι μιλοῦν γιά τό ἴδιο πράγμα, μολονότι, βέβαια, τό καθένα χρησιμοποιεῖ τά δικά του λόγια.

Παρατηροῦμε ὡστόσο μιᾶ σημαντική ἀλλαγῆ πού ξετυλίγεται μπροστά στό μάτια μας και πού σαρώνει προηγούμενες κατακτήσεις: τήν ἀπομαζικοποίηση τῶν συνδικαλιστικῶν και πολιτικῶν ὀργανώσεων, τῶν φορέων δηλαδή διά τῶν ὀποίων ἀσκεῖται ή πολιτική, και συνά-

μα παρέχει στό άτομα τή δυνατότητα νά συμμετέχουν στήν πολιτική. Οί περιλάλητες ἀντιπροσωπευτικές-κοινοβουλευτικές δημοκρατίες μας, παρά τή θεσμική προσήλωση στό σεβασμό τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν και τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, δέν ἄφησαν χώρο στό άτομα γιά τήν αὐτοπρόσωπη συμμετοχή τῶν πολιτῶν τους στό πολιτικό γίνεσθαι. Ἐχοντας παραιτηθεῖ ἀπό κάθε ἰδέα ριζικῆς μεταρρύθμισης και ἐπαναπροορισμοῦ τῶν κοινωνικῶν προταγμάτων δέν ἔχουν ἀναγκη ἐκείνης τῆς πολιτικῆς πού στόχος τῆς και ἀντικείμενό τῆς εἶναι οί μεγάλες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Ἀπό φόβο μήπως οί ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις ἀφυπνίσουν τίς ἐπαναστατικές θύελλες και τούς «ἐπαναστατικούς μύθους» τοῦ παρελθόντος θεώρησαν ὅτι κάθε συνολικό ἀναμορφωτικό σχέδιο ἐκτός ἀπό οὐτοπιστικό εἶναι και ὀλοκληρωτικό (ὄρα κοινωνίες τοῦ Ἰτακτοῦ, Γκουλάγκ, ναζιστικός ὀλοκληρωτισμός και σταλινικός ὀλοκληρωτισμός, Κόκκινοι Κμέρ κ.λπ.). Οί δυτικές δημοκρατίες ἀρκέστηκαν σέ μάν πολιτική διαχείρισης τοῦ ὑπάρχοντος, διαχείρισης τοῦ ἥπιου ή τοῦ σκληροῦ καπιταλιστικοῦ παραγωγικοῦ συστήματος πού, ἀνάλογα μέ τή συγκυρία, ἐπιτρέπει μικρότερη ή μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ κράτους. Αὐτή ὅμως ή διαχειριστική πολιτική προϋποθέτει και συνεπάγεται τή γενική συναίνεση πού παρακάμπτει κάθε ρωγμῆ ἀπό τήν ὀποία θά μπορούσε νά ξεπηδήσει ή πολιτική δημιουργία, ἐκείνη δηλαδή ή πολιτική πού ἐπιστρατεύει τούς πολίτες στό πολιτικό γίνεσθαι πέρα ἀπό τόν ἐπαγγελματισμό τῆς διαχειριστικῆς ρουτίνας. Ἡ συναίνεση ἔγινε τό μελαγχολικό τέλος τῆς ἱστορίας γιά τό ὀποιο τόσο μελοδραματικά μίλησε ὁ Φράνσις Φουκουγιάμα.

Τέρμα, λοιπόν, εἶπαν, τῆς ἱστορίας, τέλος τῶν ὀραματικῶν ιδεολογιῶν και τῶν ιδεολογιῶν γενικότερα. Ἄλλά ἄς θυμηθοῦμε τόν Ἄλτουσερ: *ποτέ δέν εἶμαστε τόσο πολύ μέσα στήν ιδεολογία*, ἔλεγε, *ὄσο ὅταν διατεινόμεστε ὅτι θῆκαμε ἐντελῶς ἔξω ἀπ' αὐτήν*. Και πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι ποτέ δέν ὑποταχθήκαμε τόσο στήν κυρίαρχη ιδεολογία ὄσο τώρα πού στίς δημοκρατίες μας ἐπικράτησε ή ιδεολογία περί τοῦ τέλους τῶν ιδεολογιῶν.

Αὐτή ή δῆθεν ἀκραία ἀποϊδεολογικοποιημένη ἐποχή βουλιάζει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη στόν μύθο τῆς ἀποϊδεολογικοποίησῆς τῆς πού συμβαδίζει μέ τήν ἐγκατάλειψη κάθε ἄλλης σκέψης μή ιδεολογικῆς, τήν λησμονιά και τήν περιφρόνηση τῆς κριτικῆς σκέψης. Τό «τέλος τῶν ιδεολογιῶν», ή, κατά βεμπεριανή ὀρολογία, τό «ἀπομάγεμα τοῦ κόσμου», δέν σήμαινε τίποτ' ἄλλο παρᾶ τό τέλος ὀρισμένων ιδεολογιῶν. Και γιά νά λέμε τά πράγματα μέ τ' ὄνομά τους, ἐσήμαινε τό τέλος ὄλων τῶν ἐκφράσεων τῆς σοσιαλιστικῆς ιδεολογίας πού χαρακτηρίστηκε «σωτηριολογικός μύθος», κατάλοιπο τῶν οὐτοπιῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, ὀλοκληρωτικός φρενατισμός τῶν μαζῶν. Στήν πραγματικότητα ὅμως ή διάγνωση αὐτή δέν ἦταν παρά καταγγελία και ἠθική στηλίτευση κάθε ἀντικαπιταλιστικῆς-ἀντικαπιταλιστικῆς στράτευσης πού προκαταβολικά, χάρι στοῦς «ἐπιστημονικούς» και ἀκαδημαϊκούς τῆς τίτλους, ἐνδυνόταν τόν μανδῦα τῆς ἀντικειμενικῆς, ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Ἀφοῦ ή ἴδια τρέφονταν ἀπό τήν καταγγελία τῆς ὀραματικῆς ιδεολογίας διεκδικοῦσε γιά τόν ἑαυτό τῆς τόν χαρακτήρα τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας, ἦταν ή Ἄλήθεια πού ἐμφάνιζε τό τέλος τῶν ιδεολογιῶν ὡς ἀναντιστρέπτῆ ἱστορικῆ τάση. Ἐνῶ ἀπέτρεπε τόν κόσμο ἀπό τήν πολιτική στράτευση και τίς συνάδουσες πρακτικές, ταυτόχρονα, τόν ὑποχρέωνε νά ἐπανακάμψει στόν δῆθεν ἀποϊδεολογικοποιημένο χώρο τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας ὅπου κυριαρχοῦσε τό ιδεολόγημα τῶν ιδεολογημάτων περί τῆς αἰωνίου φύσεως τοῦ ἀστικοῦ συστήματος. Κι ἔτσι κατέληγε σ' ἐκείνον τό μακάριο και παχυλό πραγματισμό, στήν «πολιτική τοῦ ἐφικτοῦ» ὅπου βασιλεύει ή διαχειριστική λογική, ή

έπαγγελματοποιημένη πολιτική τών τεχνικών-έπαγγελματιών τής πολιτικής.

Η γνωμάτευση για τό τέλος τών ιδεολογιών ήταν σύνθημα μάχης τήν ώρα του κινδύνου, στό κρίσιμο σημείο του πολέμου, γιατί τό Έξηνταοκτώ είχε δημιουργήσει σοβαρά ρήγματα και διασπάσεις στήν αστική παράταξη. Σύνθημα μάχης πού τό υπηρέτησαν μεγάλοι διανοητές και θορυβώδη ρεύματα, έλευθεριακοί ύμνητές τής ύποκειμενικότητας, νεοφιλόσοφοι αντίοκληρωτικοί, «παραδοσιακοί»-κλασικοί αντίκομμουνιστές, ιδεολόγοι τής διαφορής και τής αυτόνομιας, φιλόσοφοι τής «αυτοπραγμάτωσης», ύμνητές τής σωματικής έμπειρίας, λαϊκιστικές νοσταλγίες και μελλοντολογικές τεχνολογίες, τριτοκοσμικοί λαϊκισμοί. Στο ίδιο χαράκιωμα έπιστρατεύτηκε τό ύποκριτικό ή τό πραγματικό πάθος για τήν υπεράσπιση τών άτομικών ελευθεριών — έδώ ή άνελευθερία του μπρεζνιεφισμού προσέφερε τήν καλύτερη δυνατή ύπηρεσία, γιατί παρείχε τό έμπράγαμο και φρικώδες υπόδειγμα τών ολοκληρωτικών συστημάτων σκέψης και πολιτικής. 'Απ' όλες τές μεριές τονίστηκε ότι ό άνθρωπος άν έπρεπε από κάτι και πάνω άπ' όλα να έλευθερωθεί ήταν ό ίδιος του ό έαυτός πού είχε παγιδευτεί στά δόκανα τών ολοκληρωτικών ιδεολογιών. 'Απελευθέρωση του άτόμου σήμαινε πάνω άπ' όλα άποδέσμευση — μέ τήν ψυχαναλυτική έννοια του όρου (deliaison)— από τούς μύθους τής προδιατεταγμένης ιστορίας, του άναμορφωτικού όράματος, άποδέσμευση από πρακτικές και μηχανισμούς πού άλωναν τήν προσωπικότητα, αϊχμαλώτιζαν τήν έπιθυμία, πραγματοποιούσαν τήν Ουσία του.

Θά άξιζε τόν κόπο να ιστορήσουμε και να άναλογισθούμε πώς μέσα σε λίγα χρόνια κατάντησε έρημο τό τόπος για να ένθρονισθεί σ' αυτό όλόγυμνος ό νέος βασιλιάς, ό άνθρωπος μονάδα, μέ όλα τά δικαιώματα και τές ελευθερίες του κόσμου ακόμα και εκείνη πού του έπιτρέπει να εκχωρεί σε άλλους τή διαχείριση τής κοινωνικότητάς του γιατί τό ζήτημα αυτό, τής έν κοινωνία ζωής, ξανάφερε πάλι τό άποδεσμευμένο άτομο στήν άναρώτηση για τό πλέγμα τών κοινωνικών δεσμών, πού τόσος κόπος είχε καταβληθεί να θεωρητικοποιηθούν και να βιωθούν από τόν καθένα ως δεσμά. Πολύ χοντρικά, πολύ σχηματικά: «καταργήθηκαν» οι τάξεις, τά κόμματα, τά κοινωνικά στρώματα, οι ιδεολογίες, οι κοινωνικές συγκρούσεις, ή ταξική πάλη και ή κοινωνική πραγματικότητα έφανίστηκε ως μιά έν σειρά συμπαράθεση άτόμων και μικροομάδων σε μιάν άπέραντη ούρά μπροστά στό σουπερμάρκετ τής ελεύθερης άγοράς όπου ό καθένας, άποδεσμευμένος, άγοράζει τό μερίδιο τής άτομικής ευτυχίας πού του άναλογεί και έπιθυμεί, γιατί τό μερίδιο αυτό δέν είναι παρά ή έπιστροφή του άτόμου στή χαμένη ουσία του, ή εκφραση τής προσωπικής του αλήθειας, αυτήν πού άνευρίσκει έντός του, πού ή γνώμη του φιλοτεχνεί, γιατί ή γνώμη του είναι ή μόνη μη άλλοτριωμένη αλήθεια.

Η ιστορία αυτή θά μπορούσε θάνασσα να συνοψισθεί ως πέρασμα από τό δημοκρατικότατο σύνθημα «όλες οι άπόψεις δικαιούνται να ύπάρχουν και να εκφράζονται», (σύνθημα πού σφράγιζε τό λιώσιμο τών πάγων του σταλινικού χειμώνα και τήν έκρηξη, σ' Ανατολή και Δύση, του Έξήντα οκτώ), στό μεταμοντέρνο παραλό πανηγύρι του άτομικισμού όπου «όλες οι άπόψεις είναι σωστές», άφου ή κάθε μιά είναι ή εκφραση τής αλήθειας του άτόμου. Κι ακόμα πίο πέρα: είναι μάταιη και επικίνδυνη ή άναζήτηση Νοήματος και 'Αλήθειας γιατί ή διατύπωση τους δέν θά ήταν παρά ή διάψευση τής αλήθειας του άλλου, τό ψέμμα του.

Τίποτε ώστόσο δέν θά ήταν πίο μακριά από τήν πραγματικότητα άν άναζητούσε κανείς τές αιτίες αυτών τών ιδεολογικών διολισθήσεων άποκλειστικά και μόνο στους

αντιπάλους του σοσιαλιστικού και του κομμουνιστικού κινήματος. Διότι ούτε ό ιστορικός κομμουνισμός, ως πραγματικό κίνημα στή Δύση εκπροσωπούμενο από τά κομμουνιστικά κόμματα και στήν Ανατολή από τά Κράτη-κόμματα, ούτε οι «κομμουνιστικές αντιπολιτεύσεις» στήν όρθοδοξία και τούς κυρίαρχους κομματικούς κρατικούς μηχανισμούς ούτε τά ποικίλα ρεύματα τής Νέας 'Αριστεράς και τής άμφισβήτησης, ούτε ό μαρξισμός δρῆκαν τά θεωρητικά και τά πολιτικά μέσα για ν' αντιδράσουν άποτελεσματικά σ' αυτή τή μετατόπιση για τήν όποία έγινε λόγος πίο πάνω. Γι' αυτό και σήμερα ή έπίκληση τών άθανάτων και πάντα έπίκαιρων ιδανικών του σοσιαλισμού δέν είναι παρά νοσταλγία του χαμένου παράδεισου, τό κενό μιάς έπιθυμίας πού μεταφράζεται μέ όρους πασειστικής ούτοπίας. Και πρέπει να παραδεχθούμε — θά ήταν τό έλάχιστο δείγμα αυτογνωσίας — ότι άν όλα αυτά τά κριτικά ρεύματα σκέψης και τά πολιτικά κινήματα άμφισβήτησης στάθηκαν άτελέσφορα, είναι γιατί ύπήρχαν *έσωτερικοί λόγοι* πού καθιστούσαν έν μέρος συμβατούς κρίνοντες και κρινόμενους, τά κυρίαρχα αστικά ιδεολογήματα και τήν κριτική τους. 'Ο,τι λάμπει δέν είναι πάντα χρυσός. Δέν άρκεί να λείει κανείς όχι, μετράει πίο πολύ πώς λείει τό όχι, για να θυμηθούμε λίγο τόν Μπρέχτ. Δέν άρκεί σήμερα, μετά τήν κατάρρευση του ιστορικού κομμουνισμού και τές έμπλοκές του μαρξισμού μέ τήν ίδια του τή δυνατότητα θεωρητικής κατανόησης τής ιστορίας και του έαυτού του, δέν άρκεί να διατρανώεται ή πίστη σε ιδανικά. Γιατί ό μαρξισμός, κατ' έξοχήν ύλιστική αντίληψη τής ιστορίας, είναι ή μόνη θεωρία πού δέν μπορεί να σωθεί από ολοκληρωτικό άφανισμό άν άπογειωθεί στα ύψη του ιδανικού και τής άχρονης ούτοπίας. 'Αλλά αυτό είναι μια άλλη ιστορία. 'Ας συνεχίσουμε μέ τό θέμα μας.

Κυρίαρχη ιδεολογία: ή ιδεολογία τής γνώμης

Λέγαμε λοιπόν, ότι στις αντιπροσωπευτικές μας δημοκρατίες πριμοδοτήθηκε ή *ιδεολογία τής γνώμης* του άτόμου, μιάς γνώμης πού υπερβαίνει τές πολιτικές, τές κοινωνικές και ταξικές διακρίσεις, άπορρέει από τά ξεχωριστά άτομα — δηλαδή φαίνεται ότι άπορρέει από τές έπεξεργασίες, αντίληψεις και έπιθυμίες του καθενός άτόμου ξεχωριστά, ότι είναι ή προσωπική του αλήθεια. 'Εδαφός τής είναι ό μοναδοποιημένος άνθρωπος πού διώνει και άναπαριστά τήν έξατομικευμένη και άποδεσμευμένη συνθήκη του και όσα άπορρέουν άπ' αυτήν ως ελεύθερη άτομική έπιλογή. Και μοιάζει τόσο πίο πολύ ελεύθερη και προσωπική αυτή ή έπιλογή όσο περισσότερο τό άτομο έχει άποσταθεί από όποιαδήποτε συλλογικότητα, όσο περισσότερο έχει εκπέσει τό πνεύμα τής ένταξης σε σταθερές κοινωνικές και πολιτικές δομές, όσο περισσότερο ή συνολικότερη κοινωνική δομή άναπαρίσταται μέ όρους γενικευμένης *κινητικότητας* και *κοινωνικών μικροσυγκρούσεων* (conflicts) πού αντικατέστησαν τούς μανιχαϊκούς ταξικούς και ιδεολογικούς άναγωνισμούς. Κάθε σκέψη, κάθε κίνηση, κάθε στάση θεωρείται προϊόν άυστηρής προσωπικής έπιλογής, ότι προκύπτει από άυστηρές προσωπικές αξίες, σημασιολογήσεις και συμφέροντα. Τά πάντα εκφέρονται σε πρώτο ένικό πρόσωπο, τό άτομικό βίωμα ύποκαθίσταται στή συλλογική έμπειρία και τήν κοινωνική μνήμη, ό καθένας μόνος του, «άκοπάδιαστος», μόνος του μέ τές άνάγκες του και ή αλήθεια πετάγεται από τό μυαλό όπως ή 'Αθηνά άπ' τό κεφάλι του Δία, πανοπλη και άστραφτερή.

'Από κει και πέρα στό βασίλειο τής γνώμης, οι άπει-

ρες προσωπικές γνώμες, άθροιζόμενες στατιστικά, δίνουν τό μαθηματικό σύνολο κοινή γνώμη. "Αν σέ προσωνικό επίπεδο ή διατύπωση τής γνώμης έκτρέφει τόν ναρκισσισμό καί τήν αυτάρχεια μιά κι έχουμε γνώμη για τά πάντα, ή άθροιση τών γνώμων καί ή στατιστική καταγραφή τους άποτελεί τήν άφτηρία καί τό τέλος όλης τής σύγχρονης κοινωνιολογίας καί πολιτειολογίας άλλα καί έδρα τής πολιτικής πρακτικής. Τό γεγονός έπαληθεύεται καθημερινά μέ τίς άτέμονες δημοσκοπήσεις καί έρευνες τής κοινής γνώμης πού καταγράφουν τά πάντα, άπό τίς καταναλωτικές προτιμήσεις του κοινού μέχρι τή δημοτικότητα τών πολιτικών καί καλλιτεχνικών προσωπικοτήτων, τίς ήθικές άξίες, τή σεξουαλική συμπεριφορά, τήν εκτίμηση για τά μεγάλα γεγονότα, τίς άπαντήσεις στα κοινωνικά ζητήματα.

Οί γνώμες, όπως καί οί μηχανισμοί πού τίς καταγράφουν (ΜΜΕ, δημοσκοπήσεις), συνιστούν τούς θεμελιωκούς θεσμούς τών σύγχρονων δημοκρατιών, διότι, άκριβώς, επικράτησε ή αλήθεια του μεγαλύτερου άριθμού, ή αλήθεια τής πλειονότητας. Η άναγωγή ποιοτικών αίτημάτων σε ποσοτικά δεδομένα εξέθερε τή λογική ότι ό μεγαλύτερος άριθμός είναι καί ό σωστότερος· τό 10 πίο σωστό άπό τό 9 κ.ο.κ., ή μεγαλύτερη ιδιοκτησία είναι πίο σωστή άπ' τή μικρότερη, τό μεγαλύτερο αυτοκίνητο είναι πίο σωστό άπ' τό μικρότερο, ή μεγαλύτερη παραγωγή πίο σωστή άπ' τή μικρότερη, μέχρι του σημείου πού καί ή μεγαλύτερη βλακεία είναι πίο σωστή άπ' τή μικρότερη. Κριτήριο, λοιπόν, αλήθειας ή πλειονότητα, ό μεγαλύτερος άριθμός. Καί για νά μπορεί νά υπάρξει ή αλήθεια τής πλειονότητας ως κανονιστική άρχή, άπονοματωμένη καί αυστηρώς ποσοτικοποιημένη, πρέπει νά δημιουργηθούν όσο τό δυνατό περισσότερες άπαντήσεις. Γι' αυτό ή ιδεολογία τής γνώμης χαρακτηρίζεται άπό τό γεγονός ότι θέτει τέτοιου τύπου έρωτήματα ώστε νά επιτρέπονται άπειράριθμες άπαντήσεις, όσες καί οί έρωτώμενοι, όπου ή καθεμιά είναι ισάξια με τήν οποιαδήποτε άλλη, άρα καί εναλλάξιμη μέ τήν οποιαδήποτε άλλη. Διότι στο έρώτημα «τί γνώμη έχετε» για τό τάδε θέμα έχει προκαταβολικά αφαιρεθεί κάθε διαδικασία κριτικής σκέψης καί εκείνο πού μετράει είναι ή άπάντηση. Έτσι ή άθροιση κατά σύνολα όμοειδών άπαντήσεων κατασκευάζει ένα ύποτιθέμενο συλλογικό ύποκείμενο όμοιδεατών — φορέων τής όρθης κρίσης άλλα καί εντολών του πρακτικού. Στήν πραγματικότητα όμως οί γιγαντιαίοι μηχανισμοί χειραγώγησης τής κοινής γνώμης σε συνδυασμό μέ τήν άποδέσμευση του ανθρώπου άπό κάθε δομική-συλλογική άναφορά οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ό σύγχρονος πολίτης, ενώ πιστεύει ότι άποτελεί μιάν άναπαλλοτρίωτη μοναδικότητα μέσα σ' έναν κόσμο αυτόνομων καί ελεύθερων ατόμων, δέν είναι παρά μιά μονάδα σε μιά αριθμητική άκολουθία, σε μιά σειρά. Καί αυτό πού νομίζει ότι είναι ή προσωπική του γνώμη δέν είναι παρά τό άποτέλεσμα εγγάραξης μιάς άπάντησης πού έρχεται έξωθεν άφου έχει αφαιρεθεί κάθε διαδικασία επαλήθευσης καί έρευνας τής αλήθειας. Τό μόνο κριτήριο αλήθειας είναι τό ποσοτικό. Η συνειδητοποίηση, μετά την στατιστική επαλήθευση ότι «είμαι όπως οί πολλοί», «είμαι όπως όλος ό κόσμος» παρέχει τήν ψυχολογική σιγουριά, τήν ασφάλεια. Όπως έλεγε ό Γκράμσι «ό καθένας, για νά σιγουρευτεί λείει στον έαυτό του ότι είναι άπίθανο τόσο πολύς κόσμος νά πλανάται». Καί παράλληλα ή θεαματοποίηση του κόσμου δέν είναι παρά ή θεαματοποιημένη ύλικότητα τών άπαντήσεων άφου έχει προηγηθεί, έρήμην δεβαίως τών θεατών, ή όρθολογική θεαματοποίηση του

κόσμου. Η εικόνα ότι ό κόσμος είναι «έτσι» γίνεται εικόνα του έαυτού μου, ό καθρέφτης στον όποιο καθρεφτίζεται τό είδωλό μου, είδωλό μου είναι οί άπαντήσεις πού έχω δώσει.

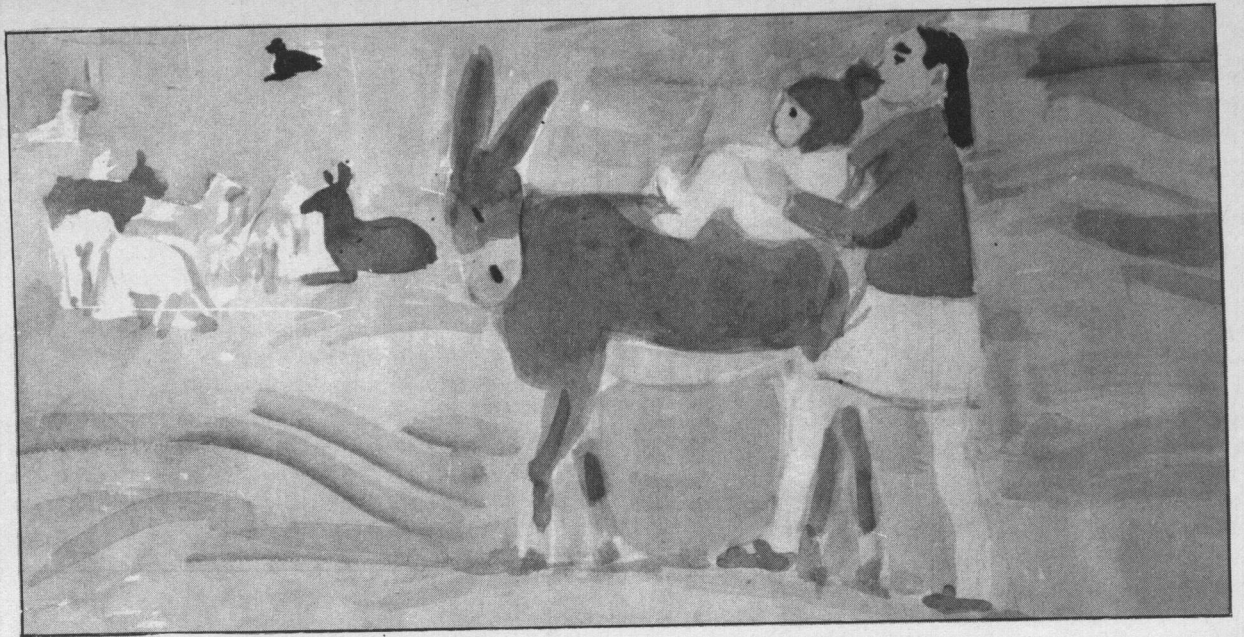
Όμως οί άπαντήσεις αυτές δέν είναι τίποτε άλλο άπό τίς κυρίαρχες άπαντήσεις πού τά άτομα έσωτερικεύουν καί γίνονται κοινές παραδοχές. Παράδειγμα εκατομμύρια άνθρωποι στον κόσμο άπάντησαν ότι ό πόλεμος του Κόλπου ήταν δίκαιος διότι παραδίζοταν εκεί ή διεθνής νομιμότητα. Η άπάντηση όμως αυτή δέν ήταν παρά ή συναίνεση σ' εκείνους πού άποφάσισαν τόν πόλεμο, οί όποιοι, για νά τόν θεμιτοποιήσουν ως δίκαιο — κάθε πόλεμος είναι δίκαιος, κανείς δέν λείει ότι κάνει άδικο πόλεμο, κανείς δέν συναινεί σε έναν άδικο πόλεμο —, έθεσαν καί τό έρώτημα ναι ή όχι στη διεθνή νομιμότητα, όποτε αυτόνομη καί ή άπάντηση πού κάθε άτομο «βρήκε» μόνο του καί ξεχωριστά.

Άριστεροί κι Άριστερά: όπως όλος ό κόσμος

Ξεκίνησα στο κείμενο αυτό με ένα έλάχισον παράδειγμα κοινής παραδοχής, ότι οί σημερινοί νέοι δέν διαβάζουν, για νά συνεχίσω, μακρογορώντας ίσως, μέ τά περί ιδεολογίας τής γνώμης, καί πώς αυτή πάνω σε μιά καθαρά ποσοτική βάση κατασκευάζει ύποτιθέμενα ύποκείμενα, ενώ στην πραγματικότητα μοναδοποιεί τούς ανθρώπους, στερώντας τους ακριβώς τή δυνατότητα νά συγκροτηθούν ως έλλογα συλλογικά ύποκείμενα. Παράδοξως, όσο περισσότερο στην εποχή μας εξαιρείται τό αυτόνομο άτομο καί κολακεύεται ή εικαζόμενη ελεύθερη γνώμη του τόσο περισσότερο αυτή ή «άδέσμευτη» ύποκειμενικότητα καταλήγει στον κομπορμισμό, τήν αδράνεια, τήν άνευθυνότητα, καί τήν πειθαρχηση.

Όστόσο έχω επίγνωση ότι όσα ανέπτυξα παραπάνω για τίς σύγχρονες δημοκρατίες δέν ισχύουν άπόλυτα. Παρά ταύτα οί ανθρώπινες κοινωνίες δέν είναι κοπάδια, ή όργονελική κοινωνία του «1984» δέν ύπήρξε ποτέ, οί κυρίαρχες ιδεολογίες καί πρακτικές δέν κατάφεραν ποτέ νά σθήσουν μέσα στον παγωμένο τους πυρήνα τό πάθος καί τά πάθη τών ανθρώπων, κανείς δέν κρατάει στα χέρια του εκείνο τό γιγαντιαίο τηλεκοντρόλ πού κατευθύνει τά πάντα κατάνό τού δοκού, ποτέ δέν ύπήρξε τό Πανεπιστήμιόν του Φουκώ. Άκόμη καί οί κοινωνίες πού περιγράφτηκαν ως όλοκληρωτικές, ως μή-κοινωνίες, όπου τό κράτος άπορρόφησε καί ένσωμάτωσε όλοκληρωτικά τήν «κοινωνία τών πολιτών» (π.χ. Καστοριάδης, Σάρα Άρεντ) μόνο όλοκληρωτικές δέν ήταν άφου τόσο γρήγορα καί τόσο άπότομα τό κράτος έγινε χιλια κομματια, μαζί καί οί περί όλοκληρωτισμού θεωρίες πού περιέγραφαν τά κομμουνιστικά καθεστώτα ως άμετάλλαχτα, παγωμένα για πάντα άπό κάποια οιονεί υπερφυσική δύναμη.

Τάσεις κυρίαρχες στις σημερινές κοινωνίες προσπάθησα νά περιγράψω, δηλαδή τούς νέους τρόπους τής κυριαρχίας πού γίνονται τόσο πίο άπειλητικές καί δραστηνές όσο, έπαφιεμένοι στην παραδοχή τής φυσικότητάς τους, ή στάση μας απέναντί τους συμπυκνώνεται στο έφιαλτικό «τί νά κάνουμε, έτσι είναι». Γι' αυτήν τή στάση τών άριστερών ήθελα νά μιλήσω μέ όλα τά προηγούμενα, για τό ύπ' αριθμόν ένα πρόβλημα, πού μοιάζει ήθικό, άλλα, εκτός τούτου είναι τό κατ' έξοχήν πολιτικό πρόβλημα του καιρού μας, μπροστά στο όποιο ή «κάθαρση» κι ό Τσοβόλας, ή

πολιτική Σαμαρά και οι ανακοινώσεις του Συνασπισμού δεν είναι παρά άσημαντες λεπτομέρειες μιάς βαθιάς απολιτιστικής. Για τη στάση όχι μόνο των αριστερών αλλά όλων που έχουμε απορροφηθεί από την ιδεολογία της γνώμης κι οργανώνουμε τη ζωή μας, τις διαπροσωπικές σχέσεις, τις πολιτικές και τις κοινωνικές μας εκδηλώσεις μέσα στο πάγωμα και το νέκρωμα της ιδεολογίας της γνώμης, της μόννης ιδεολογίας που όχι μόνο δεν έχει ιστορία αλλά δεν έχει και περιεχόμενο. Υπάρχει, ακριβώς, χωρίς καμιά χρονικότητα, χωρίς ιστορία, και στον άβυσσο έκτασιμό της, σ' αυτήν την άπεραντη επιφάνεια-πέτσα δεν έγγράφεται κανένα περιεχόμενο, κανένα νόημα, καμιά σημασία. Λειτουργεί έτσι ώστε να μην αναδύονται τα περιεχόμενα που είναι έξω όρισμού αντιφατικά αφού οι κοινωνίες υπάρχουν με τις αντιφάσεις τους. Υπάρχει ώστε το είδωλο των κοινωνιών που μās αντικαθρεφτίζεται να είναι γαλήνιο, ειρηνεμένο, άτάραχο: μιά γυάλα με ψάρια όπου μέσα της γίνεται χαμός απ' το στριφογύρισμα, τά στόματα ανοιγοκλείνουν ακατάπαυστα, ακατασίγαστη ή κινητικότητα, δουτιές, μακροδούτια, δαγκώματα, αλλά τίποτε δεν βγαίνει έξω απ' τη γυάλα. Ούτε λόγος ούτε πράξη. Απλώς ή γυάλα υπάρχει άθραυστη, και τά ψάρια μέσα.

Κι έμεις, οι αριστεροί βουλιάξαμε άνεπαισθήτως στην ιδεολογία της γνώμης και τις κοινές παραδοχές που κατασκευάζει. Βουλιάξαμε σ' αυτήν μέσα από τους δικούς μας δρόμους, είμαστε μάλιστα και πολύ δικαιολογημένοι καθώς η γνώμη μας ποτέ δεν μέτρησε στα δρώμενα της Άριστεράς κι εκείνοι που την διαχειρίζονταν την έγγραφαν κανονικώς στα παλιά τους τά παπούτσια. Κι έτσι για να τη διασφαλίσουμε, επιτέλους, για να υπάρξει κι αυτή, να έκφρασθει, την δάλαμε εκεί που κανένας δεν θά μπορούσε ούτε να την άπειλήσει ούτε να τη σφετερισθεί ούτε να την χρησιμοποιήσει ούτε να την παραποιήσει: *νά υπάρχει μέ και για τόν έαυτό της*. Κοινωνικότητά της: οι διαπροσωπικές σχέσεις, τρόπος ύπαρξής της: η έκφορά της, δραστηκότητά της: η καταγραφή της, ρήμα της: «νομίζω», όνομά της: ό άτομικισμός, παροέλευσή της: ό έαυτός μου, πατέρες της: οι κυρίαρχες συμπεριφορές, εικόνα της: «όπως όλος ό κόσμος».

Όπως όλος ό κόσμος δηλαδή και οι αριστεροί, χωρίς έμεις και χωρίς πού. Τό κίνημα είναι τό πάν έλεγε ό Μπερνστάιν πριν έκατό χρόνια: του ρίχτηκαν τότε όλες οι τάσεις και τά ρεύματα της τότε σοσιαλδημο-

κρατίας, μέσα απ' τη σύγκρουση φτιάχτηκαν όλα τά ρεύματα της άριστεράς στον είκοστό αιώνα υπερασπιζόμενα τό καθένα την αλήθεια της δικής του προοπτικής, του δικού τους γενικού μεταρρυθμιστικού ή επαναστατικού σχεδίου. Ό Μπερνστάιν τότε ήττήθηκε, τόν ξεέχασαν άκόμη και οι κοντινοί δικοί του. Άλλά έκατό χρόνια άργότερα εκδικήθηκε. Η άποψή του σήμερα έγινε μιά κοινότοπη κοινή παραδοχή για όλους. Καμιά τάση των σημερινών άριστερών σχηματισμών με κάποια κοινωνική και πολιτική άκρόαση δεν άυτοπροσδιορίζεται διεκδικώντας την αλήθεια του δικού της μεταρρυθμιστικού σχεδίου, άλλου από εκείνου της διαχείρισης της ύπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, έστω προς μιά φιλολαϊκότερη έκδοχή. Χάθηκε, λοιπόν, ή προοπτική —τό πρόταγμα, τό όραμα, τό μεταρρυθμιστικό σχέδιο, δεν έχει σημασία τό όνομα — γιατί θεωρήθηκε είτε ότι οι «προδιατεταγμένες αλήθειες» καταλήγουν στον ολοκληρωτισμό είτε γιατί είναι ουτοπιστικά φληναφήματα όποτε επικράτησε ή λογική της άριστερης ρεαλπολιτικής. Άλλά δεν υπάρχει άριστερή και δεξιά ρεαλπολιτική. Η ρεαλπολιτική μόλις πάει να γίνει άριστερή καταργείται ως τέτοια γιατί άρχίζει να θέτει τά προβλήματα και τά ερωτήματα του γενικού πορτάγματος. Άριστερά κι άριστεροί χωρίς τό ερώτημα να αλλάξει ή ζωή, ν' αλλάξει ό κόσμος, πού σημαίνει ότι έτούτη πού ζούμε είναι άβιώτη, συνιστά αντίφαση στους όρους, λογική αντίφαση.

Η μορφή που παίρνει ή λογική και πρακτική αντίφαση είναι ή βούλιαγμα στο παιχνίδι των κοινών παραδοχών. Και είναι αντίφαση διότι από τη μιά τό όνομα και οι μνήμες (ή ή ιστορία) πού συνεπάγεται ανακαλούν τά μεγάλα κοινωνικά και πολιτικά μεταρρυθμιστικά σχέδια, από την άλλη ή συγκεκριμένη πολιτική πρακτική και ή καθημερινή συμπεριφορά δεν είναι παρά συμμόρφωση με ό,τι κάνει όλος ό κόσμος, παραδοχή εκείνου του έφιαλτικού «έτσι είναι». Ιστορικά, βέβαια, οι αριστεροί και ιδιαίτερα ή κομμουνιστική Άριστερά την διαφορετικότητά τους και την αντίθεσή τους προς την ύπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων έξομοίωσαν με μιά «άντικοινωνία», όργανωμένη, έλεγχόμενη, περιόλιση. Και μάλιστα, στον πόλεμο πού διεξάγονταν, όσο οι αριστεροί αποκλείονταν ως άντικοινωνικά στοιχεία (ιδεολογία του άντικομμουνισμού με τους θεσμικούς αποκλεισμούς) τόσο περισσότερο έγκλείονταν στο δικό τους «στρατόπεδο». Όπως έλεγε για άλλη περίπτωση ό Άντρι

Λεφέβρο «οί αποκλεισμένοι αυτοεγκλείονται». Ένεδρεύει λοιπόν ο κίνδυνος και ο παραλυτικός φόβος μήπως τό σπάσιμο των κοινών παραδοχών, μήπως αν δεν θά 'μαστε «όπως όλος ο κόσμος», καταλήξει σε νέες «αντικοινωνίες», σε νέους αυτοεγκλεισμούς. Σίγουρα υπάρχει αυτός ο κίνδυνος και ο παραλυτικός φόβος ή ή άτολμία μπροστά στο ένδεχόμενο ή καινούρια προσπάθεια να είναι ξαναζεσταμένο φαί. Ή μήπως λίγοι συνεπείς ανανεωτικοί, συνεπείς κομμουνιστές, συνεπείς φεμινίστριες, συνεπείς οικολόγοι, συνεπείς αντισυναινετικοί, συνεπείς αντιμπεριαλιστές, συνεπείς εναλλακτικοί δεν κατέληξαν, και πολύ γρήγορα, σε μεγάλες ασυνέπειες;

Είναι όμως πίο σίγουρη ή σιγουριά ότι οί άριστεροί πού ζοϋμε τήν αντίφαση από τή μιά να θέλουμε να είμαστε άριστεροί, κι από τήν άλλη όντας παραδομένοι στην ιδεολογία τής κοινής γνώμης να πράττουμε «όπως όλος ο κόσμος», άργά ή γρήγορα, και μάλλον γρήγορα, θά λυθεί. Ή αντίφαση αυτή θά λυθεί είτε προς τή μιά είτε προς τήν άλλη μεριά. Είτε θά βρούμε τόν τρόπο να μίν είμαστε «όπως όλος ο κόσμος», να δημιουργήσουμε δηλαδή τούς σύγχρονους τρόπους κριτικής αντιπαράθεσης προς τίς κοινές παραδοχές, είτε θα γίνουμε ολοκληρωτικά «όπως όλος ο κόσμος», άδιαφοροποίητα στοιχεία τής υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων.

Ή μονάδες και μονήρεις ή να τό συζητήσουμε

Τίθεται λοιπόν τό πρόβλημα μιάς νέου τύπου στράτευσης: ή ένταξη και ή στράτευση είναι τό εργαστήρι όπου σπάνε οί κοινές παραδοχές, είναι ο κυματοθραύστης πού πάνω του σπάει ή ιδεολογία τής γνώμης. Εύκολο να τό πεις όπως κι όλα τά συνακόλουθα «πρέπει». Γνωστές οί συνταγές, και όσες άλλες πού μπορούμε «να φανταστοϋμε».

Άς κάνουμε όμως μιά γενικότερη σκέψη θέτοντας ένα έρώτημα: έναντιόν τίνος δάλλει τό κυρίαρχο πνεύμα του μεταμοντερνισμού; Σε δύο επίπεδα: στο ένα, έναντιόν τής κριτικής σκέψης, μαρξιστικής, ορθολογικής ή άλλης. Στο άλλο έναντιόν των κοινωνικών δομικών αναφορών και άρθρώσεων: κομμάτων, τάξεων, συνδικάτων, συλλογικών συνειδήσεων, άκόμη και έναντιόν του κράτους-έθνους.

Άπ' αυτή τήν άποψη τά πράγματα είναι άρκετά καθαρά. Άρκετά καθαρό είναι επίσης ότι εμείς οί άριστεροί θέλουμε να τοποθετούμαστε από τήν πλευρά τής κριτικής σκέψης, τής αυτογνωσίας, τής έλλογης στάσης και πράξης. Άν όμως είναι έτσι, αν αυτά όλα δεν είναι λόγω του άέρα όπως εκείνο τό άρχικό «τά παιδιά δεν διαβάζουν σήμερα», τότε κινδυνεύουμε από τό βάρος των ίδιων των ιδεολογικών και «φιλοσοφικών» μας προϋποθέσεων. Διότι, αυτοτοποθετούμενοι από τήν πλευρά τής κριτικής σκέψης, είμαστε καταδικασμένοι να αναλάβουμε μιά «εργασία αλήθειας» στην όποία μās εγκαλεί ή ίδια μας ή ιδεολογία, εκείνη τήν εργασία πού άρνείται τήν προφάνεια των κοινών παραδοχών, συγκρούεται με τήν άδιαφάνεια ώστε να προκύψει ένα νέο πεδίο όρασης ή ένα νέο πεδίο λόγου. Συγκρούεται δηλαδή μ' αυτό πού είναι αδύνατο: αδύνατο να ειπωθεί, αδύνατο να γίνει, αδύνατο να νοηθεί με τή γλώσσα τής προφάνειας (Άλτουσέρ).

Είμαστε καταδικασμένοι «να ταχθοϋμε ανεπιφύλακτα υπέρ τής εποχής μας» (Μπένγιαμιν), γιατί κι αυτή, όπως όλες οί προηγούμενες, έχει μέσα της τούς σπόρους μιάς νέας ζωής πού μπορεί ή να σαπίσουν ή να καρπίσουν.

Είμαστε καταδικασμένοι στην άπαισιοδοξία τής σκέψης (Γκράμσι), να βγάλουμε δηλαδή από τό νοϋ μας τήν ιδέα μιάς τέλειας κοινωνίας, αυτήν τήν δραματική έκβλάστηση των σωτηριολογικών μύθων και των ένδοκόντων χιλιασμών.

Είμαστε καταδικασμένοι στις δικές μας «κοινές παραδοχές», ότι δηλαδή δεν χρειάζεται να ψάξουμε για αντιπάλους όταν τούς έχουμε εδώ, τώρα και αυτοπροσώπως: ο καπιταλισμός, τό εμπόρευμα, τό χρήμα, ή εικόνα, ο πόλεμος, ο πολιτικός και κοινωνικός αποκλεισμός, ο νεοεθνικισμός, ο νεορατσισμός.

Είμαστε καταδικασμένοι να κρατηθοϋμε καλά από εκείνη τήν παλιά «ιδεολογική αλήθεια» ότι ή χειραφέτηση των ανθρώπων δεν μπορεί παρά να είναι έργο των ίδιων των ανθρώπων.

Είμαστε καταδικασμένοι να κολυμπήσουμε στα βαθιά αν κι όχι πάντα γάργαρα νερά τής κριτικής σκέψης, τής αυτογνωσίας, να πάρουμε δηλαδή τόν έαυτό μας στα σοβαρά — τόν ξερούμε καλύτερα από τούς κονφερανσιέ και τούς σόουμαν κι επιπλέον μās νοιάζει.

Άν τό μεταμοντέρνο ραβαίσι και ή ιδεολογία τής γνώμης μās κάνουν μονάδες και μονήρεις ή πρώτη πράξη αντίστασης άπέναντι στον ίδιο μας τόν έαυτό είναι να συμβρεθοϋμε πολλοί, να συζητήσουμε. Έλληνες συζητάτε γιατί χαθήκαμε. Και πρώτος στόχος αυτής τής συζήτησης — δεν αναφέρομαι σε κανένα διάλογο, προσυνομιλιό ή άλλο, σε κανένα Φόρομ, κι άλλα τέτοια ρεμέδια τής άμηχανίας — είναι ή αναζήτηση του άλλου. Άφου ή πολιτική δεν μπορεί να νοηθεί έξω από τή λογική των γεγονότων, τί πίο συνταρακτικό γεγονός από τό ν' ανοίξουμε διαδικασίες αναζήτησης ο ένας του άλλου, εκεί άκριβώς όπου ή καθημερινότητα, ρημάζοντας τίς ευαισθησίες και λειαινοντας τίς ανάγκες, εκπνέει τή γνώμη μου και τή γνώμη σου για να τίς έξουθενώσει και τίς δύο, ώστε με τό ραβδί τής Κίρκης να τίς μεταμορφώσει και τίς δύο σε πόρνες κοινές, σε Γνώμη Κοινή, κοινότοπη, κοινόχρηστη;

Άριστεροί (κι όχι μόνο) άς συζητήσουμε, γιατί χαθήκαμε.

Τί σημαίνει αυτό «πρακτικά»; Νά ένα τεράστιο έρώτημα για συζήτηση και αναζήτηση τό όποιο ούτε ή παραδοσιακή τεχνολογία τής Κόδας ούτε ή μεταμοντέρνα των FM δεν μπορούν να θέσουν, γιατί έχουν έτοιμους τούς συζητητές και τήν απάντηση. Εμείς πού δεν ξερούμε ούτε τό ένα ούτε τό άλλο, αλλά γνωρίζουμε τίς παγίδες των απαντήσεων πού έχουν δοθεί, ίσως μπορούμε ν' άρχίσουμε άπ' τήν αρχή, αν κι αρχή δεν υπάρχει ποτέ, παρθένο έδαφος δεν υπάρχει. Είπα και έλάλησα, γεμάτος άμαρτίες.

Πώς ήταν η πραγματική Θεσσαλονίκη;

του Γιώργου Ριτζούλη

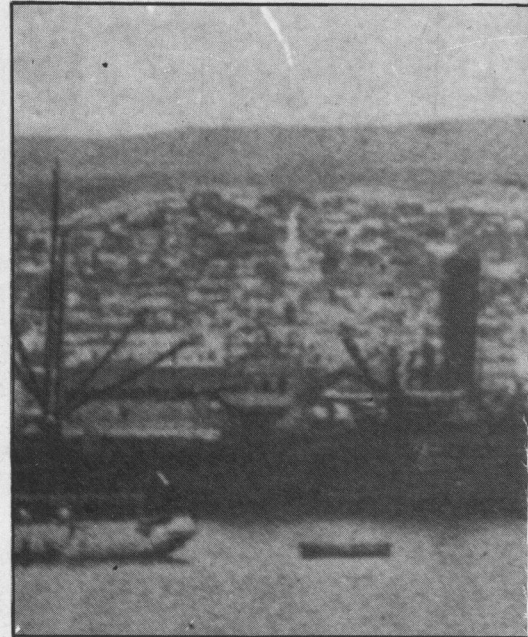
Μέ τόσο τραυματικό, μέ τόσο αδιέξοδο τρόπο βιώνεται στή χώρα μας ή νέα βαλκανική αναστάτωση και τόσο αϊφνιδιασμένος αποδεικνύεται ο ελληνικός πνευματικός κόσμος μπροστά στις νέες καταστάσεις μετά τό τέλος του διπολισμού στήν Εύρώπη, ώστε ή σιωπή φαίνεται για μία ακόμη φορά χρυσός. Και είναι πράγματι χρυσός, αν συγκριθεί μέ τόν άναρθρο, ξύλινο έθνοκεντρικό λόγο, πού άντλει τό λεξιλόγιό του από τήν εποχή του 1900, αν και φιλοδοξεί νά απευθύνεται στόν κόσμο του 2000. Ώστόσο, μερικές φορές τό ζήτημα δέν είναι αν μπορεί τό 1900 και τό 1920 νά γίνουν οδηγός για τό 1992 και τό 2000, αλλά αν υπήρξαν πραγματικά αυτό τό 1900 και αυτό τό 1920 πού επικαλείται ό σημερινός, στραμμένος προς τό παρελθόν, εργαλειώδης έθνικιστικός λόγος. Ή, μέ άλλα λόγια, ποιά ήταν τά πραγματικά 1900 και 1920 και πώς βιώθηκαν τότε από τούς πραγματικούς, ζωντανούς ανθρώπους.

Είναι θεμιτό, ως πούμε, νά άντλει κανείς σήμερα επιχειρήματα έναντίον του «κοσμοπολιτισμού» και υπέρ μιās συμπαγούς έθνικης φυσιογνωμίας από τό παρελθόν τής Θεσσαλονίκης, από τή Θεσσαλονίκη του 1900 ή και από τήν παλαιότερη, τουρκοκρατούμενη και δυζαντινή; Ακούγονται αρκετά επιχειρήματα τέτοιου είδους, αν και είναι φανερό ότι επικαλούνται εκείνη τή Θεσσαλονίκη, τήν άνύπαρκτη σήμερα, μερικά από τά εξέχοντα τέκνα τής όποίας έφεραν όνόματα όπως *Αθραάμ Μπεναρόγιας*, *Ναζίμ Χιζμέτ* ή και *Μουσταφά Κεμάλ*.

Πρόκειται για εκείνη τήν πόλη, ή όποία άλλαξε ριζικά και από πληθυσμιακή και από πολεοδομική άποψη (τόσο ώστε μετουσιώθηκε σε κάτι άλλο) μόνον μετά από μία πελώρια πολεμική και έθνική καταστροφή, τή μικρασιατική και άφου είδε τόν πολιτικό χάρτη τής φυσικής και κοινωνικής της ενδοχώρας νά αλλάζει σχήμα αρκετές φορές, απέκτησε εν τέλει τή σημερινή της γνώριμη φυσιογνωμία μέσα στους φούρνους του Αουσιτίς.

Όλ' αυτά τά ξεχνάμε. Αλλά τά ίχνη τους υπάρχουν και δέν σβήνονται εύκολα. Αυτό τό παρελθόν, τό πραγματικό (και όχι τό ιδεολογικοποιημένο πού κατασκευάζει σήμερα άναδρομικά ό πληγωμένος έθνικός έγωισμός και ό αντιδυτικός άναδελφισμός), τό έχει καταγράψει εκτός των άλλων, μέ έμμεσο τρόπο και από πλάγιους δρόμους, ή λογοτεχνία, αυτή πού αποκλήθηκε καταχρηστικά «Σχολή τής Θεσσαλονίκης»¹. Και ίσως ή ιδιαιτερότητα εκείνης τής λογοτεχνίας υπήρξε, επειδή ακριβώς εξέφραζε ένα καθυστερημένο κατάλοιπο, μία τελευταία αναλαμπή εκείνου του πολυπολιτισμικού και κοσμοπολίτικου (ό, τι και αν σημαίνει αυτός ό περιβόητος όρος) παρελθόντος: Μέ τό εργαλείο τής ελληνικής γλώσσας και μέ σχεδόν αποκλειστικά Έλληνες τήν έθνικότητα λειτουργούς, άντλούσε από έναν άνοιχτό, πολυεθνικό κοινωνικό περίγυρο, ό όποιος έμοιαζε μερικές φορές μέ νοτιότατη προέκταση του κεντροευρωπαϊκού κόσμου ή μέ έξοδό του στο κύμα τής Μεσογείου. Μιά Τεργέστη του Αιγαίου είναι άραγε άσπρήκτος παραλληλισμός;

Ό Γιώργος Σκαμπαρδώνης, από τούς ευαίσθητους νεότερους λογοτέχνες τής Θεσσαλονίκης, εκφράζει τήν άπορία του: «Στή λογοτεχνία τής Θεσσαλονίκης του 20ού αιώνα πέρα δρέχει. Σάν νά μήν συνέβη τίποτα. Ούτε Μακεδονικός Άγών, ούτε

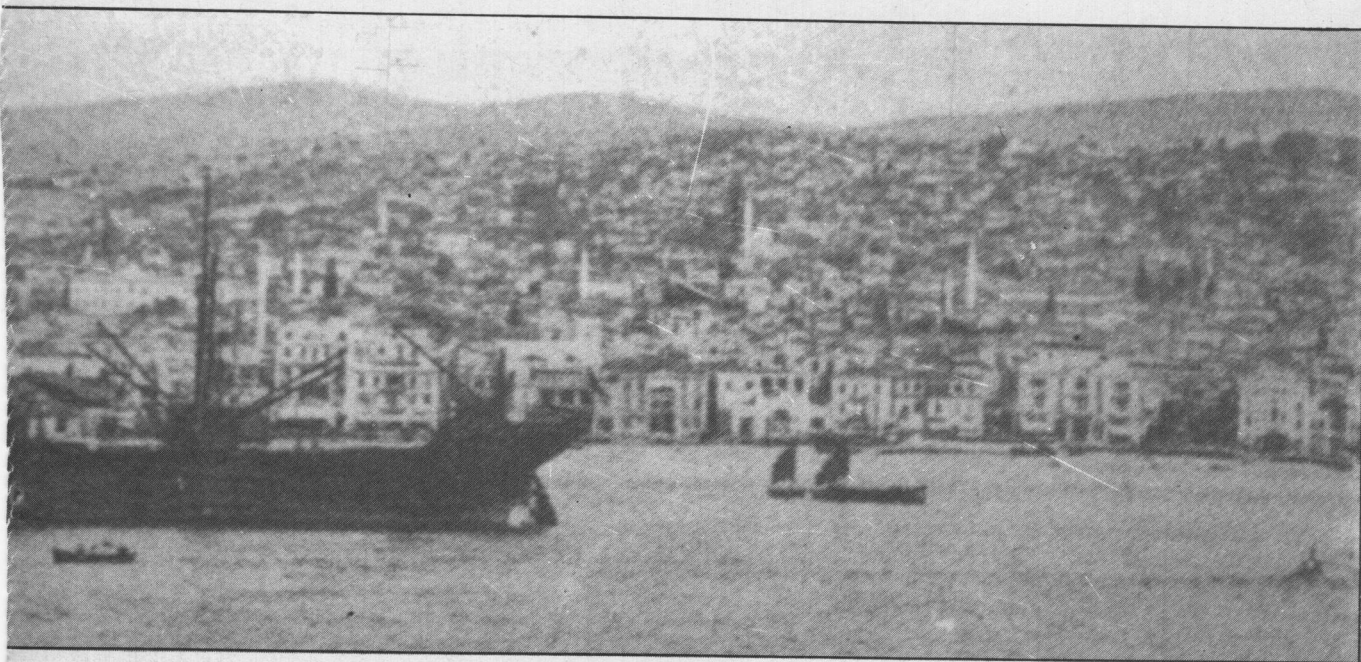

τε Βαλκανικοί, ούτε Πρώτος Παγκόσμιος, ούτε κινήματα, ούτε Κατοχή, ούτε Έμφύλιος, τίποτε. Κάποιοι ποιητές μόνον, πού και τώρα άρδεύονται από τά γεγονότα του Έμφυλίου.

Οί περισσότεροι πεζογράφοι και ποιητές του '30 και έντευθεν, πού τά έζησαν όλα αυτά, αλλά και τόν ζεστό άπόηχο του Μακεδονικού Άγώνα, τίποτα δέν έγραψαν. Τό έριξαν στόν έσωτερικό μονόλογο, τή δραπέτευση και τή μεταφυσική, έπιλογές πού ίσως νά μήν είναι τόσο άθώες όσο φαίνονται, πάντως είναι σχεδόν άδικαιολόγητες από άποψη όξυδέρχειας»².

Όντως, οί έπιλογές του έσωτερικού μονόλογου και τής ένδοσκόπησης δέν ήταν καθόλου άθώες: οί Θεσσαλονικείς λογοτέχνες βίωσαν τραυματικά, ως *πραγματική καταστροφή*, τόν άφανισμό τής παλαιάς, πολυεθνικής, κοσμοπολίτικης και πολυπολιτισμικής πόλης. Και όχι μόνον τούς Βαλκανικούς Πολέμους, τόν Πρώτο Παγκόσμιο, τό Αουσιτίς και τόν Έμφύλιο, αλλά επίσης κι εκείνη τήν παρεπόμενη και επακόλουθη φθίνουσα συνεχής πορεία στην οικονομία και στόν δομημένο χώρο τής πόλης, στο πολιτισμικό πρόσωπο και στην πολιτική έκφραση, ή όποία όδήγησε από τό κοσμοπολίτικο βαλκανικό κέντρο στη «Συμπρωτεύουσα», από τήν πολυπρόσωπη και εκλεκτικιστική αρχιτεκτονική άνθιση του 1900 στο «όραμα» μιās μπαζωμένης προκυμαίας και στή χαινουσα στέγη τής Κάζα Μπιάνκα εν μέσω όκταώροφων. Από τόν Μπεναρόγια και τήν «Δημοκρατική Άμυνα» του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου στόν Κούβελα, στόν Κοσμόπουλο και στόν Παπαθεμελή. Μόνη παραφωνία (και παρηγοριά), οί μπασκετμπολίστες.

Οί ευαίσθητοι δείκτες τής λογοτεχνίας, τραυματισμένοι από τήν πολλαπλή και διαρκή αυτή καταστροφή, στρέφονταν όλοένα προς τόν έσωτερικό κόσμο: ό έξωτερικός γινόταν όλο και περισσότερο άφόρητος. Αλλά και όλόκληρο τό έργο του Γιώργου Ίωάννου, ό όποιος άποτελεί ξεχωριστή περίπτωση, παρ' όλο πού άκολούθησε

τελικά τό «ρεῦμα τῶν φυγάδων» πρὸς Νότον μετὰ τὸ 1960, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς τελευταίους θρήνους γιὰ ἐκεῖνη τὴν κατεστραμμένη, θυθιζόμενη Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία ἄφηγε τὴν τελευταία τῆς πνοή στὴ δεκαετία τοῦ 1960.

Ὡστόσο, οἱ λογοτέχνες ἀποδεικνύονται ἐπίσης ἐξόχως διορατικοὶ καὶ ὀξυδερκεῖς: Κανεὶς ἀπὸ τοὺς νεότερους σκληροῦς ἰδεολόγους ἐθνικιστῆς (ἢ ἀπλῶς ἔθνοκεντριστῆς), δεξιός, κεντρῶος ἢ ἀριστερός, δέν μπορεῖ νά τοὺς ἐπικαλεσθεῖ καὶ νά τοὺς ἀξιοποιήσει. Κατάφεραν νά παραμείνουν ἀκέραιοι, ἀκόμη καὶ μετὰ θάνατον, σέ μιά ἱστορική στιγμή πονηρή, στιγμή ἐθνικῆς χρησιμοθηρίας, τώρα πού πολλοὶ ἀναζητοῦν ἀπεγνωσμένα τὴ δική τους στρατευμένη τέχνη. Ἡ στροφή πρὸς τὸ «ἐσωτερικό» δέν τοὺς προστάτευσε μόνον ἐν τῇ ζωῇ ἀπὸ τὴ σκληρή καὶ καταστροφικὴ ἱστορία: τοὺς προστάτευει ἐπίσης τώρα καὶ ἀπὸ τίς ἐπαπειλούμενες καταστροφικὲς χρήσεις (ἢ μᾶλλον καταχρήσεις) τοῦ ἔργου τους καὶ τοῦ ἱστορικοῦ διώματος πού περιέχει. Ὅχι, σὸ χῶρο τῆς ποίησης καὶ τῆς πεζογραφίας δέν θά ὑπάρχουν Σαβδόπουλοι μετὰ θάνατον, ἢ ἔστω Σαβδόπουλοι παρά τὴ θέλησή τους.

Ὅταν ἀλλάξει ἡ σελίδα τῆς ἱστορίας (μέ τὴν πίεση καὶ τῆς «ἐμπορευματικῆς καὶ ἀλλοτριωμένης» Δύσης, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται αὐτὴ τὴ φορά κατευναστική, σέ ἀντίθεση μέ τὸ κακὸ παρελθόν της), τότε αὐτὸ τὸ «κρυφτούλι» τῶν Θεσσαλονικῶν λογοτεχνῶν θά ἐκτιμηθεῖ μέ ἄλλο μάτι: τὰ ψιθυρίσματά τους θά ἀποδειχθοῦν ἀνθεκτικότερα σὸ χρόνο ἀπὸ τὰ σαλπίσματα καὶ τὰ παραγγέλματα. Εἶναι χαμηλόφωνες ἢ παρὰξενες διηγήσεις πού ἔρχονται ἀπὸ μιά πόλη τοῦ μεταίχμιου, θυθισμένη καὶ κατεστραμμένη, ἀλλὰ ἐπανεμφανιζόμενη καὶ ἐπικάιρη, ὅπως ἡ Τεργέστη τοῦ Φούλβιο Τομίτσα, τοῦ Ἰταλο Σδέβο καὶ

τοῦ Τζέμης Τζόυς· ἢ ὅπως οἱ χαμένες ἐκεῖνες κεντροευρωπαϊκῆς πολιτείας πού γέννησαν συγγραφεῖς σάν τὸν Ντανίλο Κίς, τὸν Σερβοουγγροεβραῖο καὶ ἀπὸ τὴ μητέρα του Μαυροδούνιο, ὁ ὁποῖος μποροῦσε νά καταγράφει τίς πιὸ τραγικὲς ἱστορικὲς καταστάσεις μέ χαμηλόφωνες αὐτοβιογραφικὲς περιγραφές τῆς παιδικῆς του ἡλικίας³.

Ἡ χαμένη ἐκεῖνη Θεσσαλονίκη τους μοιάζει σήμερα περισσότερο σύγχρονη, περισσότερο εὐρωπαϊκὴ ἢ θέλετε, καὶ σίγουρα περισσότερο ζωντανή καὶ ἀνθρώπινη ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν τωρινή. Ἐκεῖνη ἡ πολιτεία ἔχει θυθισθεῖ καὶ καταστραφεῖ γιὰ πάντα, τὸ δράμα ὅμως εἶναι ὅτι ἡ νέα, ἡ σημερινή, δέν ἀπόκτησε ποτέ δική της ταυτότητα καὶ αὐτοσυνείδηση: Μαστορεῦει μόνον μύθους ἐνός φανταστικοῦ παρελθόντος, κόντρα στὴ γεωγραφία καὶ στὸν κόσμον ὁλόκληρο, κλειστή καὶ ἐχθρική πρὸς κάθε πνοή τοῦ ἔξω κόσμου (γι' αὐτὸ καὶ κόβει συνεχῶς ὅσους δεσμούς ἀπέμειναν νά τὴν συνδέουν μέ τὴν προκάτοχό της), λιγότερο αὐθεντικὴ παρά ποτέ. Ἀλλὰ τὰ τείχη δέν εἶναι αἰώνια.

1. Τὸ εἰδικὸ τεῦχος τοῦ *Πολίτη* γιὰ τὸν «Πεζὸ Λόγο τῆς Θεσσαλονίκης (1912-1980)», πού ἐκδόθηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1983, παραμένει πάντοτε πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰ ὅσους θέλουν νά ἐμβαθύνουν στοὺς «παραμυθάδες δίχως σύνορα» τῆς Συμπρωτεύουσας.

2. Βλ. «Νέες ἀνακαλύψεις», στὴν ἐφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 26 Φεβρουαρίου 1992.

3. Ἡ τριλογία τοῦ Ντανίλο Κίς πού φέρει τὸ συλλογικὸ τίτλο *Οἰκογενειακὸς Κύκλος* (καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ μυθιστορήματα, *Πρώμοι πόνοι*, *Κήπος-στάχτες* καὶ *Ἡ κλεψύδρα*) εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ ἔργα τέτοιου εἶδους στὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία.

του 'Ανδρέα Πανταζόπουλου

Ψήφος διαμαρτυρίας ή συνειδητή απόρριψη του ευρύτερου πλαισίου που διέπει το σύγχρονο γαλλικό πολιτικό σύστημα; Συνθητισμένη εκλογική συμπεριφορά ή ανάδειξη μιās πολιτικής τάσης, που σκοπεύει στη συγκρότηση και διάταξη των «παραδοσιακών» πολιτικών δυνάμεων; 'Αντανάκλαση της κακοδαιμονίας και των άδιεξόδων από την τεχνοκρατική κυβερνητική διαχείριση, στιγμιαίο ρεφλέξ της «κοινωνίας των πολιτών» ή μήνυμα για έναν συνολικό αναστοχασμό των ιδεολογικών αρχών της 'Αριστεράς; Τά βάσιμα αυτά έρωτηματικά, που βρίσκονται στα χείλη των πολιτικών αναλυτών, αλλά και απασχολούν όλα τα πολιτικά κόμματα καθώς και την κυβέρνηση, εδράζονται σε μία πρωτοφανή εκλογική συμπεριφορά των Γάλλων πολιτών. Βοηθούμενοι και από το ανάλογο εκλογικό σύστημα, οι υψοφόροι, που προσήλθαν μαζικά στις κάλπες για να εκλέξουν τα περιφερειακά συμβούλια, άποτύπωσαν έναν διαφορετικό συσχετισμό ανάμεσα στους πολιτικούς σχηματισμούς. Τό Σοσιαλιστικό Κόμμα, μέ τό 18,3% των γήφων, γνώρισε μία μεγάλη πολιτική ήττα, που του στερεί τό ρόλο μιās μεγάλης συνασπισμικής δύναμης της 'Αριστεράς, μία προσδοκία που γενήθηκε άμέσως μετά την όριστική πτώση του σοβιετικού κομμουνισμού. 'Η ένωμένη δεξιά άντιπολίτευση, άν και κινήθηκε σε εύπρεπή εκλογικά ποσοστά κατακτώντας τό 33% των γήφων, δέν κατόρθωσε νά εκφράσει μία μαζική κοινωνική κίνηση άποδοκιμασίας της κυβερνητικής πολιτικής. Οι μεγάλοι νικητές είναι άναμφισβήτητα οι δύο οικολογικοί σχηματισμοί, οι Πράσινοι του 'Αντουάν Βεστέρ και ή Γενιά Οικολογία του ύπουργού Περιβάλλοντος Μπρίς Λαλόν, που συγκέντρωσαν άπό κοινού τό συντριπτικό ποσοστό του 13,9% των γήφων, τό ίδιο άκριβώς ποσοστό που απέσπασε και τό 'Εθνικό Μέτωπο του Ζάν Μαρί Λέ Πέν. Τό Κομμουνιστικό κόμμα, μέ τό 8% των γήφων, «κράτησε» τις δυνάμεις του, άδυνατώντας νά εκφράσει, έστω και στιγμιαία, μία άριστερή κοινωνική άντιπολίτευση.

Είναι γνωστό ότι σε τέτοιου είδους εκλογικές άναμετρήσεις, όπου δέν διακυβεύεται άμεσα ή τύχη της έκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας, οι πολίτες «συμπεριφέρονται» είτε βάσει τοπικών πολιτικών κριτηρίων, είτε θέλοντας νά στείλουν τά «μηνύματά» τους στην πολιτική έξουσία άπαιτούν έναν έπαπατρισμό της κυβερνητικής δραστηριότητας. Στην περίπτωση των γαλλικών περιφε-

ρειακών εκλογών δέν συνέβη τίποτα άπό αυτά. Σφυγμομετρήσεις, που έγιναν πριν τί διεξαγωγή τους, έδειξαν ότι οι περισσότεροι υψοφόροι δά γήφιζαν «πολιτικά», λαμβάνοντας ύπόψη τους την έθνική διάσταση της κυβερνητικής διαχείρισης, ένσωματώνοντας σε όρισμένες περιπτώσεις και έναν τοπικό κορπορατισμό, ό όποιος όμως δέν μπορούσε άπό μόνος του νά προσδιορίσει την τελική κατεύθυνση της γήφου. 'Από την άλλη πλευρά, τό μέγεθος και ή ύφή των κοινωνικών μετατοπίσεων δέν αφήνουν κανένα περιθώριο νά εκληφθεί ή συγκεκριμένη εκλογική συμπεριφορά ως ένας τακτικός τροπισμός του εκλογικού σώματος, ως μία άτυπη «διαπραγμάτευση» της κοινωνίας, και σε κάθε περίπτωση του «λαού της 'Αριστεράς», μέ τις «κορυφές» της πολιτικής έξουσίας «του».

Αυτό, βέβαια, δέν σημαίνει ότι ή μετάφραση της εκλογικής κατανομής ανά πολιτικό σχηματισμό είναι μία άπλή διαδικασία, εύκολα άναγνώσιμη. Οι πολιτικές και ιδεολογικές συνδηλώσεις της είναι διφορούμενες, έξαιρετικά άντιφατικές, έστω κι άν προσμαίουν μία σαφή και θεμελιώδη έπιλογή, ίσως πρωτόγνωρη για τά δεδομένα του γαλλικού πολιτικού συστήματος, τόσο πρωτόγνωρη ώ-

στε ό Ζάκ Ζυγιάρ νά έπισημάνει: «Υπάρχει ένα ρήγμα ανάμεσα στο λαό και στις πολιτικές έλίτ, άγνωστο ως τώρα στην Γαλλία, που προσομοιάζει στην κατάσταση που κυριαρχούσε πριν την πτώση του Παλαιού Καθεστώτος και την έλευση της Γαλλικής Έπανάστασης...»¹. 'Η διαπίστωση αυτή είναι έξαιρετικά δηλωτική για την κρίση που διέρχεται τό σύνολο των κατεστημένων πολιτικών δυνάμεων και κυρίως τό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Κατά τον γραμματέα του κόμματος, τον Λωράν Φαμπιούς, ό άπολογισμός της κοιματικής παρουσίας των σοσιαλιστών είναι «άμείλικτος». Δέν συνιστά άπλά και μόνο μία «προειδοποίηση» των υψοφόρων, όπως θέλουν νά πιστεύουν άρκετοί άπό τους «ιεράρχες» της παράταξης, αλλά ίσοδυναμεί μέ μία μεγάλη άποτυχία, που έγκαλεί τό κόμμα σε μία ταχύτατη άνανέωσή του μπροστά στις βουλευτικές εκλογές του 1993.

Στην πραγματικότητα, ή καταβαράθρωση των σοσιαλιστών συμπαρασύρει ολόκληρη την 'Αριστερά. Δέν δά ήταν ύπερβολή, τό αντίθετο μάλιστα, νά ίσχυρισθούμε ότι ή 'Αριστερά, ως πολιτικός έκφραστής

ρικῶς μπορούν να ἐξηγήσουν τὴν πολιτικὴ ἀνυποληγία στὴν ὁποία περιέχονται οἱ σοσιαλιστές. Τὸ κόμμα, πού ὁ Λωρὰν Φαμπιούς τὸ φαντάζεται ὡς στήριγμα τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας καὶ δύναμη διαμαρτυρίας ταυτόχρονα, μιά «μηχανή» πού νὰ γνωρίζει νὰ μεταφράζει τὶς προσδοκίες τοῦ «λαοῦ τῆς Ἀριστερᾶς» σὲ συγκεκριμένες προτάσεις πρὸς τὴν κυβέρνηση, αὐτὸ τὸ κόμμα εἰσπράττει ὄχι μόνο τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν χωρὶς ὄρους ταῦτίσῃ του μὲ τὴν κυβέρνηση, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν κυβερνητικὴ ἀποτυχία, τὴν ἀγριότητα μὲ τὴν ὁποία συμπεριφέρθηκε ἡ κυβερνητικὴ διαχείριση ὡς πρὸς τὶς λαϊκὲς τάξεις. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅπως εὐστοχα ἀρκετοὶ ἀναλυτές, ὄχι καὶ τόσο ἀνυστερόβουλα, ἐπισημαίνουν, οἱ σοσιαλιστές τιμωρήθηκαν ὄχι τόσο γιὰ τὴ διαχείρισή τους ὅσο γιὰ τὰ ὄνειρα πού ἐμφύσησαν στὸν λαό. Ὁ Ζάν Ποπρέν, ἠγετικὸ στέλεχος τοῦ κόμματος, κατὰ τὴ διάρκεια τηλεοπτικῆς συζήτησης, δὲν δίστασε νὰ περιγράψει, μὲ μιά πρωτοφανῆ εὐλικρίνεια, τὴ θεμελιώδη ἀντίφαση πού οἱ σοσιαλιστές δημιούργησαν μὲ τὴν πολιτικὴ τους. Ὁ ἐκμοντερνισμὸς τῆς οἰκονομίας πέτυχε, ἡ χώρα βρίσκεται ἐπὶ τὴν πρωτοπορία τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν μὲ τὸ πλέον εὐρωστο οἰκονομικὸ σύστημα, αὐτὸ ὅμως τοὺς ἔφερε σὲ εὐθεία ἀντίθεση μὲ ἐκεῖνες τὶς κοινωνικὲς δυνάμεις πού ἀποτελοῦν τὸ φυσικὸ τους ἀκροατήριον³. Τὰ τρία ἐκατομύρια ἀνέργων πιστοποιοῦν τοῦ λόγου τὸ ἀσφαλές.

Εἶναι σαφές ὅτι στὴ Γαλλία κάτι ἀλλάζει. Ἡ παραδοσιακὴ στοίχιση κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων, ὅπως αὐτὴ καταγράφηκε τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια τουλάχιστον, ἀνατρέπεται. Τὸ τέλος τοῦ μιτερανισμοῦ⁴ ὡς προνομιακῆς μορφῆς πολιτικῶν ἐνταξῆς ἐνὸς κοινωνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ὡς συγκεκριμένης κυβερνητικῆς πρακτικῆς ἐξαντλεῖ τὴ δυναμικότητά της. Ἡ ἐξοδος ἀπὸ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, κανένας δὲν μπορεῖ ἀκόμα νὰ προβλέψει, δὲν ἔχει προσλάβει ἐκεῖνα τὰ μονιμότερα χαρακτηριστικὰ πού θὰ προδιαγράψουν τὴ διάταξη τῶν πολιτικῶν δυνάμεων σὲ ἕνα ἀνασυνδυασμένο πολιτικὸ πεδίο. Ἡ, ὄχι καὶ τόσο ἀπρόσμενη, εἰσοδος τῶν δύο οἰκολογικῶν σχηματισμῶν στὸ πολιτικὸ παιγνίδι ἀποτελεῖ ἕνα πρόδρομο σημάδι, μιά ἐξαιρετικὰ ἀσταθὴ ἐνδειξη, γιὰ τὴν ὥρα, γιὰ τὴ ροπὴ τῶν νέων πολιτικῶν κρυσταλλώσεων. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ὑπεργήφιση τῶν οἰκολογικῶν σχημάτων ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ συνιστᾷ μιά ὀλοκληρωτικὴ προσχώρηση μιᾶς σημαντικῆς μερίδας πολιτῶν στό, θοολὸ ἄλλωστε, πρόταγμα τους. Ὅπως τὸ ἐπισημαίνει ὁ φανατικὸς πραγματιστής καὶ ἀντιγιακωβίνος Ἀλαῖν Τουραίν: «*Ἄν οἱ Γάλλοι γρηφίζον ὑπὲρ τῶν κινημάτων διαμαρτυρίας καὶ ὄχι ὑπὲρ τῶν κομμάτων ἐξουσίας, εἶναι γιὰ τὸν ἕνα ἕνα αἶσθημα ὅτι ὑπάρχουν κυβερνητικὰ προγράμματα γιὰ νὰ ἐπιλέξουν*»⁵. Ἐντούτοις, ὁ οἰκολογικὸς χώρος μέλλει νὰ ἀποτελέσει ἕνα προνομιακὸ χωρὸ γιὰ τὴν ἀσκηση πολιτικῶν συμμαχιῶν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν σοσιαλιστῶν. Τὸ νέο πολιτι-

κὸ σύνθημα τῶν σοσιαλιστῶν, γιὰ μιά *συμμαχία τῶν δυνάμεων τῆς προόδου* (σοσιαλιστές, οἰκολόγοι, κομμουνιστές καὶ κεντρῶες προσωπικότητες), προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσει ἐν θερμῷ ἕνα καινούργιο πολιτικὸ ἀστερισμὸ. Οἱ προσδοκίες αὐτές εἶναι ἀρκετὰ πιθανόν νὰ μείνουν ἀνεκπλήρωτες, γιὰ τὸν λόγο ὅτι ὁ κόσμος τῆς οἰκολογίας φαίνεται νὰ ἔχει ἀποδεσμευθεῖ ἀπὸ τὴν κατὰ συνθήκη ἀριστερὴ του καταγωγῆ, ἐνῶ οἱ νέες ἐντάξεις στὸν χώρο αὐτὸ πραγματοποιοῦνται στὸ ἐδαφος τῶν σημερινῶν προβλημάτων καὶ ὄχι κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία ἐλκτική δύναμη θὰ μπορούσε νὰ ἀσκεῖ ἡ παράδοση. Ὁ δεῦτερος γύρος τῶν τοπικῶν ἐκλογῶν ἐπιβεβαίωσε αὐτὴ τὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ τῶν οἰκολογῶν. Ἡ πλειοψηφία τους προτίμησε τὴν ὑποστήριξη τῶν συνδυασμῶν τῆς Ἐνωμένης Δεξιᾶς, ἢ, στὴν καλύτερη περίπτωση, ἀπέχετο ἀπὸ τὶς ἐκλογές, καὶ μόνο μιά μικρὴ μειοψηφία «ἐπέστρεψε» στιγμιαῖα στὴν παραδοσιακὴ τῆς κοίτη.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ ἀνανέωση, ἡ ἀνασύνθεση τῆς Ἀριστερᾶς φαντάζει περίπου ἀδύνατη. Ἄν τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα ἔχει περιέλθει σὲ μιά κατάσταση γενικῆς ἀνυποληγίας, ὅπου ἡ αὐτομεταρρύθμισή του θεωρεῖται ἀδύνατη, ἡ προοπτικὴ γιὰ τὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα δὲν εἶναι ἰδιαίτερα ὀρατή. Βέβαια, δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται ἡ δυνατότητά του νὰ ἐπανασυνάγει νέους δεσμούς μὲ τὴν κοινωνικὴ «του» βάση. Κάτι τέτοιο, ὅμως, θὰ προϋπέθετε μιά συνολικότερη ἀναπροσαρμογὴ τῆς φυσιογνωμίας του, παράλληλα μὲ τὴν ἀποδοχὴ ἐκ μέρους του ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀποτελέσει τὸν κυρίαρχο πόλο τῆς Ἀριστερᾶς, γιὰ τὴν τελευταία, ἂν ἀκόμα μπορεῖ νὰ χαρτογραφηθεῖ, ἐμφανίζεται ὡς *πληθυντική*. Γιὰ τὴν ὥρα, ὁ ἀναμενόμενος κυβερνητικὸς ἀνασχηματισμὸς, μὲ τὴν πιθανὴ ἀποχώρηση καὶ τῆς Ἐντὶ Κρεσόν, εἶναι ἕνα πρῶτο καὶ ἀναγκαῖο ρεμέδιο γιὰ νὰ φανεῖ ὅτι τὸ μήνυμα ἐλήφθη... Τὰ ὑπόλοιπα, ἐπὶ σκηνῆς...

συγκεκριμένων κοινωνικῶν δυνάμεων, βρίσκεται σὲ ραγδαία ὑποχώρηση, ὅτι οὐσιαστικά εἶναι σήμερα ἀνύπαρκτη. Ὁ ἴδιος ὁ Φρανσουά Μιτερὰν, τὴ βραδιά τῶν ἐκλογῶν, δά ἐκμισπρευθεῖ σὲ φίλους του: «*Πῶς κατάντησαν ἕνα κόμμα, πού τὸ θεωροῦσα ὡς τὸν βατῆρα τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἕνα πόλο συνασπισμοῦ, ἕνα ἐργαλεῖο πάλης τῆς Ἀριστερᾶς; Βάλθηκαν νὰ τὸ καταστρέψουν καὶ νὰ καταστραφοῦν καὶ οἱ ἴδιοι...*»². Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ κόμμα βρίσκεται σὲ μιά πρωτοφανῆ κατάσταση ὀργανωτικῆς, οικονομικῆς καὶ κυρίως ἠθικῆς παρακμῆς. Γιὰ πρώτη φορά κατῆλθαν στὶς ἐκλογές τόσο πολλὰ πρῶην μέλη καὶ στελέχη του μὲ αὐτόνομες ἐκλογικὲς λίστες (μια ἀνὰ κάθε γεωγραφικὸ διαμέρισμα) καὶ ἔτυχαν, στὴν πλειοψηφία τους, εὐνοϊκῆς ἀντιμετώπισης ἀπὸ τοὺς γηφοφόρους. Ἐπιπλέον, σὲ ἀρκετές περιφέρειες οἱ κομματικοὶ συνδυασμοὶ δὲν παρουσιάσθηκαν ὡς τέτοιοι, ἀλλὰ φρόντισαν νὰ «κρυφτοῦν» πίσω ἀπὸ τοπικὲς ὀνομασίες, ὅπως «Δουλειά - Οἰκολογία - Ἰσότητα εὐκαιριῶν», κάτι πού δείχνει μιά προϊούσα ἀπειδαρχία τοῦ κατώτερου στελεχικοῦ δυναμικοῦ στὰ συνθηδισμένα «κεντρικὰ καπελώματα». Ἐντούτοις, οἱ παραπάνω αἰτίες μόνο με-

1. Jacques Julliard, «Le Miroir brisé du président», *Nouvel Observateur*, 26 Μαρτίου - 1 Ἀπριλίου 1992.
 2. Francois Bazin, «Socialistes: la "renovation" sebu Fabius», ὄπ. παρ.
 3. Ἡ δῆλωση αὐτὴ ἔγινε κατὰ τὸν δεῦτερο γύρο τῶν τοπικῶν ἐκλογῶν (29.3.92), πού συνέπεσαν μὲ τὶς περιφερειακές. Ἡ ἀνάμετρηση αὐτὴ ἐπιβεβαίωσε μὲ τὸν πλέον ἀποφασιστικὸ τρόπο τὴν πολιτικὴ ἥττα τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος. Ἀρκεῖ νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ πρωθυπουργὸς Ἐντὶ Κρεσόν, ἡ ὁποία ἦταν ὑπογύφια σὲ αὐτές τὶς τοπικὲς ἐκλογές, κέρδισε τὸν ἀντίπαλο τῆς Ἐνωμένης Δεξιᾶς μὲ 160 γήφους διαφορά. Ἐνα ἄλλο σημάδι, δηλωτικὸ τῆς κρίσης τοῦ κόμματος, ὑπῆρξε ἡ ἀπώλεια ἐλέγχου ἐνὸς καντονιοῦ στὴν περιοχὴ τῆς Λίλης, πού ἡ Ἀριστερὰ τὸ ἤλεγε ἀδιάκοπα μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση...
 4. Serge July, «La fin des années Mitterand», *Liberation*, 23.3.92.
 5. Alain Touraine, «Les Verts au pouvoir!», *Le Nouvel Observateur*, ὄπ. παρ.

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ

Δυόμισι χιλιάδες χρόνια από τις

του Δημήτρη Κυρτάτα

Πόρι από δυόμισι χιλιάδες χρόνια, οι Αθηναίοι έλαβαν όρισμένες πολιτικές αποφάσεις που θεωρούνται ως η ληξιαρχική πράξη γέννησης της δημοκρατίας. Η αθηναϊκή δημοκρατία άσκει έκτοτε μία σχεδόν διαρκή γοητεία. Τά πιο έτερογενή πολιτικά συστήματα, από τά συντηρητικότερα ως τά προοδευτικότερα, επικαλούνται συχνά τό όνομα καί τούς τίτλους της. Χαρακτηριστικό είναι τό παράδειγμα άπολυταρχικών καθεστώτων που αύτοπροβλήθηκαν ως άληθινές καί γνήσιες δημοκρατίες. Έκείνο που καταδικάζεται συχνά είναι ή ύπερβολή καί ή παρεκτροπή από τήν όρθή δημοκρατία. Σχεδόν ποτέ δέν άπορρίπτονται τά ύψηλά της ιδανικά. Καί βέβαια, όλες οι μορφές δημοκρατίας καταγγέλλουν όσες δέν τούς μοιάζουν ως ψευδώνυμες καί καταχρηστικές.

Από τά μέσα του 19ου αιώνα έχει δει τό φώς τής δημοσιότητας ένας τεράστιος όγκος μελετών για τήν αθηναϊκή δημοκρατία. Όλες οι σχετικές πηγές έχουν ύποστει έξονυχιστικό σχολιασμό καί έχουν κατά καιρούς έρμηνευθεί μέ τολμηρές ύποθέσεις. Όστόσο, πολλοί μελετητές αισθάνονται ακόμα ότι έχουν κάτι νά προσθήσουν ή νά άμφισβητήσουν γύρω από τήν άρχική εμφάνιση καί λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών. Τά τελευταία δύο χρόνια, μάλιστα, οι μονογραφίες για τό αθηναϊκό πολίτευμα πολλαπλασιάζονται γοργά. Έν μέσω κοσμογονικών αλλαγών, οι έμπειρίες των αρχαίων Αθηναίων εμφανίζονται νά διατηρούν κάποια επικαιρότητα.

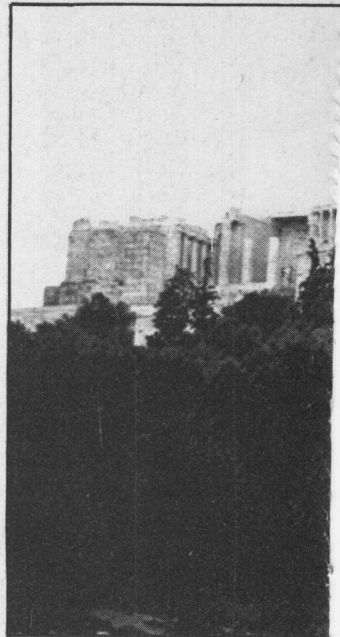
* * *

Ένα από τά θέματα που προκαλούν πάντα έντονες συζητήσεις είναι τά κίνητρα που όδήγησαν τόν Κλεισθένη νά εισηγηθεί τίς μεγάλες πολιτικές μεταρρυθμίσεις του 508/7 π.Χ. Πολλοί είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι αν γνωρίζαμε τά πραγματικά του κίνητρα θά είμασταν σε θέση νά κατανοήσουμε καλύτερα τό χαρακτήρα καί τή βαθύτερη ουσία του έγχειρήματος. Σε γενικές γραμμές οι μελετητές είναι μοιρασμένοι. Μία μερίδα ισχυρίζεται ότι ό Κλεισθένης στρατεύθηκε στή δημοκρατία από ιδιότητα, επειδή έχανε τό πολιτικό παιχνίδι από τόν αντίπαλό του Ίσαγόρα. Στά μέτρα, που κατάφερε νά επιβάλει, οι μελετητές αυτοί άναζητούν τή λογική που θά εξασφάλιζε σ' αυτόν καί τήν οικογένειά του πολιτικό προβάδισμα. Η άλλη μερίδα θεωρεί τόν Κλεισθένη γνήσιο δημοκράτη (έστω καί τής τελευταίας στιγμής), που αγωνίστηκε νά άποδώσει τήν έξουσία στό δήμο. Ένδεικτικό τής άνεπάρκειας των πηγών είναι ότι καί οι δύο έρμηνείες στηρίζονται στίς ίδιες άποσπασματικές πληροφορίες του Ήρόδοτου καί του Αριστοτέλη.

Υπάρχουν ώστόσο προβλήματα καί μέ τίς δύο θεωρίες. Μέ άφορμή τήν επέτειο που έορτάζουμε φέτος, αξίζει νά ξανασκεφτούμε όσα γνωρίζουμε, ή καλύτερα όσα νομίζουμε ότι γνωρίζουμε, για τό μεγάλο έγχείρημα. Τό καλύτερο ίσως πολιτικό δίδαγμα που έχει νά προσφέρει ή αθηναϊκή δημοκρατία στους ταραγμένους μας καιρούς δέν είναι οι όμοιότητες καί οι διαφορές των θεσμών της μέ τούς σημερινούς αλλά ή κατανόηση των ιστορικών συνθηκών που συνέβαλαν στή γέννησή της. Καί για τίς συνθήκες αυτές ή συζήτηση που διεξάγεται γύρω από τά κίνητρα του Κλεισθένη είναι άποκαλυπτική.

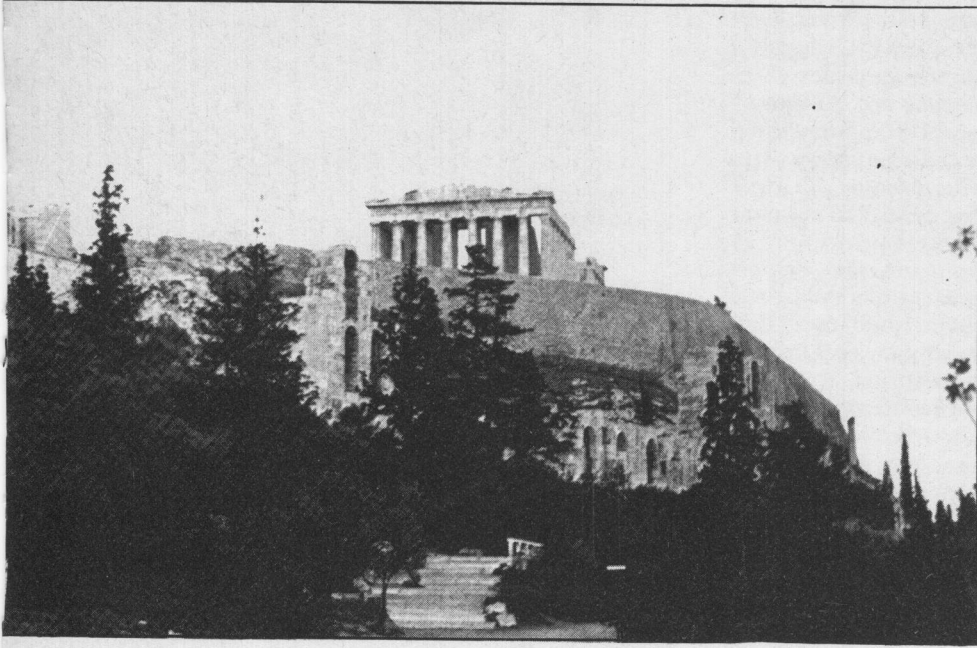
Τό σημαντικότερο μέτρο που πήραν οι Αθηναίοι του ύστερου βου αιώνα ήταν ή αλλαγή στο σύστημα των φυλών. Ο Ήρόδοτος τήν περιγράφει μέ τά παρακάτω λόγια: Ο Κλεισθένης καί ό Ίσαγόρας «συγκρούσθηκαν για τήν έξουσία, νίκησε ό Κλεισθένης καί στηρίχθηκε στό δήμο... Όταν προσεταιρίστηκε τό δήμο, που ως τότε του ήταν αντίθετος του, άλλαξε τά όνόματα των φυλών καί αύξησε τόν αριθμό τους. Αντί τέσσερις όρισε δέκα φυλάρχους καί μοίρασε τούς πολίτες σε δέκα φυλές. Επειδή ό λαός ήταν μαζί του, του ήταν εύκολο νά ύπερισχύσει των αντιπάλων του» (66, 69, μτφρ. Α. Βλάχου). Ο άναγνώστης θά άναρωτηθεί βέβαια γιατί τό έκανε αυτό ό Κλεισθένης. Οι τέσσερις ιωνικές φυλές είχαν άναμφισβήτητες περγαμηνές καί πατροπαράδοτες θρησκευτικές λειτουργίες. Αποτελούσαν δέ κοινό χαρακτηριστικό πολλών ιωνικών πόλεων, μέ τίς όποιες οι Αθηναίοι διατηρούσαν δεσμούς κοινής καταγωγής καί φιλίας.

Η εξήγηση του Ήρόδοτου είναι παραστατική αλλά έλάχιστα πειστική. Μέ δύο λόγια, σύμφωνα μέ τόν ιστορικό, ό Κλεισθένης καταφρονούσε τούς Ίωνες καί γι αυτό άλλαξε τίς παλαιές όνομασίες, δίνοντας στίς νέες φυλές καινούργια όνόματα τοπικών ήρώων. Όμως, ακόμα καί αν δεχθούμε τήν εκτίμηση για τά αισθήματα του πολιτικού, δέν κατανοούμε γιατί αύξήθηκε καί ό αριθμός των φυλών. Στο έρώτημα αυτό επιχειρεί νά δώσει άπάντηση ό Αριστοτέλης: Ο Κλεισθένης, ξηγεί ό φιλόσοφος, «πρώτα άπ' όλα τούς κατένευμε όλους σε δέ-

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη

κα φυλές αντί για τις τέσσερις, *ανάμειξε βουλόμενος, όπως μετάσχωσι πλείους τῆς πολιτείας*» (*Ἀθηναίων πολιτεία* 21.2). Ἡ ανάμειξη τοῦ δήμου δέν θά μπορούσε βέβαια νά ἐπιτευχθεῖ μέ τήν ἀπλή ἀριθμητική αὐξηση τῶν φυλῶν. Ὅλη ἡ χώρα διαιρέθηκε σέ δήμους, οἱ δήμοι ὁμαδοποιήθηκαν σέ τριάντα τριττές, δέκα ἀπό τό ἄστυ, δέκα ἀπό τήν παραλία καί δέκα ἀπό τά μεσόγεια, καί μέ κλῆρο συνενώθηκαν ἀνά τρεῖς τριττές, μιά ἀπό κάθε περιοχή, γιά νά συναποτελέσουν τις δέκα νέες φυλές. Ἐτσι, κάθε φυλή περιλάμβανε πολίτες ἀπ' ὅλα τά μέρη τῆς Ἀττικῆς, ἐπιτυγχάνοντας τήν ἀνάμειξη γιά τήν ὁποία ἔγινε λόγος. Στό ἐξῆς, οἱ πολίτες δέν ἐγγράφονταν πιά στούς καταλόγους τῶν παλαιῶν φρατριῶν καί τῶν γενῶν, ἀλλά στούς καταλόγους τῶν δήμων.

Μέχρις ἐδῶ ὅλα καλά. Τό περίπλοκο σύστημα πού σκέφτηκε ὁ Κλεισθένης, καί πού ὁ Ἡρόδοτος δέν μπῆκε στόν κόπο νά περιγράψει, φαίνεται νά ἐξυπηρετοῦσε συγκεκριμένο σκοπό: τό ἀνακάτεμα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ἐκλογή τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων (πού ἀντικατέστησε τήν παλαιά τῶν τετρακοσίων) καί τῶν δέκα στρατηγῶν (σύμφωνα μέ τό ἀρχικό σχέδιο) γινόταν στή βάση τῶν δέκα φυλῶν. Τόσο οἱ βουλευτές, ὅσο καί οἱ στρατηγοί ἀντιπροσώπευαν τό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐξακολουθεῖ ὡστόσο νά μὴν εἶναι σαφές πῶς τό σύστημα αὐτό ἔδωσε στούς πολίτες περισσότερα δικαιώματα (ἢ, σύμφωνα μέ ἄλλη ἐρμηνεία τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου, πῶς δόθηκαν δικαιώματα πολίτη σέ περισσότερους Ἀθηναίους). Ἄν μπορούσαμε νά συνδέσουμε τό ἀνακάτεμα τῶν πολιτῶν μέ τή διεύρυνση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, θά ξέραμε ἴσως μέ ποιόν τρόπο ὁ Κλεισθένης θεμελίωσε τή δημοκρατία.

Οἱ μελετητές ἔχουν σκεφθεῖ δύο λογικές ἐξηγήσεις στό πρόβλημα αὐτό. Ἐκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι ὁ Κλεισθένης κινήθηκε ἀπό ἰδιοτέλεια, ὅπως μοιάζει νά ὑπαινίσσεται ὁ Ἡρόδοτος, ἀναζητοῦν στό νέο σύστημα κατανομῆς τῶν πολιτῶν στοιχεῖα λαθροχειρίας. Ἰσχυρίζονται ὅτι τό ἀνακάτεμα τῶν πολιτῶν ἔγινε μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά διασπαστεῖ ἡ βάση ἐπιρροῆς ἄλλων οἰκογε-

νειῶν καί νά ἐνισχυθεῖ τό μεγάλο γένος τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, στό ὁποῖο ἀνήκε ὁ Κλεισθένης. Ἐνῶ ὁμως ὁ Κλεισθένης ἔφερε τά ἐπάνω κάτω γιά νά ἰσχυροποιήσει τή θέση του καί τή θέση τοῦ γένους του, τό τελικό ἀποτέλεσμα ἦταν θετικό καί γιά τό δήμο. Οἱ παλαιές ὑποτέλειες ὑποσκελίστηκαν καί οἱ νέες σχέσεις δημιούργησαν νέα δυναμική.

Εκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι ὁ Κλεισθένης εἶχε πράγματι μεταστραφεῖ στήν ἰδέα τῆς δημοκρατίας, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ἐκδοχή τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀποδίδουν μεγάλη σημασία στόν κατακερματισμό τῶν θρησκευτικῶν κέντρων. Μέ τό παλιό σύστημα, τά ἀριστοκρατικά γένη κρατοῦσαν τίς μάζες τῶν πολιτῶν κάτω ἀπό τόν ἔλεγχό τους, μέσω τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας πού ἀσκούσαν. Οἱ νέες κατανομές ἀποσύνδεσαν τά ζητήματα λατρείας ἀπό τήν πολιτική ὀργάνωση. Στό ἐξῆς, ἀνακατωμένοι οἱ πολίτες, δέν ἐπηρεάζονταν ἀπό τούς τοπικούς γαιοκτήμονες πού διατηροῦσαν ἱερατικά ἀξιώματα ἀλλά ἀπό τούς πολιτικούς ἀρχηγούς, πού μιλοῦσαν ἐξ ὀνόματος ὀλόκληρης τῆς πόλης.

Οἱ μελετητές πού ὑποστηρίζουν τίς παραπάνω ἐκδοχές δέν ἔχουν βέβαια τρόπο νά τίς ἀποδείξουν. Οἱ ἀρχαιολογικές μαρτυρίες πού προσκομίζονται εἶναι ἐνδιαφέρουσες ἀλλά ὄχι καθοριστικές. Ὡστόσο, ἂν ξεκινήσουμε ἀπό τόν ἀριστοτελικό ἰσχυρισμό γιά ἀνάμειξη τῶν πολιτῶν, δύσκολα θά βροῦμε πολύ πειστικότερες ἀπαντήσεις. Ἄν παραμείνει κάποιο πρόβλημα, αὐτό ἀφορᾷ τήν ἰδέα τῆς ἀνάμειξης. Μέ κάθε δυνατή συντομία, μπορούμε νά διατυπώσουμε τούς παρακάτω συλλογισμούς.

Πρώτον, ὁ Κλεισθένης δὲν ἐπέβαλε τίς μεταρρυθμίσεις του ἔχοντας ἀναλάβει κάποια εἰδική ἐξουσία, ὅπως παλαιότερα ὁ Δράκων καὶ ὁ Σόλων, ἀλλὰ ὡς ἀπλὸς πολίτης. Γιὰ κάθε πολιτικὸ μέτρο, γιὰ κάθε ρύθμιση, γιὰ κάθε λεπτομέρεια τοῦ σχεδίου του, ὄφειλε νὰ ἐξασφαλίζει ξεχωριστὰ τὴ συγκατάθεση τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου. Χοντροκομμένες λαθροχειρίες θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν ἐκ προοιμίου. Οἱ πολιτικοὶ του ἀντίπαλοι ἦταν παρόντες στὶς συνεδριάσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ καταδοκοῦσαν. Δυστυχῶς δὲν γνωρίζουμε τίποτα γιὰ τὰ ἐπιχειρήματα πού ἀνέπτυξαν ὁ Κλεισθένης καὶ ὀπαδοὶ του γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συγκατάθεση τοῦ πλήθους στὴν ἀναδιοργάνωση τῶν φυλῶν, ἀλλὰ μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὑπῆρξαν ἰσχυρὰ καὶ πειστικά. Ὅσο γιὰ τὴν ἰδιοτέλειά του, εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι, παρὰ τὴν ἐπιτυχία του, ὁ Κλεισθένης μετὰ τίς μεταρρυθμίσεις ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὸ πολιτικὸ προσκήνιο τῆς Ἀθήνας.

Ἡ σημασία τῶν ἐπιχειρημάτων πού θὰ διατυπώθηκαν ἀποκτᾷ πρόσθετο βάρος, ἀν λάβουμε ὑπόψη τὴ ριζοσπαστικότητα τῆς σχετικῆς μεταρρύθμισης. Ὁ Ἡρόδοτος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Κλεισθένης ἀλλάξε τὸ σύστημα τῶν φυλῶν καὶ τίς ὀνομασίες τους ἐπειδὴ καταφρονοῦσε τοὺς Ἴωνες. Γιὰ νὰ τὸ δεχθοῦμε ὅμως αὐτό, θὰ πρέπει νὰ πιστέψουμε ὅτι καὶ ἡ πλειονότης τῶν Ἀθηναίων καταφρονοῦσε τοὺς Ἴωνες. Πράγμα παράλογο. Ἐπιπλέον, τὸ παλαιὸ σύστημα ὀργάνωσης εἶχε μαζί του τὴ δύναμη τῆς παράδοσης καὶ τῆς συνήθειας.

Ἄν προσπαθήσουμε μάλιστα νὰ φαντασθοῦμε τὴ σειρά μὲ τὴν ὁποία ἔγιναν τὰ πράγματα, τὸ ὄλο ἐγχείρημα μοιάζει ἀκόμα πιὸ παράλογο. Κάποια στιγμή, οἱ Ἀθηναῖοι πολῖτες συγκεντρώθηκαν στὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, ἀκουσαν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κλεισθένη καὶ τῶν φυλῶν του καὶ συμφώνησαν τὰ ἀκόλουθα: Νὰ αὐτοδιαλυθοῦν ὡς σῶμα, νὰ ἐπιστρέψουν σπίτια τους, νὰ γραφοῦν ὄλοι ξανά σὲ ἐντελῶς νέους καταλόγους κατὰ δήμους (καὶ ὄχι κατὰ φρατρίες καὶ φυλές), νὰ ἐκλέξουν νέα βουλή (μὲ πεντακόσια ἀντὶ τετρακόσια μέλη) καὶ νὰ τὴν ἐξουσιοδοτήσουν νὰ τοὺς ξανασυγκαλέσει σὲ νέα συνέλευση. Ὅταν ἔγιναν ὅλα αὐτὰ μέσα σ' ἓνα εὐλόγο διάστημα, ξαναμαζεύτηκαν πάλι οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, κάθε πῶν στὰ ἴδια καθίσματα καὶ συνέχισαν τὴ συζήτηση ἐκεῖ πού τὴν εἶχαν ἀφήσει. Γυρίζοντας σπίτια τους καὶ πηγαίνοντας νὰ προσευχηθοῦν στὰ παλαιὰ τους ἱερά καὶ νὰ λάβουν μέρος στὶς τελετές τους, θὰ διαπίστωναν ὅμως ὅτι δὲν ἀνῆκαν πιά στὶς ἴδιες φρατρίες καὶ στὰ ἴδια γένη μ' αὐτὰ.

Οἱ περισσότεροι μελετητές μᾶς ζητοῦν δηλαδή νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ Κλεισθένης καὶ οἱ φίλοι του πρότειναν στοὺς Ἀθηναίους νὰ υποβληθοῦν σὲ ὅλες αὐτές τίς περίπλοκες διαδικασίες εἴτε γιὰ νὰ ἀποδυναμωθοῦν τὰ γένη πού ἀντιμάχονταν τοὺς Ἀλκμεωνίδες, εἴτε γιὰ νὰ ἀποδυναμωθοῦν οἱ ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες πού ἔλεγχαν τὰ ἱερά. Ἄν ὅμως ὑπῆρχε ἤδη ἐκφρασμένη ἰσχυρὴ πλειοψηφία ὑπὲρ τοῦ Κλεισθένη, τὸ πρῶτο ἐπιχειρημα θὰ ἦταν ἄχρηστο. Ὅσο γιὰ τὸ δεύτερο ἐπιχειρημα, θὰ ἦταν μετέωρο ἐφόσον, ἔτσι κι ἄλλιως, ὄλοι θὰ συνέχιζαν νὰ συμμετέχουν στὶς παραδοσιακὲς τους λατρεῖες, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ ἀνήκουν στὶς φρατρίες πού τίς ἔλεγχαν. Καὶ γιὰ ὅλα αὐτὰ, κύριο ἐπιχειρημα θὰ ἦταν ἡ ἀνάμειξη τῶν πολιτῶν.

Ἀκόμα πιὸ ἐντυπωσιακὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οὔτε τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη (γιὰ τὴν ὁποία πάντως δὲν εἴμαστε καλὰ πληροφορημένοι) οὔτε στοὺς δύο αἰῶνες πού ἀκολούθησαν ἀκούστηκαν ἀντίθετες ἀπόψεις. Δημοκρατικοὶ καὶ ὀλιγαρχικοὶ συγκρούονταν στὴν Ἀθήνα μέχρι τὰ χρόνια τῶν Μακεδόνων. Πολλοὶ νόμοι ἀλλάξαν καὶ ξανάλλαξαν. Δύο βραχύβιες τυραννίες προσπάθησαν νὰ ἐπιβάλλουν νέα πολιτικὰ συστήματα. Ἀλλὰ κανένας δὲν

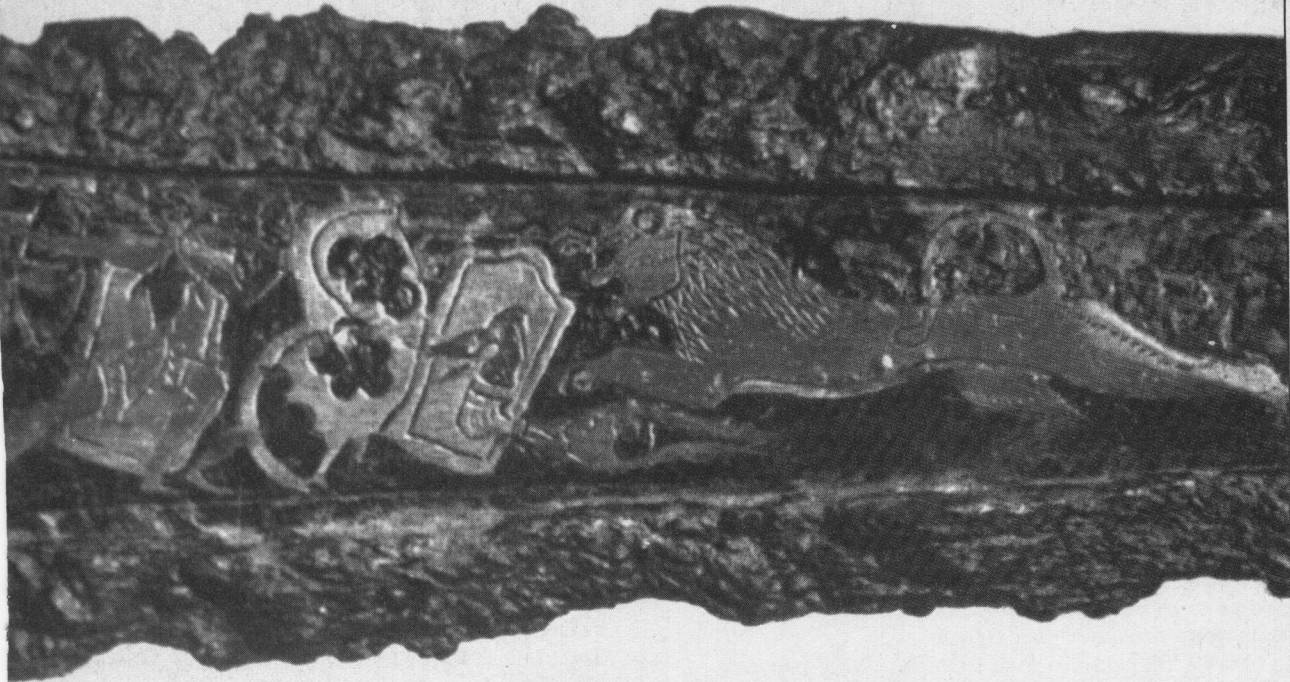

ὑποστήριξε ποτὲ ὅτι οἱ δέκα φυλές τοῦ Κλεισθένη, μὲ τίς τριπτῦες καὶ τοὺς δήμους, ἔπρεπε νὰ τροποποιηθοῦν. Δὲν βρῆκε ἄραγε κανένας ἐπιχειρήματα ἐναντίον ἐνός περίπλοκου συστήματος πού ἀνακάτευε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀποδυνάμωνε τὰ ἱερά πού ὄλοι δήλωναν ὅτι σέβονται;

Ἐπὶ τοῦ ὅτι ἔτσι ἦταν ἡ ἀνάμειξη, ἔπρεπε νὰ τροποποιηθοῦν. Δὲν βρῆκε ἄραγε κανένας ἐπιχειρήματα ἐναντίον ἐνός περίπλοκου συστήματος πού ἀνακάτευε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀποδυνάμωνε τὰ ἱερά πού ὄλοι δήλωναν ὅτι σέβονται; Ὅμως καὶ ἓνα ἀκόμα μεγαλύτερο πρόβλημα μὲ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμειξης. Κάθε ἀνάμειξη προϋποθέτει μιὰ τάξη. Τὸ σύστημα τῶν Ἀθηναίων ὡστόσο πρὶν τὸν Κλεισθένη δὲν διακρινόταν γιὰ καμιὰ τάξη. Ἀπειροστίαι. Πρὶν γραφοῦν στοὺς δήμους τους, οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν γραμμένοι στὶς φρατρίες, τὰ γένη καὶ τίς παλαιὲς τέσσερις φυλές. Καμιὰ ἀπὸ τίς ὀμάδες αὐτές δὲν εἶχε γεωγραφικὴ βάση. Στὸ ἐσωτερικὸ τῶν παλαιῶν φυλῶν, γενῶν καὶ φρατριῶν, οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν ἀνακαταμένοι ὅσο ἔπαινε. Τὸ πρόβλημα ὅσων δὲν ἀνῆκαν στὴν ἀριστοκρατία ἦταν ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι τῶν φρατριῶν μποροῦν νὰ μὴν τοὺς γνωρίζαν ἢ νὰ ἔκαναν πῶς δὲν τοὺς γνωρίζουν. Μὲ τὸ παλαιὸ σύστημα, ὑπῆρχαν Ἀθηναῖοι πού ἔπρεπε νὰ γραφοῦν στοὺς καταλόγους καὶ ἀδυνατοῦσαν, ἀκριβῶς λόγῳ ἔλλειψης κάποιας τάξης. Μὲ τὸ νέο σύστημα ὄλοι πῆγαν νὰ γραφοῦν στό δῆμο πού κατοικοῦσαν καὶ ὅπου ὄλοι τοὺς ἤξεραν.

Ἡ δημιουργία τῶν νέων φυλῶν ἀπὸ δήμους καὶ τριπτῦες ὄλων τῶν περιοχῶν τῆς Ἀττικῆς συνιστᾷ ὀπωσδήποτε κάποια ἀνάμειξη. Ἀλλὰ στὸ ἐπίπεδο τῶν δήμων ὁ Κλεισθένης ἔβαλε μιὰ τάξη ἐκεῖ πού πρὶν ὑπῆρχε πλήρης ἀταξία καὶ αὐθαιρεσία. Ὅμως, ἀκόμα καὶ ἡ ἀνάμειξη σὲ ἐπίπεδο φυλῶν θὰ ἔγινε γιὰ νὰ διατηρηθεῖ σὲ κάποιο μικρὸ βαθμὸ ἡ ἀντιπροσωπευτικότητά τῶν παλαιῶν φυλῶν καὶ ὄχι γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ νέος συγκερασμός.

Οἱ ἀριστοκρατικὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲν ἔχασαν κανένα ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ τους θερησκευτικὰ προνόμια ἐνῶ θὰ τοὺς ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἰσχυριστοῦν ὅτι οἱ ἴδιες γνωρίζαν καλύτερα τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν ἀπὸ τοὺς δήμους διαμονῆς τους.

Τά δεδομένα αυτά δίνουν την εντύπωση ότι τό κύριο επιχείρημα πού έπεισε τούς 'Αθηναίους νά υποβληθούν σέ όλη τήν ταιλαιπωρία ήταν ή όμογενοποίηση τού συστήματος έγγραφής τών πολιτών. Καταλαμβάνοντας κάθε πολίτης τή θέση του στό δήμο του, έξασφάλισε τήν άδιαφιλονίκητη συμμετοχή του στή διακυβέρνηση τής πόλης. 'Η τάξη και όχι ή ανάμειξη δυνάμωσε τή δημοκρατία και τούς θεσμούς της. 'Αλλωστε, οί δήμοι άποτελούσαν από πολλές άπόψεις μικρογραφία 'Εκκλησίας τού Δήμου. Τέτοιο πολιτικό σχολείο δέν ύπήρχε στό παλαιό σύστημα.

"Όμως, παρά τά προφανή προτερήματα τού νέου συστήματος, ή διαδικασία πού προβλεπόταν για τή δημιουργία του ήταν χρονοβόρα. Για πολλούς 'Αθηναίους ή δύναμη τής συνήθειας θά ήταν άνασταλτικός παράγοντας. Τά σχέδια πού άκουγαν στήν 'Εκκλησία τού Δήμου ήταν θεωρητικά· στήν πράξη θά παρουσιάζονταν άπρόβλεπτες δυσκολίες. Κανείς δέν ήξερε πώς ακριβώς θά κατέληγε αυτή ή ιστορία. Για νά δεχτούν όλοι μέ τέτοια προθυμία νά υποβληθούν στους κόπους πού προβλέπονταν θά πρέπει νά είχαν ισχυρότερα κίνητρα από τό νά δάλουν τάξη στό σύστημα έγγραφής τών πολιτών.

Μέ τά δεδομένα πού έχουμε στή διάθεσή μας, μπορούμε νά κάνουμε μιά ακόμα υπόθεση. Οί φυλές και οί υποδιαιρέσεις τους άποτελούσαν τή βάση τής στρατιωτικής οργάνωσης τών αρχαίων 'Ελλήνων. "Αν οί ανάγκες τού στρατού ήταν ιδιαίτερα πιεστικές εκείνη τήν εποχή, τότε δέν θά ύπήρχε κανένας πολίτης νά αντιταχθεί σέ ένα σύστημα πού θά τόν δυνάμωνε άποφασιστικά. Στό έξής, αντί νά στρατεύονται σέ μονάδες πού τίς άποτελούσαν πολίτες από διάφορες περιοχές τής 'Αττικής, οί 'Αθηναίοι στρατεύονταν κατά δήμους και τριττύες πού είχαν καθαρά γεωγραφική βάση. Για νά συγκροτήσουν τή φάλαγγα τών όπλιτών, συγκεντρώνονταν σέ ομάδες γειτονιάς και παρατάσσονταν δίπλα σέ πολεμιστές πού γνώριζαν καλά. Αυτό ήταν ένα έπιτακτικό αίτημα τών

καιρών. Σέ επίπεδο φυλής, ώστόσο, αντιπροσωπεύονταν στό στρατό όλες οί περιοχές, ώστε νά αποκλεισθεί ή ταύτιση μεγάλων στρατιωτικών σωμάτων και τοπικών συμφερόντων. Τό ίδιο ίσχυε και για τή βουλή. Καμιά στιγμή δέν εκπροσωπούσε τοπικές όμαδοποιήσεις άλλα πάντα τό σύνολο τής πόλης.

Τήν εποχή τού Κλεισθένη οί 'Αθηναίοι, σύμφωνα μέ τόν 'Ηρόδοτο, χρειάστηκε νά αντιμετώπισουν στρατιωτικά τούς Σπαρτιάτες μέ τούς συμμάχους τους (πού περιλάμβαναν τους Κορινθίους) στήν 'Ελευσίνα, τούς Βοιωτούς στή Δυτική 'Αττική και τούς Χαλκιδείς πού έκαναν επιδρομές σέ διάφορα μέρη τής 'Αττικής (5.74). Οί 'Αθηναίοι υπερίσχυαν σέ όλα τά μέτωπα άλλα έπρεπε νά προετοιμάζονται και για μελλοντικές επιθέσεις. Δεκαεπτά χρόνια άργότερα δέν ξανάρθαν οί παλαιοί τους αντίπαλοι άλλα οί Πέρσες. 'Η στρατιωτική ύπεροχή τών 'Αθηναίων στόν Μαραθώνα και στίς μάχες τής έπόμενης δεκαετίας ήταν τέτοια πού κανείς δέν διανοήθηκε νά προτείνει άλλαιές στό σύστημα έγγραφής τών πολιτών.

Μέ τόσο ισχυρό στρατό, ή δημοκρατία τών όπλιτών έγινε κι αυτή άκατανίκητη, ενώ οί μεταρρυθμίσεις τού Κλεισθένη κατέκτησαν στή συνείδηση τών 'Αθηναίων ξεχωριστή θέση. "Αν και κάποιοι δημοκρατικοί θεσμοί λειτουργούσαν ήδη πριν τίς μεταρρυθμίσεις (άφου αυτές άποφασίστηκαν από τήν ίδια τήν 'Εκκλησία τού Δήμου), ή άναδιοργάνωση τών φυλών θεωρήθηκε ίδρυτική πράξη τής δημοκρατίας. Για νά ολοκληρωθεί τό νέο πολίτευμα χρειάστηκε φυσικά νά γίνουν πολλά ακόμα, άλλα ή ισχυρός στρατός και ή καλή οργάνωση τών πολιτών ήταν ή βάση. "Αν όλα τά παραπάνω είναι σωστά, τότε, στή γέννησή της, ή δημοκρατία δέν ήταν ούτε ένα άπλό πλαίσιο για νά διεξάγονται οί πολιτικοί άγώνες, ούτε ή έξουσία τού δήμου σέ βάρος τών μεγάλων γαιοκτημόνων και τών άριστοκρατών. Δημοκρατία ήταν ή ίδια ή πόλη τών 'Αθηναίων, πού παρείχε στους πολίτες τής ίσονομία.

Δέν υπάρχει τόπος

- όλοι, στην αϋλή του διπλανού -

«4.000 τόνοι σκουπιδιών αναζητούν παραλήπτη»
«Χαράτσι 750 εκατομμυρίων στους Έλληνας για τις χωματερές»
«Στό προσκήνιο ή τραγική πραγματικότητα των σκουπιδιών»
«Πληρώστε, περᾶστε, ανοίξτε»
«Μαύρες σημαίες για τή χωματερή»
«Θά μεταφερθούν χωματερές στό Ξηρόρεμα;»
«Οί ύποψήφιες χωματερές»
«Χωματερές: καθυστέρηση λόγω πολιτικού κόστους»
«Τά σκουπίδια ἀπειλούν τήν Ἀττική»
«Ένα σοβαρό πρόγραμμα ἀνακύκλωσης είναι ἐφικτό στην Ἑλλάδα»
«Τό χρονικό μιᾶς προαναγγελθείσας δηλητηριάσεως»
«Κάτι μυρίζει για τή νέα χωματερή»
«Ἡ ἐκδίκηση τῆς χωματερῆς»
«Κορεσμένοι σκουπιδότοποι καί ἀντιδράσεις κατοίκων»

Αὐτοί καί πολλοί ἄλλοι, τεράστιοι καί κατάμαυροι τίτλοι κοσμούν ἀφείδωλα τίς ἐφημερίδες ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό, τίτλοι πού συνοδεύονται ἀπό ἀρθρογραφικές ἀναλύσεις σοβαρές μερικές φορές, ἀνακριδέστατες τίς περισσότερες, τίτλοι ὅμως πού σέ κάθε περίπτωση προσαθοῦν νά παρουσιάσουν μέ ἔντονα χρώματα τίς διαστάσεις ἑνός ὑπαρκτοῦ καί ἄκρως κρίσιμου προβλήματος: ἐκείνου τῆς διαχείρισης τῶν ἀπορριμμάτων τοῦ Λεκανοπεδίου Ἀττικῆς. Πιό πολύ, ἐκείνου τῆς τελικῆς διάθεσῆς τους.

Ἐδῶ καί δέκα περίπου χρόνια, ἦταν γνωστό στους ἀρμόδιους ὅτι οἱ δύο χωματερές (Ἄνω Λιόσια καί Σχιστό), στίς ὁποῖες διατίθενται τά σκουπίδια τῶν κατοίκων τῆς πρωτεύουσας, ἀφ' ἑνός μὲν λειτουργοῦσαν χωρίς τά ἀπαραίτητα ἔργα ὑποδομῆς, ἀφ' ἄφετέρου δέ εἶχαν χωρητικότητα περιορισμένη. Κατά συνέπεια, ἔγκαιρα, θά ἔπρεπε νά προβλεφθεῖ ὁ ἐπόμενος ὑποδοχέας τῶν συνεχῶς ἀυξανόμενων σκουπιδιών, τά ὁποῖα οἱ κάτοικοι τοῦ Λεκανοπεδίου μέ ὄλο καί μεγαλύτερη ταχύτητα παρήγαγαν.

Ἦδη σήμερα ἡ χωματερή τοῦ Σχιστοῦ ἔχει κλείσει, ἡ δέ χωματερή τῶν Ἄνω Λιοσίων πρόκειται νά λειτουργήσει για λίγο ἀκόμη χρονικό διάστημα (τρία ὡς πέντε χρόνια), λόγω τῶν σοβαρῶν προβλημάτων πού ἤδη ὑπάρχουν στην εὐρύτερη περιοχή.

Λύση ἐπομένως πρέπει νά βρεθεῖ σήμερα, ἂν ὄχι χθές.

Τί εἶδους λύση; Καύση, λένε ὀρισμένοι. Ἀνακύκλωση κάποιοι ἄλλοι. Παραγωγή ἑδαφοβελτιωτικοῦ ὑλικοῦ, οἱ τρίτοι

Σέ κάθε περίπτωση, ἕνα είναι τό σίγουρο. Ὅτι ὅποια λύση καί νά βρεθεῖ, ἀπαραίτητο είναι νά ἐντοπισθοῦν καί κάποιοι χώροι διάθεσης τῶν ἀπορριμμάτων (τά ὑπόλοιπα τῆς καύσης ἢ ὅσα δέν ἐπιδέχονται ἀνακύκλωση).

Ἐ, λοιπόν, ποῖο είναι τό πρόβλημα;

Ἄς δοῦμε λίγο τήν εξέλιξη τοῦ προβλήματος τῶν ἀπορριμμάτων σέ διεθνή κλίμακα.

Τά τελευταῖα χρόνια, δέν ἔχουν ἀλλάξει (διεθνῶς) μόνον οἱ διαστάσεις τοῦ προβλήματος ὅσον ἀφορᾷ τίς ποσότητες τῶν ἀπορριμμάτων, ἀλλά ἔχει διαφανεῖ καί ἡ ἀνάγκη νά δοθοῦν οἱ σύνθετες κοινωνικοοικονομικές ἀπαντήσεις σ' αὐτό τό πρόβλημα πού παλιότερα εἶχε μόνο τεχνολογικές διαστάσεις. Νά, ὅμως, πού σήμερα διαπιστώνουμε ὅτι τό μεγαλύτερο πρόβλημα για τήν διάθεση τῶν ἀπορριμμάτων είναι ἡ ἀντίδραση τῶν πολιτῶν για τήν ἀποδοχή στην περιοχή τους χώρων ὑγειονομικῆς ταφῆς καί ἡ πολύ περιορισμένη ὑποστήριξη τους για τήν κατασκευή τῶν συγκεκριμένων ἔργων.

Οἱ πιέσεις ὅμως για τήν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος αὐξάνονται ὅσο αὐξάνεται ἡ ἀστικοποίηση καί παράλληλα μειώνεται ἡ διαθέσιμη ἐλεύθερη γῆ. Ἡ αὐξανόμενη συγχρόνως ἀφθονία ἀγαθῶν καί ὁ ὑπερκαταναλωτικός τρόπος ζωῆς συντελοῦν στην ὄξυνση τοῦ προβλήματος καί ἐντείνουν τήν ἀνάγκη ἐξέυρεσης χώρων τελικῆς διάθεσης γύρω ἀπό ἀστικές περιοχές.

Ὁ ἔλεγχος τῶν περιβαλλοντικῶν ἐπιπτώσεων πού προέρχονται ἀπό τή δημιουργία στερεῶν ἀποβλήτων μπορεῖ κατ' ἀρχήν νά γίνει:

— Μέ τή βελτίωση τῆς ἀφομοιωτικῆς ικανότητος τοῦ περιβάλλοντος καί μέ τήν ἐπιλογή χώρων ἀπόρριψης, οἱ ὅποιοι, μετά ἀπό μελέτη, θά ἀποδειχθεῖ ὅτι ἔχουν μεγαλύτερη συγκριτικά ἀφομοιωτική ικανότητα

— Μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῶν ὑπολειμμάτων καί ἀποβλήτων

— Μέ τήν μείωση τῆς συνολικῆς ποσότητος τῶν πρὸς διάθεση ἀπορριμμάτων

Ἡ συνολική πολιτική διαχείρισης τῶν ἀπορριμμάτων ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀξιοποίηση ὅλων τῶν παραπάνω δυνατοτήτων ἐλέγχου, ἡ δέ μέθοδος τελικῆς διάθεσῆς τους (ὑγειονομική ταφή, παραγωγή ἑδαφοβελτιωτικοῦ ὑλικοῦ, καύση) ἐξαρτᾶται ἀπό τίς ἰδιομορφίες καί τίς δυνατότητες πού κατά περίπτωση ὑπάρχουν (σύσταση ἀπορριμμάτων, οικονομικές δυνατότητες, δυνατότητες ἐφαρμογῆς προηγμένων τεχνολογιῶν κ.λπ.).

Σέ κάθε περίπτωση, ἡ ὑγειονομική ταφή μέ σύγχρονες καί ἀποτελεσματικές προδιαγραφές παραμένει σήμερα καί για τό προσεχές μέλλον ἡ πιό φθηνή καί συγχρόνως περιβαλλοντικά ἀποδεκτὴ μέθοδος διάθεσης τῶν ἀπορριμμάτων, ἐνῶ δέν θά πρέπει νά ἀγνοηθεῖ τό γεγονός ὅτι τόσο ἡ καύση ὅσο καί ἡ ἀνακύκλωση συνδέονται στενά μέ τήν ὑγειονομική ταφή (μείωση τῶν ἀπορριμμάτων πού καταλήγουν στους ΧΥΤΑ, παράταση τῆς ζωῆς τους κ.λπ.).

Ἄς ἐπανέλθουμε ξανά στά καθ' ἡμᾶς.

Θά μπορούσε, μέ βάση τίς παραπάνω γενικές παρα-

γιά τις χωματερές

της Βάσω Κιζήλου

τηρήσεις, να διατυπωθεί τό συμπέρασμα ότι για τό Λεκανοπέδιο Ἀττικής οί παραδοσιακοί τρόποι προσέγγισης τοῦ θέματος μποροῦν νά ἐπεκταθοῦν στίς ἐξῆς παράλληλες ἐνέργειες γιά τήν ὀλοκληρωμένη ἀντιμετώπισή του:

- Μείωση στήν πηγή
- Διαχωρισμός/διαχείριση στήν πηγή
- Δημιουργία ΧΥΤΑ μέ προδιαγραφές πού νά διασφαλίζουν τήν ἐλαχιστοποίηση τῶν περιβαλλοντικῶν ἐπιπτώσεων
- Ἐπαναχρησιμοποίηση τῶν ἀπορριμμάτων

Προσπάθειες πρός ὅλες αὐτές τίς κατευθύνσεις ἔχουν γίνει, εἴτε μεμονωμένες εἴτε, σπανιότερα, πύο συντονισμένες, μέ ρυθμούς ἀργούς χωρίς κεντρικό σχεδιασμό. Καί ἀποτελέσματα μετρίως ἱκανοποιητικά.

Ἡ βασική προσπάθεια (ὅπως ἦταν λογικό) περιστράφηκε γύρω ἀπό τόν ἐγκαιρο ἐντολισμό χώρων κατάλληλων γιά τή δημιουργία νέων ΧΥΤΑ.

Στή διάρκεια λοιπόν τῆς τελευταίας δεκαετίας, ἐντοπίστηκαν ἀπό τίς Τεχνικές Ὑπηρεσίες τοῦ ΕΣΔΚΝΑ διάφορες θέσεις κατ' ἀρχήν κατάλληλες γιά τή χωροθέτηση τῆς συγκεκριμένης χρήσης. Ἀπό αὐτές, ἐπιλέχθηκαν τέσσερις χώροι στή Δυτική Ἀττική καί δύο στήν Ἀνατολική, γιά τοῦς ὁποίους ἀνατέθηκε μελέτη περιβαλλοντικῶν ἐπιπτώσεων, μέ πρώτη φάση τήν ἰεράρχησή τους καί δεύτερη τήν περαιτέρω διερεύνηση ἐκείνου πού θά ἀποδεικνυόταν ὅτι εἶναι ὁ προσηφορότερος γιά τή συγκεκριμένη χρήση καί τόν καθορισμό περιβαλλοντικῶν ὅρων λειτουργίας του.

Γιά τή Δυτική Ἀττική, ἀπό τοῦς τέσσερις προεπιλεγμένους χώρους, οί τρεῖς ἀνήκαν στά διοικητικά ὅρια τῆς Μάνδρας καί ὁ τέταρτος στά διοικητικά ὅρια τοῦ Δήμου Ἀσπροπύργου. Οἱ μελέτες κατέληξαν στή διατύπωση τοῦ συμπεράσματος ὅτι γιά μέν τή Δυτική Ἀττική ἐπικρατέστερος χώρος εἶναι ἡ θέση Τρικέρατο, γιά δέ τήν Ἀνατολική Ἀττική ἕνας χώρος στή Ριτσώνα.

Πρίν ἀκόμη ἀνατεθοῦν κἀν οἱ μελέτες, οἱ δῆμοι ἤ οἱ

κοινότητες, στών όποιών τά όρια είχαν έντοπιστεί οί κατ' άρχήν κατάλληλοι όροι, άντέδρασαν πολύ έντονα. Κανείς δέν μπορούσε νά διανοηθεί ότι κάποια θέση του δήμου ή τής κοινότητάς του προσφερόταν γιά τή δημιουργία χωματεράς.

Έπισκέψεις στους άρμοδίους, τηλεγραφήματα sé πρωθυπουργούς, άρνηση όποιοδήποτε διαλόγου μέ τούς υπεύθυνους του Ένιαίου Συνδέσμου, άρνηση, κοντολογίς, τής συμμετοχής sé όποιαδήποτε διαδικασία, ή όποια θά έβαζε στό τραπέζι του διαλόγου τά χαρακτηριστικά του προβλήματος και θά έπιχειρούσε νά τό άντιμετωπίσει, προσδιόρισαν τίς μελλοντικές δυσχέρειες ύλοποίησης τών σχετικών έργων.

Στίς έφημερίδες δημοσιεύονταν κατά καιρούς τά άποτελέσματα τών μελετών (έν είδει δημοσιογραφικού «λαυρακιού»), μέ στοιχεία έν μέρει άληθινά και έν μέρει άνακριδέστατα, μέ άποτέλεσμα νά δημιουργείται ένα γενικό κλίμα άβεβαιότητας, νά διαφαίνονται σκευωρίες sé βάρος κάποιων δήμων ή κοινότητων, νά πλανώνται ύπονοούμενα όσον άφορά τήν άξιοπιστία τών μελετών και τό άδιάβλητο τών μελετητών, οί όποιοι, πριν καν ολοκληρωθούν οί μελέτες, έχουν προαποφασίσει (γιατί άραγε;) ότι ή Μάνδρα ή ή όποιαδήποτε Μάνδρα θά είναι τό έξιλαστήριο θύμα τής ύπερκαταναλωτικής μας κοινωνίας.

Η μετά τήν ύποβολή τών μελετών (σωστή αυτή τή φορά) δημοσιοποίηση τών άποτελεσμάτων ξανάφερε στό προσκήνιο, τουλάχιστον όσον άφορά τή Δυτική Άττική, τίς άντιδράσεις του Δήμου Μάνδρας (δέν είναι άκόμη πολύ έντονες οί άντιδράσεις τών κατοίκων τής περιοχής στή Ριτσώνα) κι άρχισε πάλι νά πλανάται στόν όρίζοντα ή άπειλή κατάληψης του χώρου από τίς δημοτικές άρχές, ή στρατοπέδευση τών δημοτικών συμβούλων στήν περιοχή, οί όξύτατες διαμαρτυρίες γιά τήν άπαραδέκτη έπιλογή όχι του συγκεκριμένου χώρου άλλα γενικά του Δήμου Μάνδρας ως «σκουπιδοτενεκέ» τής Άττικής.

Ξαναδηγήκαν έτσι στήν έπιφάνεια τά περί ύπερκορεσμένου ως προς τή ρύπανση Θριάσιου Πεδίου και τά περί ύποβαθμισμένων συνθηκών ζωής τών κατοίκων (όχι όμως μέ έμφαση στίς πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος και μέ άναφορές στίς αίτίες που τό έχουν δημιουργήσει άλλα μέ τάσεις μετατροπής του sé άντικείμενο λαϊκιστικής εκμετάλλευσης και μελοδραματικής, προς εύρεία κατανάλωση, προβολής). Άρχισε λοιπόν μία εκστρατεία τορπιλισμού τής εγκρισης τής χωροθέτησης και προώθησης τής κατασκευής του μεγάλου αυτού έργου, μέ άποτέλεσμα νά διαφαίνονται κίνδυνοι μή έπίλυσης τελικά του προβλήματος τών άπορριμμάτων, που sé λίγα χρόνια θά κρέμεται άπειλητικά πάνω από τόν ούρανό του Λεκανοπεδίου.

Αδιέξοδο δηλαδή;

Η κατασκευή όλων τών μεγάλων έργων προκαλεί άντιδράσεις που όφείλονται στίς πραγματικές ή πιθανές περιβαλλοντικές έπιπτώσεις και στίς κοινωνικές έπιπτώσεις όσον άφορά τίς κοινότητες που επιλέγονται. Ένώ υπάρχουν άτομα ή κοινωνικές ομάδες που πιθανότατα θά άντιδράσουν άρνητικά στήν κατασκευή αυτοκινητόδρομων, τεχνητών λιμνών ή άλλων δημόσιων έργων, υπάρχουν συγχρόνως και άτομα που ύποστηρίζουν τήν κατασκευή τους. Δέν έχει όμως ποτέ άκουστεί νά ύποστηρίζει κανείς τή δημιουργία ενός ΧΥΤΑ στήν κοινότητά του (μέ έξαιρέση ίσως μερικές κοινότητες στίς ΗΠΑ, οί όποιες έπεδίωξαν τήν προσέλκυση χωματερών μέ στόχο τήν παραγωγή εισοδήματος sé οικονομικά ύποβαθμισμένες περιοχές).

Έχουν γίνει πολλές συζητήσεις στην προσπάθεια νά ύπογραμμιστούν οί πηγές, δημιουργούμενων άντιδρά-

σεων, οί όποιες μπορούν νά συνοψιστούν στήν πασίγνωστη πιά φράση του NIMBY (not in my back-yard, που άντιπροσωπεύει τή δυσαρέσκεια τών πολιτών γιά νά άποδεχτούν έγκαταστάσεις διάθεσης άπορριμμάτων εύρύτερων συνόλων πολιτών στίς κοινότητές τους. «Τά δικά μας σκουπίδια ναι, τών άλλων όχι». Η στάση αυτή όδηγεί φυσικά στή γνωστή στήν Ελλάδα κατάσταση, όπου κάθε ποτάμι, λίμνη, και πλαγιά μετατρέπεται sé χωματερά, και όλοι δυστυχώς ξερούμε που όδηγεί: αίσθητική ρύπανση τρομακτικών διαστάσεων, κίνδυνοι μόλυνσης ύπόγειων ύδάτων, καταστροφές οικοσυστημάτων κ.λπ.

Αν προσπαθήσουμε νά άναζητήσουμε τίς αίτίες που προκαλούν τίς άντιδράσεις αυτές, θά μπορούσαμε νά έπισημάνουμε τά έξής:

Η πρώτη αίτία έχει νά κάνει μέ τό φόβο, ιδιαίτερα όταν αυτός συνδέεται μέ τήν αντίληψη του βέβαιου κίνδυνου από τά άπορρίματα και ιδιαίτερα από πιθανά επικίνδυνα άπόβλητα (άγνοείται έδώ τό γεγονός ότι ό κίνδυνος αυτός έξουδετερώνεται από τή στιγμή που ό χώρος διάθεσης πληροί τίς άπαραίτητες διεθνείς προδιαγραφές).

Η δεύτερη αίτία έχει σχέση μέ τήν έννοια τής «δικαιοσύνης», που και πριν άναφέρθηκε, και είναι στήν ουσία ή άπάντηση στο έρώτημα «γιατί έμείς» κι όχι ό γείτονας π.χ.

Μία τρίτη αίτία, που έρμηνεύει τίς τοπικές άντιδράσεις, είναι οί άσυμφωνίες μεταξύ κόστους και κέρδους, οί όποιες άντικατοπτρίζουν τούς προτεινόμενους μηχανισμούς γιά άποζημίωση τών κοινότητων που επιλέγονται γιά τήν έγκατάσταση του ΧΥΤΑ (τά άντισταθμιστικά όφέλη είναι από τά πιό κρίσιμα προβλήματα γιά τήν έπίτευξη τής άποδοχής τής χρήσης). Μπορεί κανείς νά άπαριθμήσει άκόμη μία σειρά από άλλες αίτίες που όδηγούν στίς άντιδράσεις τών ντόπιων κατοίκων: ή έλλειψη εμπιστοσύνης στήν κεντρική έξουσία, οί ένδοιασμοί που συνδέονται μέ τή συνολική εικόνα, τήν όποια μετά τή δημιουργία του ΧΥΤΑ θά δίνει ή συγκεκριμένη κοινότητα (ύποβάθμιση τής φυσιογνωμίας, έννοια που άποτελεί ιδεολογικού και ψυχολογικού περιεχομένου έπινόηση), ή πραγματική ή θεωρητική έπίπτωση τής πτώσης τών τιμών και τών αξιών τής ιδιοκτησίας sé μία άμεσα έπηρεαζόμενη από τόν ΧΥΤΑ περιοχή και, τέλος, οί όχλήσεις μιάς τέτοιας έγκατάστασης (τόσο από τόν ίδιο τόν ΧΥΤΑ όσο και από τήν διαδικασία μεταφοράς τών άπορριμμάτων), οί όποιες πιθανόν νά είναι μή αισθητές αλλά στή συνείδηση τών κατοίκων άποτελούν άναμφισβήτητες όχληρές έπιπτώσεις.

Είναι, μετά και από τίς παραπάνω έπισημάνσεις, φανερό ότι κανένα σύστημα διαχείρισης άπορριμμάτων, όσο καλά και άν έχει σχεδιαστεί, δέν μπορεί νά ίκανοποιήσει τά συμφέροντα όλων.

Τά σκουπίδια είναι άνεπιθύμητα, όπως κι άν τά διαχειριστούμε. Η διάθεσή μας είναι έχθρική γενικώς άπέναντι στο πρόβλημα. Κυρίως, όμως, όταν στους όρους έπίλυσης του προβλήματος ύπάρχει και τό θέμα τής έξεύρεσης τελικού χώρου διάθεσης, ό όποιος στή συνείδηση τών πολλών (ή όλων) είναι ταυτισμένος άπόλυτα μέ τή δυσοσμία και τήν όπτική άθλιότητα τών άνεξέλεγκτων χωματερών.

Η πρόταση, κατά συνέπεια, από τούς άρμοδίους ενός χώρου ως κατάλληλον κατ' άρχήν γιά δημιουργία ΧΥΤΑ εισπράττεται αυτόματα από αυτούς που άφορά άμεσα ως προσπάθεια τοποθέτησής τους στους κατατρεγμένους αυτής τής κοινωνίας, σ' εκείνους δηλαδή που φορτώνονται τίς πιό δυσάρεστες έπιπτώσεις τής «άνάπτυξης», δηλαδή τά σκουπίδια.

Είναι προφανές ότι στο έπίπεδο αυτό άναπτύσσον-

ται θέματα κοινωνικής διαφοροποίησης και εμφανίζονται πολύ έντονα οι δυνατότητες ισχυρών κοινωνικών ομάδων να κρατήσουν μακριά τις ανεπιθύμητες χρήσεις και δραστηριότητες.

Μερικοί περιγράφουν αυτή τη διαδικασία σαν μία μορφή «χωροταξικού φασισμού», θέλοντας έτσι να υπογραμμίσουν τό γεγονός ότι συναθροίσεις ανεπιθύμητων χρήσεων γης τείνουν να έπηρεάσουν δυσανάλογα προβληματικές κοινωνικές ομάδες (π.χ. γιατί δέν άποφασίζεται ή δημιουργία του νέου ΧΥΤΑ στην Έκάλη και επιλέγεται ή Μάνδρα).

Πιο σημαντική για την αντιμετώπιση αυτή (και μέ τις προκαταλήψεις πού υπάρχουν) είναι ή παρατήρηση ότι όλα τά κριτήρια, μέ βάση τά όποια γίνεται ή έπιλογή προσφορότερου για ΧΥΤΑ χώρου, πρέπει να είναι αντικειμενικά, όπως αντικειμενική πρέπει να είναι και ή εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και των σχετικών πλεονεκτημάτων/μειονεκτημάτων για κάθε προτεινόμενη θέση.

Στή συγκεκριμένη περίπτωση της έπιλογής ιδιαίτερα για τον νέο ΧΥΤΑ Δυτικής Άττικής, οι αντιδράσεις εκφράζουν την άνησυχία για την άναστολή των τάσεων άστοχοποίησης και άνάπτυξης της περιοχής του Θριάσιου, την πιθανότητα ή έγκατάσταση αυτή να σταματήσει ή μελλοντική οικονομική άνάπτυξη σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή γύρω από τον ΧΥΤΑ και τις συσσωρευτικές επιπτώσεις ρύπανσης στο υπερκορεσμένο απ' αυτή την άποψη Θριάσιο Πεδίο.

Θά μπορούσε κανείς να πει ότι οι αντιδράσεις είναι δικαιολογημένες, από ή στιγμή πού ή κατασκευή ενός ΧΥΤΑ θεωρείται ότι αυτόματα προσδίδει ένα στίγμα υποβάθμισης στην ευρύτερη περιοχή, ή όποια δέν συνδέεται μέ την καταλληλότητα ή μή μιάς συγκεκριμένης θέσης, μέ την επάρκεια ή μή των οικονομικών μέσων και της τεχνικής γνώσης για την έφαρμογή όλων των μέτρων πού θά έξουδετερώσουν τυχόν άρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, αλλά θεωρείται, όπως ήδη έπισημάνθηκε, δεδομένη μέ τό άκουσμα και μόνο της λέξης ΧΥΤΑ.

Κατά τούς κατοίκους του Θριάσιου Πεδίου, ή υποβάθμιση πού θά προέλθει από ή δημιουργία του νέου ΧΥΤΑ Δυτικής Άττικής (ή όποια δέν συζητείται ως προς τις πιθανές διαστάσεις και τό χαρακτήρα της), προστιθέμενη στή γενικότερη υποβάθμιση της ευρύτερης περιοχής, θά λειτουργήσει συσσωρευτικά, υποβιβάζοντας ακόμη περισσότερο τό ήδη χαμηλό επίπεδο ποιότητας

ζωής των κατοίκων.

Άντί, όμως, ή γενικότερη υποβάθμιση να τοποθετηθεί στις σωστές της διαστάσεις, να φανεί δηλαδή καθαρά ή αντίθεση πού υπάρχει άνάμεσα στο εισόδημα π.χ. των κατοίκων του Θριάσιου και στην οικονομική ευρωστία της περιοχής και στο κόστος πού πληρώνουν γ' αυτό (είναι προφανές ότι ή ραγδαία διομηχανική άνάπτυξη μείωσε θεαματικά τά ποσοστά ανεργίας, αύξησε τό εισόδημα των κατοίκων αλλά υποβάθμισε τά ποιοτικά χαρακτηριστικά ζωής τους), αντί να υπάρξουν διεκδικήσεις βελτίωσης των συνθηκών αυτών μέ βάση τις πραγματικές αιτίες πού τις έχουν προκαλέσει, έπιχειρείται να συνδεθεί ή δημιουργία ενός έργου, πού θά ώφελήσει τό σύνολο του Λεκανοπεδίου, μέ τό ξεχείλισμα του ποτηριού και να φανεί τό Θριάσιο ως μάρτυς μιάς άδικης και σκοτεινής έπιλογής.

Τό θέμα της «υποβάθμισης της φυσιογνωμίας της ευρύτερης περιοχής» δηλαδή δέν άποτελεί συμπέρασμα μιάς συστηματικής διερεύνησης των επιπτώσεων πού πιθανόν να υπάρξουν από ή δημιουργία του ΧΥΤΑ, αλλά προκύπτει ως γενική εκτίμηση ψυχολογικού και ιδεολογικού χαρακτήρα και όφείλεται κυρίως στις γενικές περι δικαίου ή άδικου άπόψεις και στις έμπειρίες πού έχουν άποτυπωθεί στή συνείδηση των κατοίκων από προηγούμενες σχετικές χρήσεις.

Είναι λογικό, π.χ., ή εικόνα της χωματερης των Άνω Λιοσίων να μην επιτρέπει στους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής να σκεφτούν τό αν και κατά πόσο ή κατασκευή της και ή λειτουργία της πληρούν τις προδιαγραφές εκείνες πού θά έπρεπε και αν τά λάθη και οι παραλείψεις πού υπάρχουν δέν είναι εκείνα πού την κάνουν να προκαλεί τις όχλήσεις διαφόρων επιπέδων.

Τόσο τά προβλήματα ρύπανσης, όσο και τά προβλήματα αισθητικής όχλησης στον ευρύτερο χώρο της χωματερης Άνω Λιοσίων άποτελούν αυτή ή στιγμή τά μόνα όρατά παραδείγματα, τά όποια γενικεύονται και χρησιμοποιούνται ως άφορισμοί, πού κάνουν τον όποιο Δήμο ή Κοινότητα να διατίθεται έντελώς άρνητικά στην έγκατάσταση της χρήσης στα όριά του.

Τά προβλήματα όμως αυτά όφείλονται άπλως στην έλλειψη μέτρων τέτοιων πού να έξασφαλίζουν την άρτια λειτουργία της έγκατάστασης και σχετίζονται κυρίως μέ την έλλειψη των άπαιτούμενων έργων υποδομής, πρίν λειτουργήσει (πρίν από μία εικοσιπενταετία) ό χώρος, καθώς επίσης και μέ την έλλειψη μέτρων πού να άπα-

γορεύουν την ανάπτυξη στον γύρω χώρο δραστηριοτήτων μίας παραοικονομίας των απορριμμάτων (παραπήγματα πώλησης σκουπιδιών, συσσωρευμένα απορρίμματα σε ένα μεγάλο μέρος των δρόμων πρόσβασης), ή όποια ρυπαίνει σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Η θέση αυτή της καθολικής άρνησης ταυτίζει τις ανεξέλεγκτες χωματερές ή την ήμιαλεγχόμενη διάθεση στη χωματερή των Άνω Λιοσίων με την οποιαδήποτε προσπάθεια σωστής οργάνωσης ενός ΧΥΤΑ, και φυσικά δεν παίρνει σε κανένα βαθμό υπόψη τις θετικές επιπτώσεις που η οργάνωση της διαχείρισης των απορριμμάτων θα έχει, δεν παίρνει υπόψη το γεγονός ότι πολύ περισσότερο ανήκει λειτουργικά στο Θριάσιο (έξ ου και οι ύφιστάμενες όχλησεις στον Ασπρόπυργο) ή περιοχή της ύφιστάμενης χωματερής στα Άνω Λιόσια από τη θέση πίσω απ' τα βουνά στο Τρικέρατο, ούτε ότι η τοπική κοινωνία θα έχει δυνατότητα συμμετοχής σ' όλα τα στάδια κατασκευής, οργάνωσης και λειτουργίας της εγκατάστασης, ότι θα μπορεί ανά πάσα στιγμή να διαπραγματευτεί με την κεντρική εξουσία για τη λειτουργία του συγκεκριμένου έργου, ότι θα μπορεί να ελέγχει συνεχώς τους περιβαλλοντικούς όρους λειτουργίας και τις όποιες περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Και ότι, εν πάση περιπτώσει, θα αποκομίσει σημαντικά αντισταθμιστικά όφελγη από την αποδοχή της συγκεκριμένης χρήσης.

Είναι προφανές ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος (πολύ δικαιολογημένη στις περισσότερες περιπτώσεις) συντελεί στο να ακούγονται με μεγάλη δυσπιστία οι όποιες εξαγγελίες περί λήψης όλων των απαραίτητων μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας. Κατά συνέπεια, οι αντιδράσεις συνεχίζονται, τα προβλήματα δξύνονται και οι πραγματικοί αυτή τη φορά κίνδυνοι αρχίζουν να αφορούν το άμεσο μέλλον.

Με το γενικό όμως σλόγκαν «γιατί σε μās» ή «όχι σε μās» δεν μπορεί να προχωρήσει κανένας διάλογος και δύσκολα μπορεί να ληφθεί οποιαδήποτε απόφαση.

Στήν Ελλάδα, τά στάδια πληροφόρησης, εμπλοκής των κατοίκων και συμμετοχής σ' όλες τις ακόλουθόμενες διαδικασίες δεν φαίνεται, προς τό παρόν τουλάχιστον, να μπορούν να τηρηθούν, είτε γιατί η Τοπική Αυτοδιοίκηση και οι κάτοικοι δεν έχουν συνηθίσει ή δεν θέλουν να έπωμιστούν στην ουσία τό βάρος της πραγματικής συμμετοχής, είτε γιατί θεωρούν έντελως αφερέγγυο τό κράτος και κατά συνέπεια δεν επιθυμούν οποιαδήποτε διαπραγμάτευση μαζί του, καταλήγοντας έτσι στην αντίδραση χωρίς επιχειρήματα και στην αποχώρηση από τις διαδικασίες όπου λαμβάνονται οι αποφάσεις.

Τό χειρότερο είναι ότι η αποχώρηση γίνεται με κραυγές που δεν έχουν σχέση με την επιλογή του ενός ή του άλλου χώρου, αλλά και αγνοούν την τεκμηρίωση των προτάσεων των μελετών. Δηλώνουν απλά και μόνο ότι «αναγνωρίζουμε τό πρόβλημα που υπάρχει, λύστε το, όχι όμως μέσα στα όρια του δήμου μας».

Σήμερα ή Μάνδρα, αΰριο ή Εΰβοια, κι ύστερα όλοι οι δήμοι και οι κοινότητες θα αναγνωρίζουν τό πρόβλημα των απορριμμάτων, που τό παράγουμε όλοι, πρόβλημα χαρακτηριστικό της υπερκατανάλωσης της εποχής μας, αλλά θα διεκδικούν την επίλυσή του κάπου άλλου.

Τό ίδιο απλά προτείνουν ανακύκλωση αντί της υγειονομικής ταφής, αγνοώντας ότι πέρα από τις προσπάθειες ανακύκλωσης, που πρέπει σαφέστατα να γίνουν, έτσι κι αλλιώς, απαιτείται και σ' αυτήν την περίπτωση χώρος διάθεσης για σημαντικές ποσότητες απορριμμάτων που δεν ανακυκλώνονται.

Τό θέμα αρχίζει να παίρνει διαστάσεις εκρηκτικές. Θα παραπεμφθεί κατά πάσα πιθανότητα στην κεντρική

εξουσία, ή όποια θα αποφασίσει έρημην ή δεν θα αποφασίσει (μετρώντας συγχρόνως και τό πιθανό πολιτικό κόστος), όποτε καλά θα είναι όλοι οι κάτοικοι του Λεκανοπεδίου να αρχίσουμε να αντιμετωπίζουμε τό πρόβλημα σε ατομική βάση (σκάψιμο μίνι χωματερών στους κήπους μας, μεταφορά των σκουπιδιών της έβδομάδας σε άλλους νομούς κατά τη διάρκεια της έξοδου του σαββατοκύριακου κ.λπ.).

Άς γίνουμε λίγο πιο σοβαροί.

Έτσι όπως εξέλισσονται τά πράγματα, ίσως θα πρέπει να αναμένουμε ότι όπουδήποτε έντός Ελλάδας και να βρεθεί χώρος για δημιουργία νέου ΧΥΤΑ, κάποιος δήμος ή κοινότητα θα στρατοπεδεύσει στον συγκεκριμένο χώρο και δεν θα επιτρέψει οποιαδήποτε διαδικασία υλοποίησης του έργου.

Δηλαδή; Δηλαδή, μή λύση. Άδιέξοδο.

Στό διβλίο *Waste Alert*, της Έταιρείας Προστασίας του Περιβάλλοντος των ΗΠΑ, αναφέρονται μεταξύ άλλων και τά εξής: «Δέν μπορούμε να κλείσουμε τις χωματερές μέχρι να μπορούμε να παρέχουμε νέες και καλύτερες εναλλακτικές λύσεις. Τά απορρίμματα που παράγονται συνέχεια πρέπει να πάνε κάπου. Είτε μās άρέσει είτε όχι, ή κοινωνία μας δεν μπορεί να είναι χωρίς εγκαταστάσεις για αποθήκευση, επεξεργασία και απόθεση απορριμμάτων. Οι εγκαταστάσεις αυτές πρέπει να πάνε κάπου, και αυτό σημαίνει κάποιον την έπαρξία, την πόλη, τό χωριό ή και την αΰλη». Εκεί που, με βάση μελέτες έπιστημονικές, φαίνεται ότι ό χώρος είναι κατάλληλος ή μάλλον καταλληλότερος από κάποιους άλλους.

Θά έπρεπε, κάποια τέλος πάντων στιγμή, πέρα από τις κραυγές και την καχυποψία περί κομματικών παιχνιδιών που παίζονται πίσω από την πλάτη των πολιτών, να συζητηθεί τό όποιο πρόβλημα με τη δέουσα υπευθυνότητα και με επιχειρήματα που να τεκμηριώνουν την ανάγκη να αποκτήσουν τό πραγματικό τους περιεχόμενο οι λέξεις εμπιστοσύνη, αξιοπιστία και υλοποίηση των υποσχέσεων.

Είναι απαραίτητο να καταλάβουμε ότι ή υπόβαθμιση που έχουν δημιουργήσει τά ξενοδοχειακά συγκροτήματα στις παραλίες μας ή τά παραθεριστικά αυθαίρετα σε κάθε πλαγιά βουνού ή λόφου ή οι έκτροπές του Άχελώου και δεν ξέρω ποιών άλλων ποταμών ή οι ανεξέλεγκτες έπεκτάσεις σχεδίων πόλης ή ή άτολμία των όποιων πακέτων μέτρων για τό νέφος ή ή κατάσταση που επικρατεί σήμερα στον πέριξ της χωματερής των Άνω Λιοσίων χώρο είναι σαφώς σοβαρότερα προβλήματα από εκείνα που θά δημιουργηθούν αν και έφ' όσον κατασκευαστούν με σωστές προδιαγραφές οι νέοι χώροι διάθεσης των απορριμμάτων της πρωτεύουσας.

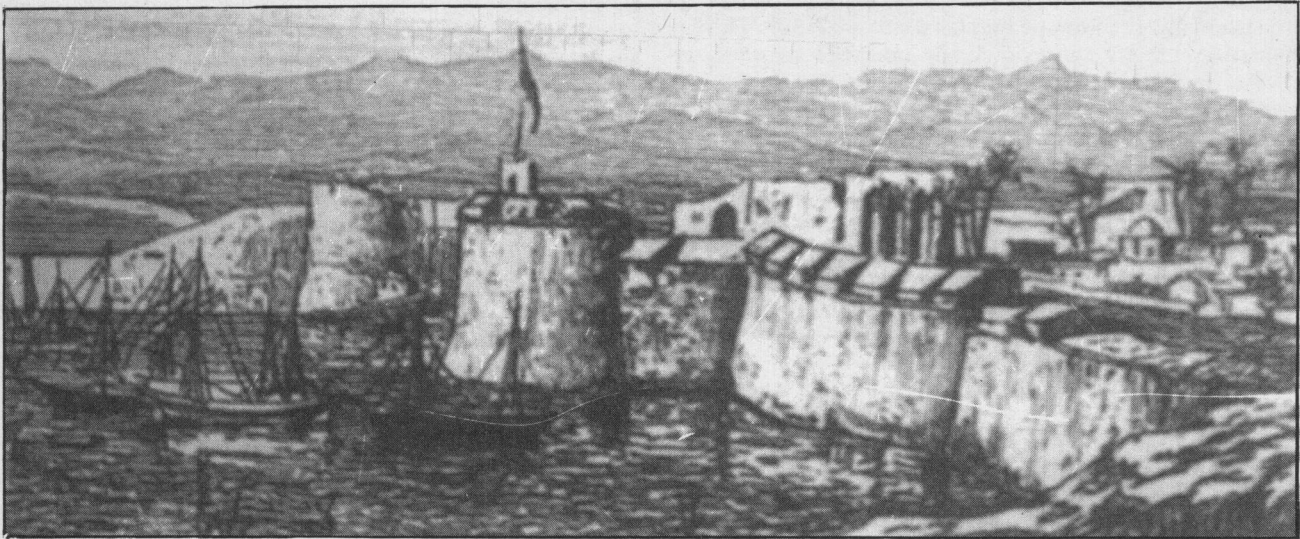
Αυτό τό αν και έφ' όσον είναι τό πεδίο στο όποιο θά έπρεπε ή Τοπική Αυτοδιοίκηση να επικεντρώσει τό ενδιαφέρον της, να μεθοδεύσει τόν άγώνα της και να οργανώσει τις διεκδικήσεις της. Γιατί αλλιώς ή σύγχυση που θά δημιουργηθεί από την ανάδειξη του τοπικού (ατομικού) σε βάρος του ευρύτερου (γενικού) κοινωνικού συμφέροντος είναι δυνατόν να προκαλέσει απρόβλεπτες καταστάσεις.

Άς μάθουμε επιτέλους να κραυγάζουμε και να στρατοπεδεύουμε όταν τό ατομικό δεν ταυτίζεται με τό κοινωνικό, όταν τό ατομικό (π.χ. PETROLA) δεν αφορά παρά μόνο τό κέρδος κάποιων ιδιοκτητών και πράγματι είναι σε βάρος του συνόλου. Στις άλλες περιπτώσεις, άς μάθουμε να συζητάμε άκόμη κι αν έχουμε άποψη αντίθετη, μπάς και μπορούμε, με βάση τό διάλογο αυτό, κάποτε να προχωρήσουμε σε παραγωγή νέων αξιών και στην υιοθέτηση ενός νέου τρόπου ζωής. Πού τά έχουν με πραγματικά ανάγκη.

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

ή ελληνική εμπειρία

του Δημήτρη Κωσταντίου

Ποίν ασχοληθούμε με τό σύνθετο πρόβλημα της προστασίας των ιστορικών πόλεων όπως διαπλέκεται με την ελληνική εμπειρία, οφείλουμε αφ' ενός να δώσουμε ένα σταθερό —κατά τό δυνατόν— στίγμα του αντικειμένου με τό όποιο θά ασχοληθούμε, και αφ' έτερου να υποδηλώσουμε τήν όπτική γωνία της ανίχνευσης των προβλημάτων. Υπήρξαν και υπάρχουν αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι¹ πού ασχολήθηκαν αναλυτικά και συνθετικά με τήν πόλη, στή βάση της εξέτασης μιās θεωρίας των αστικών φαινομένων, είτε υπό τήν επίδραση του λειτουργισμού (functionalism) είτε υπό τό πρίσμα της πόλης ως δομής του χώρου. Υπήρξαν και υπάρχουν φιλόσοφοι πού αντιμετώπιζουν τήν πόλη ως σύνολο κοινωνικών φαινομένων.² Ο ιστορικός-αρχαιολόγος δέν μπορεί παρά να προσεγγίσει τήν πόλη ως ιστορική ένότητα, πού, όπως λέει ο Μ. Πάρεντ, «εξελισσεται μαζί με τήν ανθρωπότητα και αποτελεί τήν πλουσιότερη και πιό μεστή πατροπαράδοτη έκφραση των ανθρώπινων θεσμών». Μιά προσέγγιση πού δέν μπορεί να νοηθεί διαφορετικά παρά ως σύνθεση εργασιών, όχι κατά παράταξη αλλά ως λειτουργικές αναζητήσεις της αλήθειας σε μία πολύπλοκη πραγματικότητα, όπως είναι ή πόλη.

Έχουμε όμως αρχίσει να εξετάζουμε, έστω και διά πλαγίων, τήν έννοια της ιστορικής πόλης. Στο προοίμιο της *Διεθνούς χάρτας για τήν προστασία των ιστορικών πόλεων*³ διαβάζουμε: «Όλες οι πόλεις του κόσμου, είτε αναπτύχθηκαν σταδιακά μέσα στο χρόνο, είτε δημιουργήθηκαν ύστερα από κάποιον σχεδιασμό, αποτελούν ύλική έκφραση της ποικιλίας των κοινωνιών, πού σηματούζονται για ιστορικούς λόγους και γι' αυτό αποτελούν γεγονότα ιστορικά. Η Χάρτα αυτή άφορά άκριθέστερα τις πόλεις, μεγάλες ή μικρές, τά ιστορικά κέντρα ή τις συνοικίες και τό περιβάλλον τους, φυσικό ή δομημένο. Πέρα από τήν ιδιότητά τους ως ιστορικών ντοκουμέντων, αυτές οι περιοχές έκφράζουν τις αξίες των παραδοσιακών αστικών πο-

λιτισμών».

Η ιστορική πόλη περικλείει ταυτόχρονα τήν έννοια του «κατοικείν». Συντηρεί «μνήμες»⁴ αλλά ταυτόχρονα παραμένει ένα είδος «υποσυστήματος μέσα στο συνολικό φιλοσοφικοπολιτικό σύστημα, μαζί με τό σύστημα των αναγκών, των δικαιωμάτων και των καθηκόντων, της οικογένειας και των επαγγελματιών, της τέχνης και της αισθητικής».⁵ Καλλιεργεί τήν «τέχνη του οικοδομείν»⁶ και αναπαράγει τό χώρο είτε είναι ρυθμισμένος «κατ' άρμονίαν»⁷ ως locus. Τελικά, με καταλυτική τήν ανθρώπινη παρουσία, ή ιστορική πόλη έχει μεταμορφωθεί στο ίσοδύναμο της σχέσης φυσικού και δομημένου χώρου μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι. Η ιστορική πόλη είναι ούσιαστικώς ένα σύνθετο πολιτιστικό σύστημα, οργανωμένη όχι με zoning αλλά με άπειρες διαπλοκές πού επιβάλλει ή αρχιτεκτονική και τό συνολικό κοινωνικοπολιτικό σύστημα.⁸

1. A. Rossi, *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, έκδ. Σύγχρονα Θέματα, Θεσ/νίκη, 1987. Γ.Μ. Σαρηγιάννη, *Εισαγωγή στην ιστορία και θεωρία της πόλης*, Αθήνα 1987, με έκτενη διδολογραφία και τά δύο. Δ. Φιλίππιδη, *Για τήν ελληνική πόλη. Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, Αθήνα 1990.

2. Βλ. στον Η. Lefebvre, *Δικαίωμα στην πόλη*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.

3. *Διεθνής χάρτα για τήν προστασία των ιστορικών πόλεων*, έκδ. ελληνικού τμήματος του ICOMOS, Αθήνα 1990.

4. Δ. Κωνσταντίου, «"Αρχαία" και "πολίτης"», *Περιοδ. Αρχαιολογία* (υπό έκτύπωση).

5. Η. Lefebvre, *δ.π.*, σ. 49.

6. P. Valery, *Ευπαλίνος ή ο Αρχιτέκτων*, έκδ. Άγρα 1988 σποραδικά.

7. Δ. Πικιώνη, *Κείμενα*, Αθήνα 1985, σ. 181.

8. Πρβλ. Γ. Σαρηγιάννη, «Η πόλη ως διοσύστημα», *Αρχ. Θέματα* 5/1971, σ. 138-141.

Είναι, με άλλα λόγια, ένα σύνθετο σύστημα αστικών συντελεστών που τούς διαπερνά ή μνήμη ως αφαιρετική λειτουργία της ανθρώπινης δραστηριότητας και που υπενθυμίζει κάθε στιγμή το αυτόνοτο. «Κάθε βασικός τύπος κοινωνίας, με άλλα λόγια κάθε τρόπος παραγωγής, είχε το δικό του τύπο πόλης».⁹ Φθάνουμε έτσι στο σημείο να μπορούμε τουλάχιστον να αποφεύγουμε γενικόλογες έννοιολογικές ακρότητες. Δεν υπάρχει μία ιστορική πόλη συγκροτημένη επάνω σε γενικές αρχές και αξίες αλλά ιστορικές πόλεις με μοναδικότητα, σύνθετες, όπου ή «καθαρή» αρχιτεκτονική και ή «άπολυτη» πολεοδομία φαίνονται ανίκανες να αναλύσουν και να επέμβουν στα στοιχεία της πολυπλοκότητάς τους.

Όσα ανέφερα μέχρι τώρα δεν διεκδικούν καμία πρωτοτυπία. Το σύνθετο φαινόμενο της ιστορικής πόλης έχει, πολλές φορές μέχρι σήμερα, τονισθεί. Επέλεξα όμως την επανάληψή τους επειδή έχουν σχέση με όσα θα ακολουθήσουν. Τα προβλήματα δηλαδή της προστασίας των ιστορικών πόλεων ή κέντρων και το σχέδιο αντιμετώπισης. «Ας αρχίσουμε με το πρώτο.

Η εξέλιξη των πόλεων, ιδιαίτερα μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση και την έκρηξη των νεότερων χρόνων, έχει μετατρέψει τις άλλες ιστορικές πόλεις σε πυρήνες ή ιστορικά κέντρα των σημερινών πόλεων. Ουσιαστικά σ' αυτά τα μικρά ή μεγάλα ιστορικά κέντρα θα επικεντρωθεί ο προβληματισμός μας. Είναι σαφές ότι ο ιστορικός πυρήνας μιας σύγχρονης πόλης, με όλες τις ιδιαιτερότητές του, εμπλέκεται στις συνολικές λειτουργίες της πόλης. Δεν μπορεί, ούτε είναι σκόπιμο να αποστειρωθεί. Από την άλλη, αντιμετωπίζεται το φαινόμενο είτε της γκετοποίησης αυτών των κέντρων είτε της κοινωνικής τους αλλοίωσης και της έκρηξης των τιμών των ακινήτων, με άμεσες συνέπειες στο χαρακτήρα αυτών των συνοικιών. Η διπλή πρόκληση της ανάπτυξης και ταυτοχρόνως της συντήρησης και διατήρησης του χαρακτήρα τους προβάλλει καθημερινώς μπροστά σ' αυτούς που ασχολούνται με τα ιστορικά κέντρα. Οί δύο αυτοί στόχοι τις περισσότερες φορές έρχονται σε σύγκρουση, αφού από τη μία ή ανάπτυξη ταυτίζεται με ποσοτικά μεγέθη και από την άλλη πρέπει «να διαφυλαχθεί ο ιστορικός χαρακτήρας της πόλης και το σύνολο των υλικών και πνευματικών στοιχείων που εκφράζουν αυτόν τον χαρακτήρα». Η εισβολή του τουρισμού, ο γιγαντισμός και η αλλοίωση του εμπορικού κέντρου με υποβάθμιση της κατοικίας και τανάπαλιν είναι παράμετροι διόλου άμελητοι στην αλλοίωση του χαρακτήρα αυτών των περιοχών.

Εκείνα που πλήττονται άμεσα είναι: α) Η αστική μορφή, όπως την διαγράφει ο πολεοδομικός ιστός. β) Το σχήμα και ή όψη των κτισμάτων. γ) Οί σχέσεις μεταξύ κτισμάτων και υπαίθριων χώρων. δ) Οί σχέσεις της πόλης με αυτό το ίδιο το πολιτιστικό της περιβάλλον με άλλα λόγια, ή σχέση φυσικού και δομημένου χώρου. ε) Οί λειτουργίες του ιστορικού κέντρου. στ) Ο ίδιος ο πολίτης, αφού διώνει το χώρο ως άλλοτρωμένο συνεπίδηση ενός νέου επιβαλλόμενου χαρακτήρα. Γενικώς, πλήττεται το σύνολο της πόλης ως ιστορικής ενότητας, όπως την έχουμε προδιαγράψει.

Ας έλθουμε τώρα στο τρίτο σκέλος του προβληματισμού μας, που αφορά τον τομέα της προστασίας. Τη γενική κατεύθυνση έχουν προδιαγράψει οί δύο προηγούμενοι τομείς που εξετάσαμε. Αν ή ιστορική πόλη είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, σύνθετα είναι και τα προβλήματά της. Επομένως, σύνθετη είναι και ή πολιτική διαχείρισης και προστασίας. Όλες οί διεθνείς συμβάσεις, οί διακηρύξεις και οί συναντήσεις του 20ού αϊ. προσπαθούν να απαντήσουν στην πρόκληση του ιστορικού συνόλου,¹⁰ είτε πόλη είναι αυτή ή οικισμός ή ιστορικό κέντρο. Η έμπειρία παρεμβάσεων των τελευταίων δεκαετιών μας απομάκρυνε κατ' αρχάς από αντιλήψεις που αντιμετώπιζαν τό μνημειακό σύνολο μόνο ως έργο τέχνης ή ως αντικείμενο της ιστορίας της αρχιτεκτονικής, και από φυσικές παρεμβάσεις που περιορίζονταν μόνο στην αποκατάσταση.

Ο σύνθετος και παλλόμενος οργανισμός της ιστορικής πόλης, που διώνει μία πραγματικότητα διαπερατή στις κοινωνικοοικονομικές αντιθέσεις, με σταθερά «τοπόσημα»¹¹ και με

ταβαλλόμενους αστικούς συντελεστές, δεν αντιμετωπίζεται μόνο από τη «χειρουργική» πρακτική των ειδικών. Εκείνοι που διώνουν αυτή την πραγματικότητα είναι οί άνθρωποι. Χωρίς τη γνώμη τους, όλες οί παρεμβάσεις γίνονται «έν αφαιρέσει», έγκεφαλικά, μέσω ενός ψυχρού σχεδιασμού γραφείου. Η Χάρτα για την προστασία των ιστορικών πόλεων είναι σαφής: «Δεν πρέπει ποτέ να λησμονηθεί ότι ή προστασία των ιστορικών πόλεων και συνοικιών αφορά πρωτίστως τούς ίδιους τούς κατοίκους τους».

Η Διακήρυξη του Κεμπέκ¹² για τη διάσωση των ιστορικών πολεοδομικών συνόλων μιλάει καθαρά για κατανομή έργο-διοτήτων και «εμπλοκή πύο μεγάλη των πληθυσμών χάρη σε μία διπλή προσπάθεια προαγωγής και εκπαίδευσης...». Ο ρόλος έπομένως των τοπικών κοινωνιών μέσω διαφόρων φορέων και κυρίως της Τοπικής Αυτοδιοίκησης καθίσταται καθοριστικός. Όχι βεδαιώς αντικαθιστώντας τούς ειδικούς αλλά δημιουργώντας μία νέα σύνθεση στην πολιτική της προστασίας.¹³ Πορεία που δεν είναι εύκολη, όμως απαραίτητη, όπως δείχνει ή μέριση σήμερα ευρωπαϊκή έμπειρία που αποτυπώθηκε ανάγλυφα στο πρόσφατο Ευρωπαϊκό Συνέδριο της Αθήνας για τη Διαχείριση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς.¹⁴

Αυτός καθεαυτός ο σχεδιασμός προστασίας πρέπει να στοχεύει στην ολοκληρωμένη αποκατάσταση του ιστορικού κέντρου σε αρμονική σχέση με την υπόλοιπη πόλη. Είναι εύλογο ότι προϋποθέτει τη διεπιστημονική συνεργασία αφού «πρέπει να περιλαμβάνει μία ανάλυση των δεδομένων, ιδίως των αρχαιολογικών, των ιστορικών, των αρχιτεκτονικών, των τεχνικών, των κοινωνιολογικών και των οικονομικών. Πρέπει να καθορίζει τις κύριες κατευθύνσεις και την ουσία των μορφών δράσης που πρέπει να αναληφθούν σε νομικό και διοικητικό επίπεδο αλλά και τη χρηματοδότηση».¹⁵ Σε δεύτερη φάση θα πρέπει να τεθούν οί στόχοι της παρέμβασης. Παραδείγματα χάρη, ένισχηση της κατοικίας, αλλαγή τουριστικής πολιτικής, όριοθέτηση εμπορικού κέντρου, χρήσεις γης, πιθανές κυκλοφοριακές ρυθμίσεις, παρέμβαση στα δίκτυα ύποδομής, αποκαταστάσεις μνημείων και ιδιωτικών κτιρίων. Η ύλοποίηση των στόχων θα πρέπει να προκύψει μέσα από μία ειδική πολεοδομική μελέτη, που θα συνοδεύεται ύποχρεωτικά από ένα θεσμικό σχέδιο ύλοποίησης. Σ' αυτό τό επίπεδο θα προταθούν οί πιθανές νομοθετικές ρυθμίσεις που θα συνδέουν τις ύποχρεώσεις των πολιτών με τη θετική κρατική παρέμβαση μέσω φοροαπαλλαγών, δανειοδοτήσεων και έπιδοτήσεων. Αναδεικνύε-

9. H. Lefebvre, ό.π., σ. 158.

10. Για την ελληνική πρακτική βλ. Ο. Γκράτζιου, «Η προστασία των οικιστικών συνόλων και ή ελληνική πρακτική. Η περίπτωση των Ίωαννίνων», *Ηπειρ. Χρονικά* 28 (1984), σ. 163-181. Για την έννοια του «μνημείου», βλ. «Έργο και λειτουργία μιας Ύπηρεσίας για την προστασία των μνημείων», *Πρακτικά Έκτακτου Συνεδρίου ΣΕΑ*, Αθήνα 1987, σ. 21-94. Βλ. Κ. Καλατζοπούλου, «Η ευρωπαϊκή πολιτιστική πολιτική σήμερα», *περιοδικό Πολιτεία*, τεύχ. 11, σ. 60-66.

11. Είναι τα μνημεία, όπως τά όνομάζει ο καθ. Ζήβας.

12. Πρόκειται για τη Διακήρυξη του Κεμπέκ για τη διάσωση των ιστορικών πολεοδομικών συνόλων στην περίοδο της ανάπτυξης και ίδρυσης δικτύου πόλεων της παγκόσμιας κληρονομιάς, Ίούλιος 1991. Στην ανάγκη εμπλοκής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στη διαδικασία προστασίας αναφέρονται σαφώς και ή Συνάντηση της Γρανάδας και ή Διακήρυξη του Αμστερνταμ.

13. Δ. Κωνσταντίου, «Η Τοπική Αυτοδιοίκηση και ή πρόκληση των μνημείων», *Έφημ. Αγγή* 11-10-86. Του ίδιου, «Περί αρχαιολογικών συνδρόμων», *περιοδικό ANTI*, περ. Β, τεύχος 368, 25-3-88, σ. 54 έξ.

14. Έγινε στο Ζάππειο από 4-7 Δεκεμβρίου 1991 και διοργανώθηκε από τον Σύλλογο Τεχνικών του ΥΠΠΟ.

15. Παράγραφος 5 της Χάρτας για τις ιστορικές πόλεις (ICOMOS '87). Οί σκέψεις που αναπτύσσονται σ' αυτή την ένότητα βασίζονται σε κατ' αρχάς έπεξεργασίες του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, πρωτοποριακού, ως προς την όργάνωση και τά αποτελέσματα, για τον ελληνικό χώρο.

ται έτσι μία άλλη βασική αρχή στο σχεδιασμό της προστασίας. Η εγκατάλειψη του αστυνομικού ρόλου του κράτους και ο εκδημοκρατισμός της διαδικασίας προστασίας μέσω της συμμετοχής με ταυτόχρονη θετική παρουσία των κρατικών φορέων. Είναι σαφές ότι το αυξημένο κόστος της προστασίας δεν είναι δυνατόν να τό έπωμίζονται μόνο οι πολίτες. Η ευρωπαϊκή εμπειρία είναι καταλυτική στο σημείο αυτό. Οι φοροαπαλλαγές, τα χαμηλότοκα δάνεια και οι επιδοτήσεις καλύπτουν πολλές φορές πέραν του 50% της πραγματικής δαπάνης και αποτελούν έλκυστικό κίνητρο για οικοδομικές εργασίες, έναρμωσιμένες με τον χαρακτήρα του ιστορικού κέντρου ή πόλης. Είναι αυτόνομο, έπιπλέον, ότι η συντήρηση των μνημείων και του δομημένου χώρου θά πρέπει να είναι συνεχής. Συνεχές πρέπει να είναι και τό πρόγραμμα γενικής πληροφόρησης και ενημέρωσης των κατοίκων, πού πρέπει να ξεκινά ήδη από τή σχολική ηλικία.

Η οργανωμένη παρέμβαση, ή θετική παρουσία του κράτους και ή ευαισθητοποίηση των πολιτών είναι τά τρία βασικά σημεία σχεδιασμού της προστασίας.

Η ελληνική εμπειρία

Παρά τίς διαφορές τους, οι ιστορικές πόλεις και οικισμοί¹⁶ στην Ελλάδα αντιμετώπισαν και αντιμετώπιζουν προβλήματα παρόμοια με αυτά πού έχουμε περιγράψει.

Οι ιδιαιτερότητες σε σχέση με τήν ευρωπαϊκή εμπειρία είναι σημαντικές και σχετίζονται με τό ρόλο του κράτους και των κοινωνικών ομάδων, τον τύπο της ανάπτυξης, τήν οργάνωση των υπηρεσιών, τον ρόλο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, τά γενικότερα θέματα παιδείας κ.ά.

Χρησιμοποιώντας σχήμα πρωθύστερο, θά τολμούσα μερικές γενικές διαπιστώσεις:

α) Υπάρχει μία γενική τάση «απορρόφησης» των ιστορικών κέντρων από τό σύνολο της πόλης, με τήν αποδιάθρωση του παραδοσιακού ιστού, τήν εξαφάνιση των παλαιών κτισμάτων ή τή ριζική τους αλλοίωση, τήν αλλαγή του χαρακτήρα τους κ.ά. Η Άρτα, ή Άθήνα, εκτός της Πλάκας, ή Θεσσαλονίκη, εκτός της Άνω Πόλης, κ.ά. είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα.

β) Η «γκετοποίηση» πολλών ιστορικών πυρήνων, με ριζική αλλοίωση του κοινωνικού χώρου και συνακόλουθα με αλλοιώσεις σε όλους τους άστικούς συντελεστές, έντοπίζεται σε άρκετές περιπτώσεις. Η Πλάκα είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας αντιθετικής γκετοποίησης, μολονότι άρκετοί συντελεστές έχουν διατηρηθεί και ή όψη της έχει μεταμορφωθεί. Από συνοικία της φτωχολογιάς, μεταμορφώθηκε σε συνοικία των «σουλάδικων», για να μετατραπεί σήμερα σε συνοικία ύψηλών εισοδημάτων, μετά τήν κρατική παρέμβαση. Τά ίδια φαινόμενα διαπιστώνονται και στην παλιά πόλη της Ρόδου. Μεγάλος αριθμός κτιρίων της Ίπποτοκρατίας και της Τουρκοκρατίας έχουν μεταμορφωθεί σε τρώγλες. Μέσα σε έναν παραδοσιακό ιστό διεισδύει ταχύτατα ό έμπορευματοποιημένος τουρισμός, εκτοπίζοντας σιγά σιγά τήν κατοικία.

γ) Τό τελευταίο φαινόμενο, δηλαδή του «έμπορευματοποιημένου τουρισμού», τείνει να αποκτήσει καθολικότητα και απειλεί τά περισσότερα ιστορικά κέντρα πόλεων με αυξημένη τουριστική κίνηση. Οι πόλεις της Κρήτης (Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά, Άγ. Νικόλαος), ή Μύκονος, ή Κως, ή Κέρκυρα κ.ά. διώνουν σήμερα αυτή τήν πραγματικότητα. Αυτά τά μνημειακά σύνολα, σε συνδυασμό με άλλους παραγόντες (άρχαιότητες, ήλιος και θάλασσα) προσήλκυσαν τους τουρίστες. Η άξια χρήσης του χώρου υποχωρεί με ταχύτατους ρυθμούς και ή ανταλλακτική άξια τους μετατρέπει σε χώρους τουριστικού έμπορίου και χυδαίας άναψυχής. Οι αλλοιώσεις είναι τεράστιες σε όλους τους τομείς (έμφάνιση και όγκος κτιρίων, μνημεία, ιστός, λειτουργία).

Στίς περιπτώσεις αυτές, ή άπουσία «ένδιαφερομένων» για

τή διατήρηση (κράτος - Τοπική Αυτοδιοίκηση) έκανε τήν «οικονομική γλώσσα», πού λέει ό Δ. Φιλίππιδης, χωρίς νόημα, και δέν άποκαταστάθηκε ή σχέση κοινωνική άξια-οικονομική άξια. Η έννοια της «συμφέρουσας προστασίας» ύπήρξε άγνωστη και όλα κυριεύθηκαν από τό συνάλλαγμα.

δ) Άγγίξαμε σιγά σιγά τήν τέταρτη διαπίστωση. Τήν «υποβαθμισμένη κρατική παρουσία στο σχεδιασμό της προστασίας και τήν άνύπαρκτη σχεδόν παρέμβαση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης». Άς ξεκαθαρίσουμε, όμως, πώς ό,τι έμεινε στην Ελλάδα από ιστορικές πόλεις, βασίστηκε στην άγωνιώδη προσπάθεια διατήρησης μνημείων και συνόλων πού έκανε ή Άρχαιολογική Ύπηρεσία. Οι δεσμεύσεις μιας θολής νομοθεσίας και οι καλοπροαίρετες άθθαιρείσεις γλίτωσαν πολλά ιστορικά κέντρα από τήν άντιπαροχή. Άξίζει να αναφέρω τό παράδειγμα μιας δικής μου «άθθαιρείας». Ξύπνησα, πραγματικά, ένα πρωί και σκέφτηκα πόσο «όμορφος» και «διατηρημένος» ήταν ό ιστορικός πυρήνας της Βόνιτσας. Τήν προηγούμενη είχα έπισκεφθεί τήν πόλη και τό κάστρο της. Πήρα τον χάρτη, όρισα τους δρόμους πού «όριοθετούν» τό ιστορικό κέντρο και τον έστειλα στην Πολεοδομία λέγοντας ότι «ό χώρος αυτός είναι σε άμεση έπαφή με τό βυζαντινό φρούριο, και ή αλλοίωση του θά προξενήσει βλάβη στο περιβάλλον του μνημείου. Έπομένως, με βάση τό άρθρο 50 του ν. 5351/32 περί αρχαιοτήτων, όποιαδήποτε εργασία εκτελείται στον χώρο αυτό θά έγκρίνεται προηγουμένως από τήν Έφορεία μας». Έτσι, έμειναν τά δώροφα και τριώροφα στη Βόνιτσα, οι στέγες και τά παλιά σπίτια. Έτσι γίνεται μέχρι σήμερα. Πολλές φορές, έτσι άσχεϊται ή προστασία στην Ελλάδα. Χωρίς θεδαίως ειδική μελέτη, και με σκηνογραφικά αποτελέσματα. Σπανίζουν οι πρώτες και όπου έγιναν δέν έχουν λάβει ακόμα νομική μορφή.

Πολλές φορές διαπιστώνεται σύγκρουση άρμοδιοτήτων μεταξύ ύπουργείων, και ή Τοπική Αυτοδιοίκηση, βυθισμένη στην οικονομική και θεσμική της άδυναμία, είτε άδιαφορεί είτε εκλιπαρεί τήν κρατική παρέμβαση. Και οι πολίτες;

Έρχομαστε τώρα σε μία ούσιαστική διαπίστωση:

ε) Τήν άπουσία των «κινήτρων» για προστασία των κτισμάτων εν μέρος των ιδιοκτητών. Αυτό πού είναι κανόνας στην Ευρώπη, εδώ θεωρείται πολυτέλεια. Ούτε φοροαπαλλαγές, ούτε χαμηλότοκες δανειοδοτήσεις, ούτε επιδοτήσεις. Η θετική παρέμβαση του κράτους και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης φθάνει μέχρι τή φυσική άποκατάσταση όρισμένων κρατικών ή δημοτικών κτιρίων και μνημείων. Έκείνο πού κυριαρχεί είναι τό σκληρό αστυνομικό χέρι του κράτους, πού «επιβάλλει» τό νόμο, για να εισπράξει τήν άδιαφορία και τήν εγκατάλειψη. Οι λίγες προσπάθειες πού έκανε τό ΥΠΕΧΩΔΕ στην Πλάκα επιβελιώνουν ως εξαίρεση τον κανόνα πού ισχύει, όπως τον περιγράψαμε, σε όλη τήν Ελλάδα.

στ) Τελευταία διαπίστωση: Η άπουσία ούιασδήποτε πληροφόρησης και ενημέρωσης των πολιτών. Η άξια της πολιτιστικής κληρονομιάς, του μνημείου, του ιστορικού κέντρου, όπως φαίνεται στην όρατή μνήμη, πού ούτως ή άλλως διώνουν, δέν άγγίζει καμία κλίμακα της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τά έγκυρα αλλά εκλαϊκευμένα φυλλάδια λείπουν. Η ενημέρωση στίς γειτονίες και τίς συνοικίες άπουσιάζει. Μόνο τουριστικοί οδηγόι τυπώνονται, πού δείχνουν τους στόχους και τίς προοπτικές μας.

Άς μείνουμε όμως σ' αυτά, μολονότι οι διαπιστώσεις από τήν ελληνική εμπειρία είναι πολύ περισσότερες. Σ' αυτή τήν περιοδολόγηση ίσως να μπήκα και σε χωράφια άλλων. Θεμικό είναι. Άθέμιτος είναι ό τεχνοκρατικός έπιστημονισμός και ό στείρος έμπειρισμός. Έξάλλου θυμάμαι πάντα τον Άνρι Λεφέμπρ, πού λέει: «Πολλοί έπιστήμονες θά 'πρεπε να ντρέπονται πού φράζουν τά χωράφια τους για να καλλιεργήσουν με τήν ήσυχία τους».

16. Α. Ρωμανού, «Η προστασία των ιστορικών οικισμών», έφημ. Καθημερινή, 2-11-75, 10, Δ. Φιλίππιδης ό.π., σ. 115-131 με τή σχετική διβλιογραφία.

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΣΥΜΒΙΒΑΖΕΤΑΙ ΜΕ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΥΣ ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΩΝ;

Α. Συναίνεση και ανταγωνιστικός
πλουραλισμός

του Κώστα Σταμάτη

Η πίστη στις αξίες του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού με δημοκρατία και ελευθερία¹ αποτελεί σήμερα ανεκτίμητο απόσταγμα από την ταραχώδη ιστορική εμπειρία των τελευταίων 150 χρόνων. Όσο πιο στή διαδικασία παρόμοιου μετασχηματισμού θά τεθούν αναντίρρητα σε κίνηση αντίρροπες δυνάμεις, αποσκοπώντας στη ματαίωσή του. Μέ ποιές μορφές, σε ποιά έκταση, μέ ποιές πιθανότητες επιτυχίας κ.λπ. θά εκδηλωθούν, αυτά είναι έρωτήματα από τή φύση τους ανοικτά. Έξαρτώνται από τό βάθος και τήν έκταση υπαρκτών κοινωνικών ανταγωνισμών, σε έγχωριο και διεθνές πεδίο, από τάσεις ένυπαρκτες στο ιστορικό γίγνεσθαι, από δυνατότητες υπέρβασης του υπάρχοντος, ένδεχόμενα πολιτικής δράσης, τό βαθμό ώριμότητας των αντίμαχων πλευρών κ.ο.κ.

Έτσι ή πολιτική πρακτική θά διέπεται κατ' ανάγκη από δυσπροσδιοριστία τόσο ως προς τήν αιτιολόγηση των καλύτερων δυνατών μέσων όσο και ως προς τήν ξεειδίκευση των ενδιάμεσων ή άπώτερων σκοπών. Έν πάση περιπτώσει, ό εκάστοτε καθορισμός του πρακτέου, όσο δυσχερές και άν είναι, δέν είναι έξ όρισμού αδύνατος ή περιττός. Προϋποθέτει έντούτοις σύνθετο στοχασμό γύρω από τίς θεμελιώδεις διαστάσεις του ιστορικού παρόντος ως μή είσέτι συντελεσμένου μέλλοντος, τό όποιο όστόσο είναι επιθυμητό και γι' αυτό δεσμευτικό ως προς τήν «όρθή» πολιτική πρακτική, άτομική και συλλογική, έδώ και τώρα.

Δέν είναι ίσως τελείως άπίθανο μιά διαδικασία θεσμοποιήσεων σοσιαλιστικής πνοής νά συναντήσει έστω και περιορισμένη συναίνεση ή άνοχή από τίς ανταγωνιστικές κοινωνικές ομάδες και πολιτικές δυνάμεις. Δέν είναι επίσης άδιανόητη ή υπόθεση ότι θά μπορούσε νά καταδειχθεί επιχειρηματολογικά άπέναντι σε καλόπιστους αντίπαλους ότι ή άτομικότητα δέν συμπίπτει ούτε λογικά ούτε ήθικά μέ τήν κτητική έξατομίκηση στην κοινωνική παραγωγή. Άρα ότι ή άτομικότητα θά μπορούσε νά καλλιεργηθεί μέ πολύ πλουσιότερα και ευγενέστερα περιεχόμενα ζωής, από ό,τι στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία, σε ένα σύστημα συλλογικής ιδιοποίησης του κοινωνικού πλούτου. Σε ένα σύστημα δηλαδή, στο όποιο ή ανταγωνιστική συνεύρεση άνεξάρτητων ιδιωτικών συμφερόντων (volontés particulières) και συνακόλουθα ή άγοραία κοινωνικοποίηση των ανθρώπων θά παραχωροῦσαν βαθμηδόν τή θέση σε μελλοντική, συνεργατική έναρμόνιση συμφερόντων, νοοτροπιών και ευαισθησιών, πού κατά τά λοιπά παραμένουν διαφορετικές. Έτσι ή ελεύθερη ανάπτυξη και ευδαιμονία καθενός θά συναντόταν επιτέλους μέ τήν ελεύθερη ανάπτυξη και υπραξία όλων των άλλων.

Έφόσον όμως ή άναθεμελίωση του κοινωνικού συστήματος εργασίας θίξει καίρια τούς πυλώνες τής κεφαλαιοκρατικής κοινωνικής αναπαραγωγής, τότε τά όρια πιθανών συναίνεσεων στενεύουν άσφυκτικά και ίσως σύν-

τομα έξαντληθούν. Παρ' όλ' αυτά, τά όρθοπρακτικά περιεχόμενα πού προτείνουν οι κοινωνιστικές ιδέες παραμένουν έγκυρα. Καί άν άκόμη δέν έλκύουν τή συναίνεση όλων — πράγμα άπολύτως άναμενόμενο —, δέν παύουν νά είναι δεσμευτικά². Μολονότι δηλαδή δέν γίνονται ούτε πρόκειται ποτέ νά καταστούν άποδεκτά από όλους, ιδίως τούς αντίπαλους τους, έλάχιστα παραβάπτεται ή ήθικοπολιτική τους ισχύς.

Τούτο συμβαίνει διότι τό αξιακό πλαίσιο τους, από τή σκοπιά τής πρακτικής φιλοσοφίας, υπερέχει από εκείνο του οικονομικού λιμπεραλισμού, άκριβώς επειδή θεμελιώνεται στην ιστορική ανάγκη νά

ξεπερασθεί ή αντικοινωνική αντίθεση ανάμεσα στην άτομική ιδιοποίηση — κατ' έξοχήν προς όφελος μιάς μικρής κοινωνικής μειοψηφίας — και στην συλλογική παραγωγή τής κοινωνικής συνύπαρξης. Η άτομιστική προσέγγιση, αντίθετα, του φιλελευθερισμού άποδεικνύεται θεωρητικά άφελής, μολονότι καθόλου άδοξη ιδεολογικά. Έγκωμιάζει τό έγωιστικό πράττειν άτόμων ανταγωνιζόμενων μεταξύ τους ως άνεξάρτητων οικονομικών υποκειμένων. Άποσυνδέει επίσης τά επιμέρους «άτομικά» συμφέροντα από τίς άπρόσωπες κοινωνικές δάσεις τής παραγωγής τους. Όμως, ή έξατομίκηση αυτή του κοινωνικού σώματος είναι κατανόηση μόνο δάσει ενός διαλογισμού γύρω από τή σύσταση και αναπαραγωγή των σύγχρονων κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών. Οι κοινωνίες αυτές συγκροτούνται από τήν υπερατομική λογική του κεφαλαιοκρατικού καταμερισμού εργασίας, των σχέσεων ιδιοκτησίας και ανταλλαγής. Οι κοινωνιστικές ιδέες προτείνουν άκριβώς όρθοπρακτικά αίτήματα παραγόμενα έρηνηνευτικά από τή διυποκειμενικότητα τής κοινωνικής παραγωγής τής ζωής (όλων, άκόμη και των όπαδών του κτητικού άτομικισμού).

Άκόμη και όταν ό οικονομικός φιλελευθερισμός άναγνωρίζει μιά δέσμη αξιών και δικαιωμάτων — κατά κύριο λόγο τήν ελευθερία οικονομικής δράσης —, τό πράττει από τή σκοπιά μεμονωμένων υποκειμένων και των έγωιστικών συμφερόντων καθενός χωριστά. Δέν ένδιαφέρεται καθόλου, τουλάχιστον ως βασική δομή σκέψης, για τήν «όρθή» συγκρότηση τής κοινωνίας συνολικά. Υποθέτει αυθαίρετα ότι τά μεμονωμένα άτομα γυρεύουν ή προτείνουν θεσμούς πού νά βολεύουν στά ίδια, συλλογικά «μονολογικά». Αυτό πού άποσιωπά ό φιλε-

λεύθερος μύθος είναι ότι η έγλειστική δράση του άστού ιδιοκτήτη ή του μικροαστού προσδιορίζεται από κοινωνικούς καθορισμούς, έπωφελείται από γενικευτικές ρυθμίσεις (π.χ. έπιβολή φόρων μόνο βάσει τυπικού νόμου, ψηφιζόμενου από Κοινοβούλιο), προϋποθέτει κοινωνική ζωή και συλλογική παραγωγή και τελικά στηρίζεται στην έκμετάλλευση τής εργατικής δύναμης άλλων για τήν παραγωγή έμπορευματικών άξιων και τήν άπόσπαση ύπεραξίας. Σήμερα μάλιστα, στον αιώνα του τεχνολογικά άναπτυγμένου καπιταλισμού τών έπιχειρήσεων, τούτο άληθεύει πολύ περισσότερο άπό ό,τι στον άπλό άνταγωνιστικό καπιταλισμό του 19ου αιώνα.

Άλλά και γενικότερα οι άτομιστικές κοινωνικές θεωρίες, κατά κανόνα, προτιμούν νά άγνοούν ότι και αυτές άκόμη οι νοηματοδοσίες και σκοποθεσίες τών έπιμέρους άτόμων διαμεσολαβούνται τόσο στή σύσταση όσο και στή λειτουργία τους άπό τίσ πολυσχιδείς σχέσεις καθενός προς άλλα ύποκείμενα. Λησμονούν, μέ άλλα λόγια, ότι η άτομικότητα οικοδομείται «διαλογικά» μέ τήν άτομικότητα τών άλλων, στή βάση μιās θεμελιακής κοινωνικότητας, πού προκύπτει ιστορικά. "Όποτε δέ καταφάσκουν σέ οτιδήποτε τά μεμονωμένα άτομα θεωρούν καλό τρόπο ζωής, δυσκολεύονται νά άποδοκιμάσουν άντικοινωνικές στάσεις ζωής ή έπιθυμίες. Άποδέχονται ή συμβιβάζονται μέ άλλοτριωτικές καταστάσεις (όπως ή κοινωνική άνισότητα) ή θεσμίες (όπως ή άποδέσμευση του έπιχειρηματικού κεφαλαίου άπό κρατικό ή κοινωνικό έλεγχο), μέ τó έπιχείρημα ότι σέ «όλους» έπιτρέπεται νά γίνουν εργοδότες ή εύποροι. "Ότι πρόκειται για ιδεολογικό πρόσχημα κατανοείται εύκολα μέ

τήν άπλή σκέψη ότι άν αυτό συνέβαινε ποτέ, τότε δέν θά ύπηρεχε πλέον μισθωτή εργασία προς έκμετάλλευση, πράγμα καταφανώς άτοπο. Η «φιλελεύθερη» σκέψη, τουλάχιστον στήν πλειονότητα τών ιδαλγών της, προτιμά νά όμιλεί για εύκαιρίες ή σύννομες δυνατότητες, πού άναγνωρίζονται γενικά και άφρημένα ύπέρ όλων τών ύποκειμένων δικαίον. Άντίθετα, παραμελεί σκοπίμως τά ζητήματα τής έμπρακτης άσκησης τής έλευθερίας και άποφεύγει νά έρμηνεύσει τó άδύνατον τής άπόλαυσης τής κοινωνικής ζωής άπό όλους έξίσου.

Κατόπιν τούτων, άν σύρει κανείς τó φιλοσοφικό έπιχείρημα πού παρουσιάζεται εδώ έως τήν άκραία λογική του συνέπεια, μπορεί νά ύποστηριχθεί ότι άν και σήμερα μικρή μόνο μερίδα τών πολιτών υίοθετεί πραγματικά τίσ κοινωνιστικές ιδέες, ώστόσο ή ήθικοπολιτική άξία τους δέν μειώνεται καθεαυτή άπό έμπειρικές διαπιστώσεις στατιστικού τύπου ως προς τήν έμπρακτη, περιορισμένη ή μή, άλήχησή τους. Η θέση αυτή έπιρρωνύεται άκόμη περισσότερο μέ τή γνώμη ότι κατά κανόνα οι αντίπαλοι τών σοσιαλιστικών ιδεών άπλώς έπιλέγουν νά άπουσιάζουν ή νά άποχωρήσουν άπό τυχόν έλλογη διαδούλευση ως προς τήν καλύτερη δυνατή (άνα)συγκρότηση τής σύγχρονης κοινωνίας. Πολλοί δρώντες —και όχι μόνον τών κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων ή στρωμάτων— έμμένουν δογματικά, δίχως καν συζήτηση, σέ τοποθετήσεις περιορισμένης όρθολογικότητας κατά τó σκοπό, προτάσσοντας αυτό πού άντιλαμβάνονται ως άυστηρά προσωπικό συμφέρον. Άλλοι άποφεύγουν παρόμοια

συζήτηση από διανοητική νωθρότητα ή με πρόσχημα ότι αυτή περιστρέφεται γύρω από «οὐτοπικό» ἀντικείμενο. Παρόμοιες συμπεριφορές όμως αΐρουν προκαταβολικά οποιαδήποτε δυνατότητα επιχειρηματολογημένης συναίνεσης ως πρὸς τὴν ὀρθότητα ἢ τὴν ἀνασκευὴ τῶν κοινωνιστικῶν ἰδεῶν.

Ἄν πάλι ὁ διάλογος ὀδηγήσει σὲ καταλυτικὴ κριτικὴ σὲ βάρος τοῦ ὑπάρχοντος κοινωνικοῦ συστήματος καὶ τοῦ θεσμικοῦ του συγκροτήματος, τότε ὁ ὑπέρομαχος τοῦ τελευταίου δὲν «δικαιοῦται» ἠθικοπολιτικά νὰ ἀποχωρήσει, ἐφόσον ἀδυνατεῖ νὰ ἀντικρούσει τὴν κριτικὴ. Ὁρθολογικά εἶναι τελείως ἀνομιμοποίητο τὸ «δικαίωμα» κάποιου νὰ μὴν πείθεται ἀπὸ τὴν αἰτιολογημένη κριτικὴ τῶν ἀνισωτικῶν κοινωνικῶν προσδιορισμῶν τοῦ ἀστικοῦ συστήματος δικαιωμάτων. Παρόμοια συμπεριφορὰ θὰ πρὸδιδε μιά ἀυθαίρετη, σιωπηρὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη, τυπικὰ φιλελεύθερη, ταύτισης τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴν ἀτομιστικὰ συνειλημμένη κτητικὴ «ἐλευθερία». Ἐάν ὁ ἀντιδικῶν συνομιλητὴς μας ἐγκαταλείπει τὸν διάλογο, συνήθως μάλιστα πρὸ τοῦ κἄν αὐτὸς ἀρχίσει, ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοποίησης τοῦ κοινωνικά παραγόμενου πλούτου, τὸ πρᾶττει ἀκριβῶς ἐπειδὴ πιστεύει a priori ὅτι ἡ κτητικὴ ἐξατομίκευση στέκει ὑπεράνω κριτικῆς. Στὴν ἀντίληψή του αὐτὴ στενεύει ἀσφικτικὰ τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας ἐν γένει σὲ «ἐλευθερία» προστασίας τῆς ἰδιοκτησίας «του»³.

Σὲ περίπτωσι λοιπὸν ἀπόπειρας κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ, τί δέον γενέσθαι πολιτικά, ἂν ἐλλείπει ἡ συναίνεση τῶν ἀνταγωνιζόμενων τάξεων καὶ κομμάτων; Ἡ πρὸ χειρὸς ἀπάντησι θὰ ἦταν ὅτι οἱ τελευταῖες θὰ ὄφειλαν νὰ συμμορφωθοῦν στὴ δημοκρατικὴ ἐξουσία τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς πλειοψηφίας. Ἐφόσον ὁ σοσιαλιστικὸς συνασπισμὸς ἀνέλθει στὴν ἐξουσία μὲ δημοκρατικὰ διαδικασίες, ἡ ἀντιπολίτευσι θὰ ὄφειλε νὰ ἐπιτρέψει τὴν πραγματοποίηση τοῦ προγράμματος μετασχηματισμοῦ ἐκ μέρους τῆς πλειοψηφίας. Αὐτὴ πάλι θὰ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ σεβασθῆ τὰ δικαιώματα τῆς ἀντιπολίτευσις καὶ ἐν γένει τίς ἐλευθερίες τῶν ἀντιπάλων τῆς. Εὐκόλα γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι αὐτὸς ὁ τύπος ὁμαλῆς καὶ ἀνεμπόδιστης μετάδοσις ποτέ δὲν ἔχει πραγματοποιηθῆ μὲχρι σήμερον.

Δὲν ἀποκλείεται δέ βεβαια, θεωρητικὰ τουλάχιστον, νὰ παρουσιασθῆ τέτοια περίπτωσι στὸ μέλλον. Κατὰ πάσα πιθανότητα ὅμως, ἂν ὄχι μὲ βεβαιότητα, θὰ ὑπάρξει μιά περίοδος ἔντασις καὶ συγκρούσεων. Κατὰ τὴν ἄρχειά της ἡ εὐθραυστὴ ἰσορροπία τῶν πολιτικῶν ἀνταγωνιστῶν θὰ κινδυνεύει νὰ ἀνατραπῆ, μὲ ἀδέβαιη ἐκδοσι καὶ ἀπρόβλεπτα ἐπακόλουθα γιὰ τὴν ἴδια τὴ λειτουργία ἢ καὶ τὴ διατήρησι τοῦ δημοκρατικοῦ θεσμικοῦ πλαισίου. Ἡ φορὰ τῆς διαπάλης κινδυνεύει νὰ ὑποσκάψει τότε τόσο τὸ ἐλεύθερο δημοκρατικὸ παιγνίδι ὅσο καὶ τὴν ἀσκησι τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν τῶν πολιτῶν.

Τὰ δικαιώματα τῆς ἐλευθερίας ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητας, ἡ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ βέβαια ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία θὰ ἔπρεπε νὰ γίνονται σεβαστές, ἀκόμα καὶ ἂν ἀσκοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους⁴. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτῆ, ἡ σοσιαλιστικὴ κοινωνικὴ μεταβολὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἀξιοκληρονόμο τῶν εὐγενέστερων ἰδεῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ἰσχύσει τὸ ἴδιο μὲ τὴν χρεῖα τῶν δικαιωμάτων πού ἐπιστέφουν θεσμικὰ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνικὴ δομὴ, παρέχοντας ἐρείσματα κτητικοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ κίνητρα ἐγωιστικοῦ πρᾶττειν. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅσο βαθύτερα θὰ εἰσχωροῦσε ἡ κοινωνικὴ μεταβολὴ στὴν ὑφιστάμενη διάταξι τῶν σχέσεων παραγωγῆς, τόσο δραστι-

κότεροι θὰ ἀπέβαιναν οἱ περιορισμοὶ τῶν δικαιωμάτων οικονομικῆς ἐλευθερίας (ἰδίως ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας, ἰδιοκτησία μεγάλων μέσων κοινωνικῆς παραγωγῆς) σὲ βάρος τῆς κοινωνικῆς μειοψηφίας πού κατέχει τὰ μέσα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς καὶ ἐκμεταλλεύεται ἰδιοτελῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας.

Ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία, ὡς ἐλευθερία ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας μὲ ἐκμίσθωσι ξένης ἐργατικῆς δύναμις, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παλαιότερα καὶ παιδιῶν, ἂν ἰδωθῆ ἀντίστροφα, προϋποθέτει τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνελευθερία τῆς μεγάλης κοινωνικῆς πλειοψηφίας. Αὐτὴ ἢ ἐννοία οἰκονομικῆς ἐλευθερίας γενετικὰ καὶ λειτουργικὰ συνάπτεται ἀναπόσπαστα μὲ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ παραγωγὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἐπομένως προοπτικὰ θὰ ἔχανε τὸ ἀντικοινωνικὸ τῆς νόημα σὲ μιά σοσιαλιστικὴ κοινωνία.

Στὴν προοπτικὴ μιάς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δημοκρατίας, οἱ ἀτομικῆς ἐλευθερίες θὰ διατηροῦσαν τὴν ἀμυντικὴν τὸν ἰδιότητα ὡς φραγμῶν ὑπὲρ τῶν πολιτῶν ἀπέναντι σὲ πιθανὴ ἀυθαίρεσι τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς πλειοψηφίας. Συνάμα ὅμως θὰ ἀναδεικνύονταν σὲ στοιχεῖα θεσμικῆς κατοχύρωσις τῆς πρόσδεσις τῶν ἀνθρώπων στοὺς καρπούς τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Δίχως νὰ καταργηθῆ ὁ τυπικὸς τὸν χαρακτήρας —κάτι πού ἴσως θὰ εὐνοοῦσε ἕνα κρατικὸ δεσποτισμὸ ἢ ἀστόχαστο ἰσοπεδωτισμὸ—, θὰ ἀνανεώνονταν μὲ οὐσιαστικότερα περιεχόμενα ζωῆς. Ἡ σταδιακὰ κατακτώμενη ἰκανότητα συνειδητῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς θὰ διεύρυνε μάλιστα τὰ ὅρια τοῦ πρακτεῦν πολὺ πέρα ἀπὸ τὸ πεδίο τῶν δικαιωμάτων, πρὸς τὴν κατεύθυνσι ἑνὸς ἀνθρωπιστικοῦ φρονήματος φιλαλληλίας.

Ἡ διάκρισι μεταξὺ τῶν ἐλευθεριῶν, πού ἐπιχειρήσαμε προηγουμένως, γίνετα σὲ στενὴ συνάφεια μὲ τὴν ἀμφίσημη ὕψι τῶν διαδικασιῶν ἐξορθολογισμοῦ πού σφράγισαν τὴν ἀστικὴ νεωτερικότητα. Ἡ κατάργησι τῆς ἀστικῆς κυριαρχίας θέτει στὸ στόχαστρο τὴ μονοδιάστατη ὀρθολογικότητα πού διαπερνᾷ τὴ γενίκευσι τῆς καπιταλιστικῆς ἐμπορευματορικῆς μορφῆς, τὴ διαχειριστικὴ συστηματοποίησι ὅλων τῶν πτυχῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς δημόσιας σφαιρας ἐπικοινωνίας, τὴν ἐπιστημονικὴ ἐξαντικεμένηκευσι γιὰ χειραγωγικούς σκοπούς. Ἡ ἀναίρεσι τῶν ἄλλοτριτικῶν αὐτῶν πλευρῶν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας ἀποτελεῖ χονδρικὰ τὴν ἀρνητικὴ στιγμὴ τῆς σοσιαλιστικῆς ἀνακαίνισις. Στὴ θετικὴ τῆς στιγμῆ, ἀντίθετα, περισώζονται διὰ ναυαγιαϊρέσεως, κατὰ κάποιον τρόπο, σημαντικὰ κανονιστικὰ στοιχεῖα θεσμικοῦ ἐξορθολογισμοῦ, πού ἤδη ἐμπεριέχονταν in nuce στὶς μεγάλες ἀστικῆς ἐπαναστάσεις.

Οἱ ἰδέες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας συνθέτουν πρᾶγματι ἕνα ἀξιακὸ πλέγμα πού ξεπερνᾷ τὸν ἱστορικὸ περίγυρο (τοῦ 18ου-19ου αἰῶνα), μέσα στὸν ὁποῖο κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπαναστατικὴ ἐκφώνησι τους. Ἡ πρακτικοθητικὴ ὀρθολογικότητά τους συνίσταται στὴν ἀπαρεμπόδιστη καὶ δημόσια προβολὴ ἀξιώσεων διυποκειμενικῆς ἐγκυρότητας, ταυτόχρονα ὅμως καὶ στὴν ὑποχρέωσι ὅλων νὰ ἐκθέτουν καὶ νὰ ἐκτίθενται σὲ ἐπιχειρήματα. Τοῦτο ἐξυπονοεῖ ἠθικὰ μὲν τὴν ἀμοιβαία ἀναγνώρισι τῶν δρώντων ὑποκειμένων, θεσμικὰ δὲ τὴ διευθέτησι πρόσφορων νομικῶν καὶ πολιτικῶν ρυθμίσεων, δημοκρατικοῦ καὶ δικαιοκρατικοῦ χαρακτήρα. Στὸν ἀπομαγεμένο κόσμον τῶν καιρῶν μας ἡ γνωστικὴ καὶ ἠθικὴ κατάσταση τῶν ἀνθρώπων εἶναι τέτοια ὥστε θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ ἐξαιρεῖται ἀπὸ τὴ δυνατότητα κριτικοῦ ἐλέγχου καμία ἀξίωσι ἐγκυρότητας, κανένα πολιτικὸ αἵτημα⁵.

Παρόμοιες αξιώσεις και αίτηματα πηγάζουν από τη σφαίρα της διανθρωπίνης επικοινωνίας — από τις κοινωνικές διαδικασίες, τα κοινωνικά θέσμιμα, τους ισχύοντες ή έλλιπείς κανόνες, τη συσσωρευμένη άτομική και συλλογική έμπειρία. Γι' αυτόν τό λόγο δέν επιτρέπεται νά γίνονται πλέον αποδεκτές έξωτερικές πηγές έγκυρότητας, όπως ή βούληση του Θεού, ύπερβατικές αντίληψεις ως προς τό σκοπό της ιστορίας, ρατσιστικές αξιώσεις φυλετικής, δηλαδή έξωιστορικής, ύπεροχής κ.λπ.

Η ιστορία δέν βριθεί παραδειγμάτων ριζοσπαστικών μεταβολών στο έκάστοτε σύστημα ταξικής κυριαρχίας και έξουσίας, μέ τή συναίνεση ή έστω τήν άνοχή των κατόχων της κοινωνικής και πολιτικής ισχύος. Δέν υπάρχουν άλλωστε και σπουδαίοι λόγοι αίσιοδοξίας ότι τό αντίθετο θά μπορούσε νά λάβει χώρα στο μέλλον. Πώς θά όφειλε λοιπόν νά αντιδράσει sé άναμενόμενη έκρυθμη κατάσταση μία άληθινά σοσιαλιστική κυβέρνηση; Προφανώς θά ισοδυναμούσε μέ αυτοκτονία, αν παρέδιδε άμαχητί τήν έξουσία στον αντίπαλο άστερισμό πολιτικών δυνάμεων, μολοντί θά διέθετε άκόμη σταθερά τή λαϊκή ύποστήριξη, χάρη στην όποία άλλωστε θά έχει φθάσει στην έξουσία. Έφόσον όμως οι σχέσεις ανταγωνιστικού πλουραλισμού άπολήξουν sé άνοικτή ρήξη, τότε διανοίγεται μία περίοδος άναμετρήσεων, πιθανώς και έντονης άντιπαράθεσης.

Άκόμη και sé αυτό τό ένδεχόμενο θά πρέπει νά γίνεται σεβαστός ως άπαραβίαστος τουλάχιστον ένας πυρήνας δικαιωμάτων. πού θά συμπεριλάμβανε προπάντων τήν άξιοπρέπεια της προσωπικότητας, τήν έλευθερία λόγου, τήν πολιτισμένη πολιτική άντιπαράθεση και τό δικαίωμα όλων, άκόμη και των αντίπαλων, στην έπιβίωση. Η πρόκριση παρόμοιου πυρήνα δικαιωμάτων γίνεται χάρη στην ιστορικά καταξιωμένη ιδέα — πού άνατρέχει κατ' έξοχήν στην καντιανή πρακτική φιλοσοφία — ότι άξίζουν τέτοιου σεβασμού όλοι οι άνθρωποι, από μόνο τό γεγονός ότι είναι άνθρωποι. Η θεμελιώδης κοινωνικότητα πού μοιράζονται, στον κόσμο της νεοτερικότητας, κατέστησε τό πρώτον έφικτή τήν άναγνώριση αυτήν, άνεξάρτητα από τους κοινωνικούς προσδιορισμούς καθενός και καθεμιάς, αν δηλαδή είναι άστός ή μισθωτός, και άσχετως από τις πολιτικές πεποιθήσεις του/της, αν δηλαδή είναι φίλος ή έχθρός.

Ίδιως αν επιχειρηθεί ριζική κοινωνική άλλαγή έν μέσω πολεμικής περιπέτειας ή οικονομικής κατάρρευσης, τότε ή άναμέτρηση θά έκδηλωθει μάλλον είτε ως έμφύλια διαμάχη είτε ως πόλεμος μέ έξωτερικούς αντίπαλους ή και τά δύο μαζί. Σύμφωνα μέ μία διάγνωση άρκετά κατηγορηματική: « Αν ό σοσιαλισμός άποτελεί μία ριζική κοινωνική μεταβολή, τότε είναι άδύνατος μέσα sé δημοκρατικό πλαίσιο. Η δημοκρατία είναι ένα σύστημα πού στηρίζεται στη συναίνεση και τις ίσοροπίες. Έπομένως, μόνο μικρές άλλαγές, οι όποιες δέν θίγουν βασικές οικονομικές δομές, μπορούν νά επιτευχθούν. Η καθολική ψηφοφορία άντισταθμίζεται από τή δυνατότητα των κεφαλαιούχων νά επηρεάσουν τήν οικονομική και κοινωνική έξέλιξη μέσω της έπενδυτικής τους συμπεριφοράς. (...) Στο έρώτημα αν πράγματι ό σοσιαλισμός ως έμπρόθετη κοινωνική μεταβολή, ως λογικός σχεδιασμός της κοινωνίας, άπαιτεί τό συνδυασμό μέ δικτατορικές μορφές διακυβέρνησης, ή άπάντηση φαίνεται ότι δέν μπορεί νά είναι άρνητική»⁶.

Παρά τόν άπαισιόδοξο τόνο της, ή διάγνωση αυτή και τεκμηριωμένη είναι μέ τήν άποκτημένη μέχρι σήμερα ιστορική έμπειρία και μοιάζει άρκετά ακριβής περιγραφικά ως προς τό μελλοντικό της ύπονοούμενο. Από μόνη της ώστόσο άναίρει άραγε τήν ήθη-

κοπολιτική άξία της μετάβασης στο σοσιαλισμό και της έδραιώσης του τελευταίου μέ δημοκρατία και έλευθερία; Αυτό είναι έρώτημα άναγόμενο στη σφαίρα της πραξεολογικής δεσμευτικότητας, του πολιτικά όρθου πράττειν. Η άπάντησή του άξιώνει μία καιρίαια δεοντολογική τοποθέτηση, μία βασική αξιολογική στάση. Ακριβώς λόγω της πραξεολογικής του ύψης, τό έρώτημα όπωσδήποτε συνδέεται, αλλά πάντως δέν συγχέεται, μέ τό πρόβλημα μήπως ή έπαναστατική βία άποδει άναπότρεπτη, όπως ίσως και όρισμένα άνταρχικά στοιχεία στην άσκηση της έξουσίας από τό μέτωπο των σοσιαλιστικών δυνάμεων. Τό δεύτερο ζήτημα όμως άναλυτικά είναι άλλης τάξεως θέμα. Αφορά τό τί θά συμβεί (κατά πάσα πιθανότητα), τό ένδεχόμενο μιάς διαρθρωτικής κοινωνικής άλλαγής, και όχι πώς θά ήταν εύκταίο ή θά «έπρεπε» νά λάβει χώρα ή άλλαγή αυτή.

Η προκείμενη διάκριση δέν γίνεται, όπως ίσως φανεί από πρώτη ματιά, για λόγους άναλυτικού σχολαστικισμού ή επιτηδευμένης φιλοσοφικής ακριβολογίας. Έγκλείει, αντίθετα, ένα πολιτικό δυναμικό μεγάλη στρατηγικής σημασίας, μέ τήν τρέχουσα έννοια του όρου. Τό νά πεισθούμε για τήν όρθολογική κότητα κατ' άξίαν (Wertrationalitaet) του σοσιαλιστικού διαδήματος μέ σεβασμό στη δημοκρατία και τήν έλευθερία, αυτό είναι ένα ζήτημα. Τό νά στοχασθούμε άκολούθως γύρω από τήν όρθολογικότητα κατά τό σκοπό (Zweckrationalitaet) των άναγκιών προς τό αυτο και μέτρων είναι άλλο ζήτημα. Τό πρώτο μās καλεί νά δεσμευθούμε ήθικά και πολιτικά από μία «ρυθμιστική άρχή» (regulatives Prinzip) όρθης πολιτικής δράσης. Ένώ τό δεύτερο καλεί sé χρήση της δυνάμεως κρίσης μας (Urteilkraft), κατ' άρχήν σύμφωνα μέ ύποθετικές προσταγές της φρόνησης, οι όποιες όμως τελούν sé σχέση άξιολογικής άναφοράς προς τή ρυθμιστική άρχή πού άποδεχόμαστε.

Όστόσο τά δύο έπίπεδα δέν είναι καθόλου ασύνδετα. Η πολιτική δράση πού προσανατολίζεται στην έπιτευξη του σοσιαλιστικού στόχου διόλου δέν είναι άσχετη προς τήν κανονιστική σφαίρα και τόν όρθοπρακτικό προβληματισμό. Δέν φιλοτεχνούμε έναν φορμαλιστικό κανόνα κοινωνικού μετασχηματισμού, αφήνοντας κατά τά λοιπά τήν πολιτική πρακτική νά προσαρτάται έξ ολοκλήρου από τή σφαίρα του «στρατηγικού πράττειν», κατά τήν όρολογία του Χάμπερμας. Όπως είναι γνωστό, ό Χάμπερμας διακρίνει — μέ κάποια άναλυτική αυστηρότητα μάλιστα — τό «στρατηγικό» από τό «έπικοινωνιακό» πράττειν. Τό πρώτο έγκείται στις ιδιωφελείς επιδιώξεις και πρακτικές επηρεασμού της συμπεριφοράς των άλλων βάσει ύποθετικών προσταγμών της φρόνησης, ιδίως sé συνθήκες έλλειψης συναίνεσης των δρώντων (π.χ. ή συμπεριφορά των ανταγωνιστών στην αγορά). Τό δεύτερο αναφέρεται στη συμβολικά διαμεσολαβημένη άλληλεπενέργεια και διάδραση μεταξύ των ανθρώπων, εκτιμάται δε βάσει κανόνων αλλά και βάσει της κατανόησης των κανόνων από τους δρώντες (π.χ. διάλογος πολιτικών κομμάτων στο Κοινοβούλιο).

Στόν Χάμπερμας οι κοινωνικές διαδικασίες άντικρίζονται υπό τό πρίσμα μιάς ιδεατής κατάστασης επικοινωνίας, στην όποία κανοναρχεί έλλογος διάλογος, έλεύθερος από έξουσιαστικές έξαρτήσεις, μεταξύ ισότιμων συνομιλητών. Από τή σκοπιά του είναι βέβαια δυνατή μία κριτική της άστικής κοινωνικής κυριαρχίας και πολιτικής έξουσίας, δυνάμει όμως μιάς φορμαλιστικής αρχής δικαιοσύνης και μιάς άνάλογης αντίληψης ισότητας εύκαιριών. Πράγματι οι κοινωνικές διαδικασίες δέν ξεετάζονται πλέον από τόν Χάμπερμας μέ σημείο εκκίνησης τους ιστορικούς όρους παραγωγής τους. Άλλά και οι κανονιστικές κρυσταλλώσεις (νομικοί και πολι-

τικοί θεσμοί) επίσης δέν έρευνώνται μέ άφετηρία τούς κοινωνικούς όρους παραγωγής τους. Έτσι ή κριτική πού ό Χάμπερμας άσκει, ιδίως τά τελευταία χρόνια, στον ιδεότυπο (Idealtypus) «άστικό νομικό και πολιτικό σύστημα» μένει κολοβή⁷. Διότι τό σύστημα αυτό, βασιζόμενο άκριβώς στην τυπική ισότητα (έναντι τού νόμου) πολιτών κοινωνικά άνισων, θεωρείται από πριν ως όρθολογικό.

Παροράται όμως ότι ή έγωιστική συμπεριφορά άνεξάρτητων έμπορευματοκατόχων ιστορικά διευκολύνθηκε, αλλά και έξακολουθεί νά εύνοείται, από τυπικά θεσμικά πλαίσια, μέ κανόνες γενικής ισχύος, πού κατοχυρώνουν στρατηγικό πράττειν κτητικού άτομικισμού. Τό τελευταίο, δηλαδή ούσιαστικά ή προσανατολιζόμενη στην έπιτυχία συμπεριφορά οίκονομικών ύποκειμένων, θά ήταν άδιανόητο σήμερα δίχως ένα νομικοπολιτικό σύστημα προστατευτικό των άστικών σχέσεων παραγωγής και άνταλλαγής, δίχως νομικές ρυθμίσεις για τή σύναψη ή κατάργηση συμβάσεων, για τή κυκλοφορία τού χρήματος, τή ρύθμιση των άνταγωνιστικών σχέσεων κεφαλαίου-έργασίας, τήν έπίλυση των έννομων διαφορών κ.ο.κ. Η κριτική αυτή έμφανίζει λοιπόν ένα σημαντικό έλλειμμα, αφού τελικά ύποτιμά τή λειτουργική παρεμβολή τού άστικού θεσμικού πλαισίου στην άναπαραγωγή των άγοραίων κοινωνιών⁸.

Η «κριτική» κοινωνική θεωρία παύει ως εκ τούτου νά είναι θεωρία τύπων παραγωγής τής κοινωνικής συνύπαρξης, ευρύτερης ιστορικότητας. Η διυποκειμενική διάσταση τού κανονιστικού της ιδεώδους άποσχετίζεται από ένύπαρκτες κοινωνικές αξίες, ανάγκες και προσδοκίες. Άλλά και τό πρόβλημα τής όρθης πολιτικής δράσης εγκαταλείπει τό έρευνητικά μέ και πολιτικά γόνιμο έδαφος τής πραγματικής ιστορίας των ανθρώπων. Η όλη κατασκευή τού Χάμπερμας προσλαμβάνει έξαρχής φορμαλιστική χαρακτηρισή και άποξενώνεται από «ύλικά» αίτήματα, δηλαδή ούσιώδεις άξιολογικές δεσμεύσεις για έξορθολογισμό τής συνολικής παραγωγής τής κοινωνικής ζωής. Αυτό συμβαίνει, διότι ό φορμαλισμός τού κανόνα διαχωρίζεται, από τό συγγραφέα, από τίς αιτιακές σχέσεις στρατηγικών πρακτικών προς τά μέσα ύλοποίησής τους. Η θεωρία του παραιτείται έν τέλει από τό καθήκον θεμελίωσης συγκεκριμένων ιστορικών περιεχομένων.

Αντίθετα από τόν Χάμπερμας, μία κριτική κοινωνική θεωρία, μέ γνωστικό ένδιαφέρον τήν ιδέα τού κοινωνιστικού μετασηματισμού, όφείλει νά θέτει ήθικοπολιτικά ζητήματα περιεχομένου, νά έρευνά δηλαδή τούς ιστορικά προκύπτοντες κοινωνικούς όρους παραγωγής αξιών και κανόνων. Μέ τόν τρόπο αυτό θά μπορούσε νά κατανοήσει και νά καταδείξει και τήν παραγωγή κοινωνικών άδικιών, άκριβώς μέσα από τή λειτουργία τού ισχύοντος νομικού συστήματος, τήν τυπική ίσονομία και τήν τυπική πολιτική δημοκρατία. Τό πλαίσιο γένεσης αλλά και τό πλαίσιο ισχύος κανόνων και αξιών θά έπρεπε νά συναρτηθούν μεθοδολογικά μέ τήν «ύλικότητα» των κοινωνικών σχέσεων σε μία ευρύτερη ιστορική έποχή⁹.

Αν όμως τό ζήτημα μετακινηθεί σε τέτοια θεωρητική προοπτική, τότε είναι πολύ άμφίβολο άν ή τυπικότητα και γενικότητα τού άστικού νομικοπολιτικού συστήματος θά μπορούσε νά άναγορευθεί σε άξιολογικά έξατο θεσμικό κριτήριο. Και όμως αυτό πράττει τελικά ό Χάμπερμας, αφού, πρώτον, εισηγείται μία τομή μεταξύ δικαίου και ήθικης, άνάμεσα σε τυπικούς κανόνες γενικής ισχύος άφ' ενός και άξιολογικές κρίσεις άφ' έτέρου. Και, δεύτερον, έκλαμβά-

νει σχετικιστικά τούς γενικούς κανόνες δικαίου ως ύπατο, άν και άσθενές, έξέγγυο τής κοινωνικής ήθικότητας.

Β. Η συσχέτιση μέσων προς σκοπούς ως πρόβλημα πολιτικής φιλοσοφίας

Ός προς τήν άξιολογική σχέση σκοπών και μέσων¹⁰ άξίζει τόν κόπο νά αναλογισθούμε μία ώραία ιδέα τού Φερδινάνδος Λασσάλ, ό οποίος προέτρεπε νά συλλαμβάνονται τά μέσα τής πράξης (άλλαγής τού κόσμου) ως οι ίδιοι οι σκοποί σε έμβρυακή μορφή. Κατά τήν αντίληψη αυτή, τά έπιλεγόμενα μέσα και μέτρα πρέπει νά σταθμίζονται βάσει των αξιών πού αντιπροσωπεύει ό άπώτερος στόχος, ώστε και αυτά τά ίδια νά νομιμοποιούνται ήθικά και πολιτικά. Αντίθετα, δέν ίκανοποιεί ή χρήση όποιονδήποτε μέσων προκειμένου νά έπιτευχθεί τό έπιθυμητό άποτέλεσμα (consequentialism). Αν αυτό είναι ή προοπτική μιας άπελευθερωμένης κοινωνίας, τότε και οι ένδιάμεσοι στόχοι πρέπει νά άνατροφοδοτούνται άξιολογικά από τό σκοπό αυτό¹¹.

Η δεσμευτικότητα τής θέσης αυτής θά μπορούσε νά τεθεί σε άμφισβήτηση από μία παραδοσιακή μαρξιστική τοποθέτηση, έστω κι άν αυτή παρουσιάζεται άρκετά έκλεπτυσμένη. Σε μία από τίς καλύτερες στιγμές τής τελευταίας, ό Λέων Τρότσκι έχει ύποστηρίξει ότι τό ψεύδος, ή βία ή και ό φόνος άκόμη, κάτω από όρισμένες συνθήκες, είναι δυνατόν νά θεωρηθούν ήθικώς άνεκτά μέσα προς έπίτευξη τού σοσιαλιστικού στόχου ή για τή διατήρηση τής δημοκρατίας (κατά τόν Ισπανικό εμφύλιο πόλεμο), άρκει ό τελικός στόχος νά είναι όρθος και δίκαιος. Παρόμοιες συμπεριφορές καθεαυτές μέν είναι έπιλήψιμες, άναγνωρίζει ό Τρότσκι, όμως καταδικαστέα είναι και ή ταξική κοινωνία πού τίς ύποθάλλει. Μία άταξική κοινωνία, αντίθετα, θά καθιστούσε περιττά τή βία ή τό ψεύδος. Η μετάβαση ώστόσο σε μία κοινωνική διάρθρωση άπαλλαγμένη από κοινωνικές αντιφάσεις, άρα και αντικοινωνικές συμπεριφορές, δέν μπορεί νά συντελεσθεί παρά έπαναστατικά, δηλαδή μέ βίαια μέσα. Άλλά και ή ίδια ή έπανάσταση είναι άποτέλεσμα τής ταξικής κοινωνίας, γι' αυτό και φέρει κατ' ανάγκη γνωρίσματα τής ταξικής κοινωνίας πού θέλει νά άνατρέψει¹².

Παρ' όλ' αυτά, ό Τρότσκι δέν προσυπέγραψε ότι έν τέλει έπιτρέπεται ή χρήση όποιουδήποτε μέσου. «Τούτο μόνον έπιτρέπεται, άπαντούμε, πού όδηγει πραγματικά στην άπελευθέρωση τού ανθρώπινου γένους. Έπειδή αυτός ό σκοπός μπορεί νά έπιτευχθεί μόνον έπαναστατικά, ή χειραφετητική ήθική τής έργατικής τάξης άναγκαστικά είναι προικισμένη μέ έπαναστατικό χαρακτήρα. Αντίκειται άδιάλλακτα όχι μόνο σε όποιοδήποτε θρησκευτικό δόγμα, αλλά και σε κάθε είδους ιδεολογικό φετίχ, πού είναι οι φιλοσοφικοί χωροφύλακες τής άρχουσας τάξης. Συνάγει παραγωγικά (deduces) κανόνα συμπεριφοράς από τούς νόμους άνάπτυξης τής κοινωνίας, κατά πρώτο λόγο από τήν ταξική πάλη, πού είναι ό νόμος των νόμων»¹³. Έπομένως, γίνονται δεκτά μονάχα όσα μέσα ένοποιούν τίς δυναστευόμενες τάξεις, έμφυσούν σε αυτές πνεύμα αντίστασης και αντίθεσης στην κατεστημένη ήθική και πολιτική ιδεολογία, παράγον τήν κατανόηση τής ιστορικής τους άποστολής, ένισχύουν τό θάρρος τους και καλλιεργούν φρόνημα αυτοθυσίας στον κοινό άγώνα¹⁴.

Παρά τήν έπαναστατική της ζέση, ή θέση τού Τρότσκι ούσιαστικά κατέλειπε περαιτέρω τά ήθικοπολιτικά ζητήματα άνεξέταστα, μέ τή δικαιολογία ότι γι'

αυτά θά ἀποφασίσει γενικῶς καί ἀορίστως ἡ «ταξική πάλη». Πῶς ὁμως θά ἔπρεπε νά διεξάγει τόν ἀγῶνα της ἡ ἐργατική τάξη; Ποιές ἠθικές καί πολιτικές ἀρχές (principles) θά ὀφείλαν νά τηροῦν οἱ καταπιεζόμενοι; Στή σκέψη τοῦ Τρότσκι πιθανῶς ἐμφώλευε ἡ ἀθεμελίωτη πίστη στή δυνατότητα ἀνεύρεσης τοῦ πρακτέου μέ τρόπο ἄμεσο καί ἀνεπίδεκτο ἀμφισβήτησεων, ἀρκεῖ οἱ ἐξουσιαζόμενοι νά καταφέρουν νά ἀναγνώσκουν ἀπροκατάληπτα τό νόημα τῶν τεκταινομένων⁵. Ἐξάλλου, συμμετρικά πρὸς τήν «ἀντικειμενική» σημασία τῶν κοινωνικῶν δρωμένων, ὁ Τρότσκι φρονοῦσε ἐνδεχομένως, δίχως ἴσως νά ἔχει πλήρη ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ κατανόηση τῆς ἱστορικής διαδικασίας μπορεῖ νά εἶναι ἐνιαία καί à la limite ἀποκλειστική.

Πολιτικό συμφραζόμενο τῆς ἔωλης αὐτῆς φιλοσοφικῆς θέσης θά μπορούσε λοιπόν νά εἶναι ἡ ἀποκλειστική διακατοχή τοῦ νοήματος τῆς ἱστορίας καί τοῦ πρακτέου ἀπό τό (ἓνα καί μοναδικό) κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὡς φορέα τῆς κοινωνικῆς πρωτοπορίας. Κατά μιά ἀσχημη εἰρωνεία τῆς (ἐνδοκομματικῆς) ἱστορίας καί ὁ ἴδιος ὁ Τρότσκι ἐμελλε νά πέσει τελικά θύμα μιᾶς ἀντίληψης πού συμμεριζόταν κοινές φιλοσοφικές παραδοχές, ἀλλά σέ τελείως ἐκχυδαϊσμένη μορφή. Κατά τή σταλινική vulgata, ἀληθές ἢ ὀρθό εἶναι ὅτιδήποτε συμφέρει στήν ἐργατική τάξη, στήν πραγματικότητα στό κόμμα πού ἐκφράζει ἐξ ὀρισμοῦ καί αὐθεντικά, ὑποτίθεται, τά συμφέροντά της καί ἐν τέλει ὅ, τι κρίνει ἡ ἐκάστοτε ἡγεσία τοῦ κόμματος - ἱερατείου ἐρμηνεύει τῆς ἱστορίας.

Οἱ θέσεις τοῦ Τρότσκι εἶναι ἐνδεικτικές μιᾶς πολὺ εὐρύτερης, ἱστοριστικῆς μαρξιστικῆς τάσης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά ζητήματα τοῦ πρακτέου τίθενται καί ἐπιλύονται ἱστοριοβιωματικά, ἂν καί κατά τά λοιπά μέ διαφορετικό τρόπο ἀπό τήν προλεταριακή ἠθική σέ σχέση μέ τήν ἀστική. Στήν τάση αὐτή δέν ὑπάρχει χώρος γιά τήν ὑπόθεση μήπως ὀρισμένες ἀξίες μπορεῖ νά δια-

θέτουν, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι «τυπικές», εὐρύτερο ἱστορικό βεληγεκές σέ σύγκριση μέ τό πλαίσιο γένεσής τους. Εἰδικότερα γιά τά προβλήματα τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς δέν διαφαίνεται σέ αὐτήν ἄλλη διέξοδος ἀπό τό νά παραπέμπονται αὐτά στήν τυφλή ἐπαναστατική βία, δηλαδή ἓνα κριτήριο κατ' ἐξοχήν μὴ ὀρθολογικό. Πῶς θά μπορούσαμε ὁμως νά γνωρίζουμε ὅτι αὐτό πού συντελεῖται «ἀντικειμενικά» μπροστά μας προῦθει ἢ ὄχι τόν ἀπώτερο σκοπὸ τῆς κοινωνικῆς χειραφέτησης; Στό ἀμείλικτο αὐτό ἐρώτημα ἡ κυρίαρχη ἕως σήμερον ἐκδοχὴ μαρξισμού στέκει ἀναγκαστικά σιωπηλή. Αὐτὴ ἀφήνει οὐσιαστικά τά ζητήματα τῆς δημοκρατικῆς μετάβασης στόν σοσιαλισμὸ ἀδιερεύνητα καί μετέωρα, ὑπεκφεύγοντας στό ὄνομα τῆς ἐπαναστατικῆς αὐθορμησίας.

Ἔτσι τά συναφή προβλήματα ἀπογυμνώνονται ἀπὸ τό ἠθικοπολιτικό φορτίο τους. Παραμένουν ὡς ἀκατάστατο ἐμπειρικό ὕλικό, τό ὁποῖο παρεισφύει αὐθαίρετα πλέον καί ἀνορθολογικά στήν ἐκάστοτε διερμηίνευση τῆς πραγματικότητας καί στήν ἐκτίμηση τοῦ πρακτέου. Τό «πρῶτον ψεῦδος» τῆς τοποθέτησης αὐτῆς ἀποκαλύπτεται μέ τή σκέψη ὅτι αὐτὴ ἐσφαλμένα συνάγει εὐθέως — ἀκριτα καί ἀδιαμεσολάβητα — τό δέον γενέσθαι ἀπὸ τῆ δῆθεν φυσικῆ ἀμεσότητα πραγματικῶν καταστάσεων (naturalistic fallacy)¹⁶. Ὡστόσο, ἡ «ταξική πάλη» καθεαυτήν, ὡς ὠμὸ factum, δέν ἐπιτρέπει, δέν ἐπιβάλλει ἢ δέν ἀπαγορεύει τίποτε.

Στούς Μάξ Ἄντλερ καί Ὀττο Μπάστερ, σεβάσιμες μορφές τοῦ «αὐστρουμαρξισμού», ὀφείλεται ἡ τιμὴ ὅτι ὑπογράμμισαν ἱκανοποιητικά πῶς ὁ σοσιαλισμός, καί ἂν ἀκόμη ἦταν νομοτελειακά ἐξασφαλισμένος, εἶναι εὐκαταῖος καί στόχος ἄξιος γιά νά ἀγωνισθεῖ κανεὶς γι' αὐτόν ἀπὸ τώρα. Οἱ ἴδιοι ἀξιοποίησαν μέ ἐνδιαφέροντα τρόπο μιά ἰδέα καντιανῆς καταβολῆς, ὅτι ἡ πολιτικὴ δράση καθοδηγεῖται πρὸς τήν ἐπίτευξη ἐνὸς δίκαιου ὑπατοῦ στόχου κατὰ μιά τυπικὰ τελεολογικὴ αἰτιότητα. Αὐ-

τό συμβαίνει διότι, απλούστατα, οι ύφιστάμενοι την έκμετάλλευση και καταπίεση σπρώχνονται να σκεφθούν τη δυνατότητα μιάς ελεύθερης από έκμετάλλευση κοινωνίας αλληλεγγύης, ώστε η ιδέα αυτή να σταθεί περαιτέρω κίνητρο, εμπρόθετη αίτια για χειραφετητική πολιτική πρακτική.

Σύμφωνα με μιά χονδροειδή μορφή μαρξισμού, αντίθετα, τά ζητήματα του πρακτέου υποβιβάζονται αναγωγιστικά στο επίπεδο αιτιωδών κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες υποτίθεται ότι κυβερνιούνται, όπως και η φύση, από νόμους τελείως ανεξάρτητους της ανθρώπινης θέλησης. Τό όφειλιν θεωρείται έτσι εσφαλμένα ως απόρροια της επιστημονιστικής κατανόησης της ώμης αναγκαιότητας (θετικιστικό γνώρισμα της μήτρας ιδεών του μαρξισμού της Β' αλλά και της Γ' Διεθνούς). Η κεντρική αυτή θέση — την οποία συμμερίστηκαν μαρξιστές τόσο διαφορετικοί πολιτικά, όπως ο Κάουτσκι και ο Λένιν — άποτυγχάνει να στοχασθεί αν τό εικαζόμενο ως νομοτελειακά κατοχυρωμένο γεγονός είναι και επιθυμητό και κατ' αρχήν ποιά είναι τά ειδικότερα περιεχόμενα ζωής πού ελαγγέλλεται. Η άκόμενη ποιά μέσα νομιμοποιούνται και ποιά όχι στην έξυπνότητα του δημοκρατικού σοσιαλισμού. Η τοποθέτηση αυτή άδυνατεί, τέλος, να λάβει τίς άποστάσεις της από μιά άκρεια ώφελμιστική (utilitarian) όμολογή της, σύμφωνα με την όποία, έφόσον κρίνεται έφικτή και επιθυμητή ή επιδίωξη ώφέλειας, είναι επιτρεπτή άκόμενη και ή χρήση άνηθικων μέσων και ή λήψη άδικων μέτρων.

Η αντίληψη αυτή βανκαλίζεται ότι διαθέτει μιά άκλόνητη θεωρία για την κατεύθυνση της παγκόσμιας ιστορίας. Στην πραγματικότητα όμως στερείται θεωρητικών προδιαγραφών, δηλαδή μιάς πρόσφορης δομής σκέψης, για να άποκρούσει ήθικά όσα πολιτικά μέτρα άπάδουν στο σκοπό της δλόπλευρης κοινωνικής χειραφέτησης. Αύτή ή άρκετά διαδεδομένη έκδοχή μαρξισμού άποδει-

κνύεται ήθικά χωλή για δύο κυρίως λόγους¹⁷. Πρώτον, έπειδή τοποθετεί τά ζητήματα του περιεχομένου του σοσιαλισμού και κομμουνισμού άπλως σέ ιστορική μακροκλίμακα, δίχως περαιτέρω πραγμάτευση, την όποία μάλιστα καταδικάζει εκ προοιμίου ως ουτοπική. Καί, δεύτερον, διότι παρακάμπτει τά ζητήματα της δημοκρατικής ή μή μετάβασης στον σοσιαλισμό, έπειδή δήθεν αυτά άποφασίζονται από την «ίδια» την ταξική πάλη.

Η τοποθέτηση αυτή άστοχει λοιπόν τόσο ως προς την ιστορική έμβέλεια όσο και ως προς τό περιεχόμενο των ήθικων και πολιτικών ζητημάτων. Θεωρώντας εσφαλμένα ότι τά ζητήματα αυτά είναι άποκλειστικά ή πρωτευόντως ταξικής φύσης, πιστεύει ότι θά μπορούσαν να τύχουν όριστικής επίλυσεως όποτε επικρατήσει ή άταξική κοινωνία. Μειονεκτεί σημαντικά έπομένως, άφου: α) έχει την τάση να παραμελεί μιά συνεπή όρθοπρακτική πραγμάτευση ζητημάτων του πράττειν στο ιστορικό παρόν· β) μολονότι άντλεί από τό όραμα μιάς μελλοντικής «καλής» κοινωνίας, άποφεύγει να έμβασθύνει στίς θεμελιώδεις όργανωτικές άρχές της, έκτιμώντας κακώς ότι πρόκειται για «ουτοπική» ματαίωση· γ) παραγνωρίζει την πλειάδα των έτερογενών ήθικων και πολιτικών ζητημάτων πού δέν προσδιορίζονται ταξικά, τά όποια ώστόσο αξιώνουν κανόνες όρθής αντιμετώπισης τους, όπως είναι ζητήματα διανθρώπινων σχέσεων ή προσωπικής ήθικης· δ) λησμονεί άνεπίτρεπτα ότι ή «όρθή» στάση, ήθικά ή πολιτικά, θεμελιώνεται μόνο με την έπιχειρηματολογημένη επίκληση «όρθων» κανόνων και άρχών του άτομικού και συλλογικού πράττειν. Τούτο φυσικά κατ' αρχήν προϋποθέτει αναλυτικά μιά διάκριση μεταξύ έμπειρικών, κανονιστικών και αξιολογικών προτάσεων και αντίστοιχη διαβάθμιση έπιχειρημάτων, κάτι πού έν γενεί άπουσιάζει στους περισσότερους έπιγόνους του Μάρξ.

1. Σέ αύτή την κατεύθυνση, άνάμεσα σέ πολλούς άλλους, Bob Fine, *Democracy and the Rule of Law* (London, 1984), σ. 169 έπ., 203 έπ., Frank Cunningham, *Democratic Theory and Socialism* (Cambridge, 1987), Tom Campbell, *The Left and the Rights* (London, 1983). Πολύτιμη παρακαταθήκη άποτελούν άκόμη οι σκέψεις του Νίκου Πουλαντζά στο κίνευο βιβλίο του, *L'Etat, le Rouvoir, le Socialisme* (Paris, 1978), σ. 277-295. Βλ. και Γιώργου Πάσχου, *Πολιτική δημοκρατία και κοινωνική έξουσία* (2η έκδ., Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1981), σ. 361-380.

2. Βλ. Κ. Ψυχοπαίδη, «Φορμαλισμός, ιστορισμός και δεσμευτικότητα της πολιτικής πράξης», *Μνήμη Σάκη Καράγιωργα* (1988), σ. 383-385.

3. Κ. Ψυχοπαίδη, ό.π., σ. 390-391.

4. «Η έλευθερία μόνο για τούς όπαδούς της κυβέρνησης και για μόνα τά μέλη ενός κόμματος — όσο πολυάριθμα κι αν είναι αυτά — δέν είναι έλευ-

θερία. Η έλευθερία νοείται πάντα ως έλευθερία για εκείνον πού σκέπτεται διαφορετικά», υπενθύμιζε με έγκαρτέρηση ή εγκάθειρκτη Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Ρωσική επανάσταση*, 1918 (έλλ. μετ. έκδ. Ύψιλον, 1980), σ. 69.

5. Βλ. Al. Wellmer, *Λόγος, Ουτοπία και Διαλεκτική του Διαφωτισμού* (έλλ. μετ. έκδ. Έρασμος, 1989), σ. 30 έπ., 38 έπ. Πρόβλ. Juergen Habermas, «Ηθική του διαλόγου: σημειώσεις για ένα πρόγραμμα θεμελίωσης», *Θεωρία και Κοινωνία*, άρ. 4 (Μάρτιος 1991), σ. 134-208.

6. Άντ. Λιάκου, «Πρέπει να επαναπροσδιορίσουμε την έννοια της Άριστερίας», *Ο Πολίτης*, άρ. 115 (Όκτ. 1991), σ. 38-40.

7. Βλ. π.χ. τά κείμενά του, «Law as Medium and Law as Institution», in: G. Teubner (Hg.), *Dilemmas of Law in the Welfare State* (Berlin, N. York, 1986), σ. 203-220. «Wie ist Legitimität durch Legalität möglich?», *Kritische Justiz*

(1987), σ. 1-16.

8. Βλ. Κ. Ψυχοπαίδη, ό.π., σ. 369-370, 374-376.

9. Βλ. πρόχειρα Axel Honneth, «Diskursethik und implizites Gerechtigkeitskonzept. Eine Diskussionsbemerkung», in: Em. Angern/G. Lohmann (Hg.), *Ethik und Marx* (Frankfurt, 1986), σ. 268-274.

10. Βλ. την καλή άνάλυση του St. Lukes, *Marxism and Morality* (Oxford, 1986), σ. 100-138.

11. Με άφορμή την άπολίθηση της Όκτωβριανής Έπανάστασης σέ δικτατορικό σύστημα έξουσίας ενός κόμματος επί των πολιτών, ήδη ένόσω ζούσε άκόμη ό Λένιν, ό Κάρλ Κόρς άντέτεινε έμφατικά ότι «ό σοσιαλισμός τόσο στους σκοπούς όσο και στα μέσα του είναι ένας άγώνας για την πραγματοποίηση της έλευθερίας», «Άντι-κριτική» (1930), στο βιβλίο του: *Μαρξισμός και φιλοσοφία* (έλλ. μετ. έκδ. Ύψιλον, Άθήνα, 1981), σ. 102.

12. Στο έργο του «Η Ηθική τους και ή δική μας»,

1938. Περιέχεται στον τόμο: *Their Morals and Ours. Marxist versus Liberal Views of Morality*. Four essays by L. Trotsky, J. Dewey and G. Novack (4η έκδ., New York, 1969), σ. 27.

13. Στο ίδιο, σ. 37.

14. Στο ίδιο.

15. Αύτή ήταν ή σοβαρότερη αίτιαση του J. Dewey στις άπόψεις του Τρότσκι, ό.π., σ. 53 έπ.

16. Ο Λούκατς έχει παρατηρήσει προσφύως ότι: «Σέ καμία περίπτωση ή άπλή άνίχνευση των γεγονότων, δηλαδή ή άπλή έπισάφρευση των γεγονότων, δέν θά ήταν ικανή να κάνει κατανοητή και άποδεκτή (...) την άναγκαιότητα της επαναστατικής δράσης και έτσι τόν έφήμερο χαρακτήρα όποιασδήποτε συγκεκριμένης στιγμής. Μόνο ή διαλεκτική τό μπορεί αυτό». *Τακτική και Ηθική* (έλλ. μετ. έκδ. Γρηγόρη, Άθήνα, 1982), σ. 73 και έπ.

17. Βλ. τίς εύστοχες βολές του Steven Lukes, *Marxism and Morality*, ό.π., σ. 20-21, 116, 145-148.

«Υπάρχει γιατί ἡ γυχή κρυώνει»

του Χρήστου Παπαγεωργίου

Γιά τή συγκεντρωτική ἔκδοση τῶν ποιημάτων τοῦ Μανόλη Πρατικάκη, Ἐκδόσεις «Ρόπτρον».

Κάθε συγκεντρωτική ἔκδοση ποιητικῶν συλλογῶν καταξιωμένων, στό περιορισμένο κοινό πού παρακολουθεῖ αὐτό τό εἶδος τοῦ γραπτοῦ λόγου, ποιητῶν, περιέχει ἀφ' ἑνός μιὰ γοητεία, θά ἔλεγα ἀπαραβίαστη, ἀφοῦ μπορεῖ κανεὶς νά διακρίνει μιὰ διαδρομή πού ἴσως νά εἶναι ἀνοδική, στάσιμη ἢ καθοδική, ἀφ' ἑτέρου (περιέχει) μιὰ σημαντική σκοπιμότητα, πού ἔγκειται στό γεγονός μιᾶς ὀλοκληρωμένης εἰκόνας τοῦ δημιουργοῦ καί τοῦ ἔργου του, μιὰ καί (εἶναι φυσικό) σχεδόν κανεὶς δέν ἀγοράζει τά πάντα τόν καιρό πού ἐκδίδονται κι ἔτσι μπορεῖ νά διαφύγει τῆς προσοχῆς του κάτι σημαντικό. Ἡ συγκεντρωτική ἔκδοση, ὅμως, ἔχει χαρακτήρα μάχης μέ τό χρόνο καί γιά τόν ἴδιο τόν ποιητή, ὁ ὁποῖος, ἀπό ἀπόσταση πλέον, κρίνει τό τί στέκεται σήμερα, ἀκόμη καί γιά δημιουργίες πού πρὶν εἴκοσι χρόνια μπορεῖ καί νά θεωροῦνταν πρωτοποριακές.

Ὁ ποιητής Μανόλης Πρατικάκης ἐπιχειρεῖ μέ τό παρόν βιβλίο αὐτή τήν ἀναμέτρηση μέ τό χρόνο καί τό συμπέρασμα εἶναι ὄχι μόνον ἀληθινά νικηφόρο ἀλλά σχεδόν πλημμυρισμένο ἀπό δημιουργική δόξα παρά τίς ἀλλαγές ἢ τίς ἀφαιρέσεις ποιημάτων ἀπό διάφορα σημεῖα τῶν ἐπιμέρους συλλογῶν, ὅπως ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ στό τέλος τῆς ἔκδοσης. Ἔτσι, ἔχουμε στά χέρια μας μιὰ ὀλοκληρωμένη ἐκτίμηση γιά τήν ποιητική δημιουργία ἐνός ἀξιολογότατου τεχνίτη, ὁ ὁποῖος μᾶς τήν παραδίδει γιά κρίση μέ ὅλη τή σεμνότητα καί τή μετριοφροσύνη — ὄχι ὅμως τήν ἠττοπάθεια — πού τόν χαρακτηρίζει, σ' αὐτή τήν εἰκοσαετή συγχομιδῆ ἐρεθισμάτων, πού ἀπό διά-

φορες σκοπιές ἔγιναν γνήσια καί ἐνίοτε θαυμαστά στοιχεῖα συγκίνησης καί προβληματισμοῦ ψυχικοῦ καί νοητικοῦ.

Ὁ τόμος περιλαμβάνει τίς συλλογές «Ποίηση 1971-74», «Οἱ Παραχαράκτες», 1976, «Λιβιδῶ» 1978, «Νύχτα Ἐφημερίας» 1980, «Ἡ Παραλοισμένη» 1980, «Τό Σῶμα τῆς Γραφῆς» 1982, «Γενεαλογία» 1984. Ὅπως ὁ ποιητής ἐξηγεῖ, οἱ συλλογές «Ὀντοφάνεια», 1988, καί «Ἡ μαγεία τῆς μή διεκδίκησης», 1990, δέν συμπεριλαμβάνονται στήν παρούσα ἔκδοση γιατί, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο, μ' αὐτές ἀνοίγει ἕνα καινούργιο κεφάλαιο στήν προσωπική του δημιουργία.

Ὅταν τό 1974 κυκλοφορεῖ ἡ πρώτη συλλογή ποιημάτων τοῦ Μανόλη Πρατικάκη, ἡ δικτατορία εἶναι παρελθόν, ὄχι ὅμως καί ὁ, τι αὐτή ἐπέφερε στή σκέψη καί τόν ψυχισμό τῶν ἀνθρώπων τοῦ γράφειν καί κύρια τῶν ποιητῶν, γι' αὐτό καί τά συγκεκριμένα ποιήματα — γραμμένα κατά τή διάρκεια τῆς πνευματικῆς ἀπαγόρευσης — ἀντικατοπτρίζουν μέ ἀπόλυτα λογοτεχνικό τρόπο τήν καμπή στήν ἱστορία τῆς χώρας, καθῶς καί τήν ἀπώλεια σημαντικῶν κοινωνικῶν ἐλπίδων, χαμηλόφωνα, πειστικά καί δηκτικά. Ἀπό τήν ἀρχή ὅμως τῆς ποιητικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Μανόλη Πρατικάκη — ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται καί γιά ἄλλα θέματα ἐξίσου καίρια — διαφαίνεται ἡ τάση πρὸς μιὰ μορφή ποιητικοῦ λόγου, πού κορυφώνεται πολύ ἀργότερα στήν «Παραλοισμένη» καί τή «Γενεαλογία», ὅπου ἡ ποίηση, πλέον, ἀγγίζει τά ὅρια τοῦ πεζοῦ λόγου, καταργώντας κάθε θεμιτό ἢ ἀθέμιτο παράγοντα πού τήν χαρακτηρίζει. Μέ δύο λόγια, τή συγκεκριμένη χρονιά ἕνας νέος ἄνθρωπος καί ποιητής, ἀποσπασματικά, καταδείχνει ὅ, τι ἡ δικτατορία κατάφερε, ἰσοπεδώνοντας τίς συνειδήσεις, νά «προσφέρει» στόν ἑλληνικό λαό καί ταυτόχρονα, σποραδικά μὲν, μέ μεγάλη ἐπιτυχία δέ, δουλεύει ἕνα εἶδος λογοτεχνικό, πού πολύ ἀργότερα θά βρεῖ κι ἄλλους ὑποστηρικτές, καθῶς ἀφήνει νά διαφανεῖ μιὰ καινούργια κλίση γιά τήν ἑλληνική ποίηση καί τά γράμματα γενικῶς.

τερα. Παρ' ὄλ' αὐτά, οἱ ὅποιες διαφοροποιήσεις ὕφους παρουσιάζονται στήν πρώτη κατάθεση τοῦ ποιητῆ δέν ἀνταποκρίνονται στά ὀλιγόστιχα ποιήματα ἀλλά στά ἐκτενή, πού πολλές φορές ξεφεύγουν ἀπό τίς νόρμες καί τούς ρυθμούς τῆς ποίησης καί γίνονται κραυγαλέες φωνές διαμαρτυρίας. Γι' αὐτό διαλέγω τό ποίημα «*Ὀνειρο ἀπό πνιγμό*», σελ. 25:

*Μέσα σέ κάθε ναυάγιον τίς κουβέρτες
ὁ πνιγμένος λοστρόμος σχεδιάζει κρυφά
κι ἀτενίζει
ένα φωτεινότερο ταξίδι.*

Οἱ «*Παραχαράκτες*» εἶναι μιά σημαντική ποιητική δημιουργία, ἡ ὁποία ὅμως δέν ἔχει ἀκόμα ἀπελευθερώσει τόν ποιητῆ ἀπό ἐρεθίσματα πιότερο «*κοινά*» καί λιγότερο «*ἐξειδικευμένα*», τέτοια, δηλαδή, πού ἀναζητάει ἡ ποίηση προκειμένου νά λειτουργήσῃ σάν τέχνη ἰδιότροπη καί μοναχική. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς τό βῆμα ἀπό τό πρῶτο ἐγχείρημα εἶναι διστακτικό, ἔτσι πού νά δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση πώς ὁ ποιητής Μανόλης Πρατικάκης δέν ἔχει ἀκόμα ξεφύγει ἀπό μιά ἐνότητα — μιά πού οἱ «*Παραχαράκτες*» δέν εἶναι ἄλλοι ἀπό ἐκείνους τῆς ἱστορίας — κατά τήν ὁποία τά δημόσια πράγματα παίρνουν μεγαλύτερο βάρος ἀπό τά ἰδιωτικά, μέ ἄλλα λόγια πώς ἀκόμα ἐπενεργεῖ βαθιά στόν ψυχισμό του ἡ ἔννοια τῆς συλλογικῆς ἐλευθερίας, κι ἀκόμα παραπάνω τῆς ἐλευθερίας τῆς ἔκφρασης. Χαρακτηριστικό εἶναι τό ποίημα «*Ὁ θάνατος καί οἱ ἐποχές*», σελ. 45:

*Κάθε ἐποχή ὁ θάνατος ἔχει καινούριο
πρόσωπο.
Κάθε ἐποχή ὁ θάνατος ἀλλάζει φορεσιά
καί κατοικία.*

*Πέρυσι φοροῦσε γαλόνια.
Φέτο κολάρο καί γραβάτα.*

*Τοῦ χρόνου ἴσως θά 'χει ἀφήσει γενειάδα.
Θά κοιμᾶται σέ σοφίτα.
Θά φοράει ἕνα ξεχειλωμένο πουλόβερ
περασμένης μόδας.
Ἕνα οἰκτρά παραμορφωμένο σακάκι ξεχασμένων
τσαλαπατημένων ἰδεῶν.*

Χειμῶνας '75

Συνεχίζοντας τό ποιητικό του ταξίδι μέσα στό χρόνο, ὁ ποιητής Μανόλης Πρατικάκης γράφει τό 1978 τή «*Λιβιδώ*». Στήν οὐσία πρόκειται γιά μιά ἐρωτική σύνθεση χωρισμένη σέ εἴκοσι τέσσερα μέρη πού ἔχουν γιά τίτλο τήν ἀλφάβητο. Γιά πρώτη φορά, στό μέχρι τότε ἔργο, παρατηροῦμε μεγαλύτερη εὐαισθησία καί ὑπερβατικό-

τητα, μέ τίς ὁποῖες χειρίζεται ὁ δημιουργός τή σπάνια ἔκφανση τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, πράξη πού δέν ἔχει διαφύγει ἀπό κανέναν ποιητή, ἔστω καί μέ διαφορετικές προσεγγίσεις. Τό ὕφος γίνεται ἐλκυστικότερο, ἡ γραφή παίρνει ἕναν χαρακτήρα δρομολόγησης μιᾶς προσπάθειας ἐξαῦλωσης τοῦ γυναικείου σώματος, ἐνῶ ἡ μορφὴ τῶν ποιημάτων δέν παραλλάζει σημαντικά. Ἄν ἐξαιρέσουμε τίς πολύ προσωπικές στιγμές τῆς «*Γενεαλογίας*» πού θά ἀκολουθήσουν, ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ «*Λιβιδώ*», μέ τόν ἐρωτικό σπασμό τοῦ ποιητῆ σέ καταφανή ἔξαρση, ἀποτελεῖ τή μοναδική ἰδιωτική του κατάθεση, πού σέ καμιά περίπτωση δέν ἀφήνει ἀσυγκίνητο κάθε λάτρη τῆς ἐρωτικῆς ποίησης, ἰδίως γιά τόν ἀγώνα ἐμφάνισης τῆς γυναικείας ὑπαρξης σάν μυθικῆς, λαβωμένης ἀλλά οἰκουμενικά ἀνάδοχης, δηλαδή σάν πηγὴ ζωῆς. Ἄπό τήν παρούσα συλλογὴ διαλέγω τό ποίημα «*A*», σελ. 49:

*Ἕνας ἀθέατος
σφυγμός
γοργός καί διφασμένος
σά ζαρκάδι
πού κατεβαίνει αἰώνια
στήν πηγὴ.*

Ἡ θεματολογία στήν ἐπόμενη συλλογὴ, «*Νύχτα ἐφημερίας*», εἶναι σαφέστατα ποικίλη, παρὰ τό γεγονός ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἐνότητα ἔχει ἄμεση σχέση μέ τήν ἐπαγγελματική ἰδιότητα τοῦ δημιουργοῦ. Ἔτσι, συναντᾶμε ποιήματα πού μέ τήν πρώτη ματιὰ μπορεῖ νά μὴν προκαλοῦν μιά «*δοκιμαστικὴ*» γραφή πάνω σ' ἕνα θέμα πού ἀντλεῖται χωρὶς ἰδιαίτερη δυσκολία, μιά καί ἀποτελεῖ παρακαταθήκη προηγούμενων γενεῶν ὅπως στή «*Λιβιδώ*», ἔχουμε ὅμως συγκλονιστικές στιγμές πού ἀφοροῦν νοσοκομεῖα ἢ αὐτόχειρες, ἔχουμε δραματικές ἐρμηνεῖες σέ προαιώνια κι ἀναπάντητα ἐρωτηματικά, ἔχουμε διαλείμματα ἀτομικῆς εὐεξίας ἀπό γεγονότα πού ἀναφύονται σάν λουλούδια μέσα στό χειμῶνα, τελικά ἡ «*Νύχτα ἐφημερίας*» κυριαρχεῖται ἀπό ἕναν χαρακτήρα ἐπικοινωνίας μέ τόν ἀναγνώστη μέ ἀπλά ἀλλά σοβαρότατα ἐπεισόδια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τό ποίημα «*Γενικό Νοσοκομεῖο*», σελ. 79, εἶναι, νομίζω, ἐνδεικτικὸ τῶν ὅσων παραπάνω ὑπαινιχθήκαμε:

*Βαρὺς βαδίζει στό διάδρομο
τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου.
Ἕνας Κύριος Τυφλός
Ἕνας Κύριος μέ οἰδήματα*

Ἕνας Οἰδίπους.

Φτάνοντας στήν «*Παραλοισμένη*», ὁ γράφων αἰσθάνεται, πραγματικά, τεράστιο ἄγχος, φο-

βούμενος για τή σωστή απόδοση τής συλλογής και επηρεασμένος αφ' ενός από τήν ποιητική θεματολογία του έργου, αφ' ετέρου απ' τό κατακόρυφο άλμα του δημιουργού, πού κυριολεκτικά συναρπάζει, όπως οί πολύ μεγάλοι του είδους επιτυγχάνουν. Ἡ πεζοποίηση, για τήν ὁποία λέγαμε πώς ἐγκυμονεῖται ἀπό τά πρῶτα ἔργα, γίνεται ἐδῶ μιά θαυμαστή πραγματικότητα. Ἄν σκεφτοῦμε ὅτι «ἡ Παραλοισμένη» εἶναι κατ' ἀρχάς μιά γυναίκα καί στή συνέχεια ὀτιδήποτε ἔχει σχέση μέ γυναικεῖο γένος, ὅπως πατρίδα, ἀρρώστια, ἐλπίδα, ἀνάγκη κ.ο.κ., θά μπορούσαμε νά πλησιάσουμε τήν καταπληκτική ἰκανότητα του ποιητῆ νά διαπλέξει καί νά φιλτράρει ὅλες αὐτές τίς ἔννοιες μέ μιά μέθοδο ποιητικῆς ἀνάφλεξης καί νοηματικῆς συνεισφορᾶς. Πράγματι τά εἴκοσι πεζά ποιήματα τῆς «Παραλοισμένης» οἰκοδομοῦν ἕνα ποιητικό μέγεθος ἰκανό νά συμπαρασύρει στή μέθη του κάθε γήινη ἀντίσταση καί ταυτόχρονα κάθε προσπάθεια εἰσχώρησης σ' ἕνα ψυχικό μεγαλεῖο, πού μέ ἀβροφροσύνη προσφέρει ὁ δημιουργός, ἐκεῖνος ὅμως γνήσιος τεχνίτης καί καθαρά ὑπερβατό ὑποκείμενο. Ἡ μεγαλύτερη δέ ἀναλγησία πού θά μπορούσε νά ὑπάρξει θά ἦταν ἡ ἀπόσπαση κάποιων ἐνδεικτικότερων γιά ὅσα ὑποστηρίζουμε στίχων, μιά καί τά πάντα στήν «Παραλοισμένη» ἔχουν καθορισμένη λειτουργία.

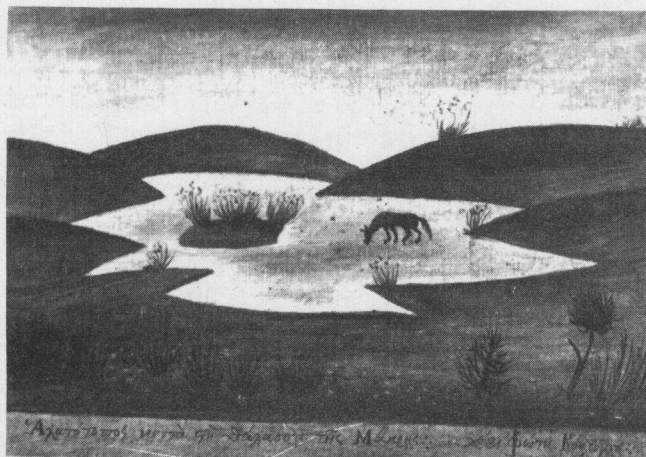
Στό «Σῶμα τῆς Γραφῆς» παρατηροῦμε τήν ἀγωνιώδη ἔνταση του ποιητῆ στήν προσπάθειά του νά ἐντοπίσει τίς ρίζες τόσο του γλωσσικοῦ φαινομένου, ὅσο καί τῆς ποιητικῆς σύνθεσης εἰδικότερα, πράγμα πού ἀπασχόλησε πολλούς ὁμότεχνους στή διάρκεια τῆς συγγραφικῆς τους καριέρας. Ἡ μορφή τῶν ποιημάτων ἐδῶ ποικίλλει καί πάλι, ἐπαναφέροντας τόν ποιητή στά πρό τῆς «Παραλοισμένης» πονήματά του. Τά θέματα εἶναι διασκορπισμένα ἀπό τήν ποιητική φλέβα του δημιουργοῦ πρὸς κάθε κατεύθυνση πού ἐπιθυμεῖ νά γίνει συμμετοχός στήν ἱεροτελεστία καί τή μυσταγωγία τῆς ποίησης καί του τρόπου

μέ τόν ὁποῖο συντίθεται. Τό «Σῶμα τῆς Γραφῆς» εἶναι τελικά ἕνα μικρό δοκίμιο στό γνωστό-ἄγνωστο καί εὐπλαστο ὕλικό τῆς ἐπικοινωνίας. Διαλέγω τό ποίημα IV ἀπό τά «Ἀποσπάσματα», σελ. 171:

Ὅταν ἡ φωνή μου γύρισε γυμνή
στό σπίτι.

Ἄλλες φωνές τό κατοικοῦσαν.

Ἡ δεύτερη σοβαρότατη καί ἀκραιφνῆς κορύφωση στήν ποίηση του Μανόλη Πρατικάκη διαφαίνεται στή «Γενεαλογία». Ἀκολουθώντας τή γραμμή πού χάραξε στήν «Παραλοισμένη» ὡς πρὸς τή μορφή, ἀλλά ὠθούμενος αὐτή τή φορά ἀπό καθαρά προσωπικά βιώματα πού τόν προσδιόρισαν ἀνεξίτηλα, δημιουργεῖ μιά ποιητική σύνθεση, ὅπου χάνεται κανεῖς στή δίνη τῆς καί στήν τεράστια προσαρμογή τῆς στό χῶρο, γιά τόν ὁποῖο ἀξίζει τόν κόπο αὐτή ἡ ἔκφραση τῆς ἀνθρώπινης λύπης καί συνάμα ἀνάστασης νά ὑπάρχει. Δρομολογώντας μιά θεματολογία ψυχικοῦ ὑποκειμενισμοῦ κι ἔντονων συνειρμῶν, ἡ «Γενεαλογία» μπορεῖ νά εἶναι ἀτομική, μπορεῖ ὅμως νά διακρίνει καί τό ἀνθρώπινο γένος, ὄχι στήν προσπάθειά του νά ἀλώσει τόν κόσμο, ἀλλά τό ἀντίθετο, κινούμενο ἀπό μιά ἐσωτερική ἔλξη νά ἀνταποκριθεῖ στίς ψυχικές καταβολές καί τίς ἐρμηνεῖες τῶν ἰδίων φαινομένων. Πράγματι, ἡ «Γενεαλογία», σαφῶς περισπούδαστο καί φιλόδοξο ἔργο, ἔδωσε μιά τεράστια ὠθηση κι ἕνα διαφορετικό χρῶμα στίς καταθέσεις τῶν ποιητῶν τῆς γενιᾶς του '70 καί, τό κυριότερο, πολύ μετά τήν πτώση τῆς δικτατορίας, μέ μιά σπάνια καί ἐπαρκέστατα τεκμηριωμένη δραματοποίηση. Ἐπειδή κι ἐδῶ ἡ ἀπόσπαση κάποιων στίχων εἶναι πράξη ἐντελῶς αὐθαίρετη, θά κλείσω τό παρόν κριτικό σημείωμα λέγοντας πώς ἡ ποιητική δημιουργία του Μανόλη Πρατικάκη ἄντεξε στό χρόνο καί θά συνεχίσει νά γοητεύει καί τίς νεότερες γενιές πού ἔλκονται ἀπό ἔργα τέχνης μέ ὕλικό τόν ποιητικό λόγο.

Τό μενεξεδί ἀποτύπωμα

τοῦ Γιώργου Κοροπούλη

*Θαρρῶ πὼς πρέπει οἱ στίχοι μου νά ξεδιαλύνουν κι ὄλας
Ποιά εἶνε τοῦ νοῦ καί τῆς ψυχῆς ἡ αἰτία καί νά γκρεμίσουν
Ἄραθυμα τοῦ Ἀχέροντα τόν τρόμο πού θολώνει
Τέλεια τοῦ ἀνθρώπου τῆ ζωῆ,*

Τίτου Λουκρητίου Κάρου, *Περί Φύσεως*

Οταν —Χριστούγεννα τοῦ 1987— κυκλοφόρησε Ὁ μικρός ναυτίλος, ἡ ἔκπληξή μου ὑπῆρξε δεινὴ: κρατοῦσα στά χέρια μου ἕνα φαινομενικά κακό βιβλίο τοῦ Ὀδυσσέα Ἐλύτη. Τό ἐναρκτήριο παράγγελμα τῆς Μαρίας Νεφέλης («Μάντεφε, κοπίασε, νιώσε: ἀπό τὴν ἄλλη μεριά εἶμαι ὁ ἴδιος»), ἰσχυρὸ στήν περίπτωσή της, ἰσχυρὸ ἀκόμη καί στήν περίπτωση τῶν *Τριῶν ποιημάτων μέ σημαία εὐκαιρίας* —ὅπου οἱ «μαργαρίτες εὐφλεκτες λευκές ιδέες» καί οἱ «γυναίκες πού ἀπέχουν ἀπό τό λυτὸ μαλλί τους ὅσο ἡ βροντὴ ἀπ' τὴ λάμψη της» ἔπειθαν καί τόν πλέον δῦσπιστο ὅτι Ὁ Ἐλύτης ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι μεγάλος ποιητής κι ἀπλῶς ἐκεῖνη τὴ στιγμή λάθος σημάδευε—, ἀνανεωμένο στό *Ἡμερολόγιο ἐνός ἀθέατου Ἀπριλίου*, ὅπου ξαναβρίσκαμε τόν Ἐλύτη πού ποτέ δέν θελήσαμε νά γνωρίσουμε —τό παράγγελμα τοῦ ποιητῆ ἔμοιαζε, ἐδῶ, μάταιο: μάντεφα «μιά τοιχογραφία μ' ἐπιστρώσεις διαδοχικές» (ὀρισμένα ποιήματα ἔφταναν στό βιβλίο σάν ἠχώ τοῦ Ἄξιον Ἐστί, σάν γραμμένα πρὶν κἀν τό *Φωτόδεντρο*), κοπίασα νά ἐννοήσω πρὸς τί ὁ ποιητής μετέφραζε σέ σχηματικά πεζά «κάτι σάν ἄπιαστα τοῦ Παραδείσου σήματα» πού ἀνέκαθεν ἐλάμβαναν ἀπὸ τὴν ποίησή του (τό ἴδιο ἀμήχανο μέ συλλαμβάνουν ἐξἄλλου καί οἱ εἰκαστικές μεταφράσεις μιᾶς ποίησης ἐξ ὀρισμοῦ ἀμετάφραστης: τὰ κολλάζ του), ἔνιωσα τὰ λίγα πού τό ἴδιο τό βιβλίο ἐπέτρεπε (εἶναι τό μοναδικὸ βιβλίο τοῦ Ἐλύτη πού διάβασα μέ διαλείμματα), κι ἔβλεπα ἐντέλει ἕνα καλοσχεδιασμένο συμπῆλημα, ρινίσματα πού —ὅπως στό πείραμα— καθιστοῦσαν τό μαγνητικὸ πεδίο ἐμφανές (γιατί δέν τό καθιστοῦσε ἐμφανές ἡ ποίηση), δηλαδή τό ἐπινοοῦσαν· ἔβλεπα —μόνον αὐτό— ἕνα ὄργιο τεχνασμάτων...

Βέβαια, κατὰ τόπους, ἐμφανίζοταν (σάν νά μέ χλευάζε) ὁ ποιητής. Ἐκεῖ, αἴφνης, πού διάβαζα ἕνα οἰοδῆποτε κείμενο (τό ἐπίθετο χρησιμοποιεῖται ἀξιολογικά), ἰδοῦ μιά ἀράδα λευκή, μιά φράση, νέα ἀράδα λευκή, καί ἡ ἀκροτελευτία φράση σάν θαῦμα:

«ἕνα κενὸ γεμάτο σταγόνες πουλιῶν, αὔρες βασιλικοῦ καί συριγμούς ὑπόκωφου Παραδείσου».

Ἄλλα (ἐδῶ ἄρχισα αἰφνιδίως νά ὑποπτεύομαι) Ὁ μικρός ναυτίλος ἦταν ἀκριβῶς αὐτό — κι ὁ Ἐλύτης μιλοῦσε σάν νά τό ἔξερε. Τί συνέβαινε λοιπόν μ' αὐτό τό βιβλίο;

Ἡ κριτική, χωρίς ἐξαιρέσεις, δέν ἔλυσε τό αἰνίγμα: ἀντιμετώπισε τό βιβλίο ἐξαρχῆς ἀμήχανα, μαγκωμένη. Ἄπειροι τό ὑπέδειξαν, ἀπὸ τίς ἐφημερίδες, ὡς βιβλίο τῆς χρονιάς, ἀλλ' οὐδεὶς ἐπεχείρησε ἀνάγνωσή του. Μερικοὶ μάλιστα ἔσπευσαν νά ὀχυρωθοῦν στά χρονολογικά δεδομένα. Ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου εἶχαν ἦδη δημοσιευτεῖ στή βραχύβια *Νέα Δομῆ*: ἀργότερα (τό '79, ἂν θυμᾶμαι καλά), στήν ἀνθολογία τοῦ «Ἄχμονος» δημοσιεύτηκε καί πάλι ἡ ἐνόητα «Καί μέ φῶς καί μέ θάνατον»: τέλος, τό '84, στή μελέτη του, ὁ Μάριο Βίττι τό βεβαίωσε: Ὁ μικρός ναυτίλος εἶχε γραφεῖ πρὶν τό *Ἡμερολόγιο ἐνός ἀθέατου Ἀπριλίου*. Ἐπομένως, «κι ἂν ἀκόμη ὀλοκλήρωνε ὁ Μικρὸς Ναυτίλος τό ταξίδι του, δέν θά μπορούσε ποτέ νά σβήσει ἀπ' τὴ μνήμη καί ν' ἀναιρέσει τό ποιητικὸ κύρος» τοῦ *Ἡμερολογίου*, ὅπως ἐγκαίρως (*Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, 8.2.85) προειδοποιοῦσε ὁ Ἄρης Μπερλής. Ναι, ἀλλά κανεὶς ποιητής δέν δημοσιεύει βιβλίο γιὰ ν' ἀναιρέσει τό ποιητικὸ κύρος τοῦ προηγούμενου· τό δημοσιεύει γιὰ ν' ἀναιρέσει τίς ἀτέλειές του. Ἐπιπλέον, ἡ μορφοδοξία

του 'Ελύτη υπήρξε ανέκαθεν τό στόχαστρο απ' όπου μᾶς σημάδευε ἡ λυρική τόλμη του (κι ἄς τό ἀγνοοῦσε ὁ ἴδιος ὅταν παρέκαμπτε τήν 'Επισημειώσιν τοῦ Κάλβου) — ἦταν δυνατόν ξαφνικά ὁ ἴδιος ὁ ποιητής νά σχεδίαζε τήν ἀναίρεση τῆς ποιήσεώς του;

'Η μόνη ἐξήγηση πού ἀπέμενε, ἐξήγηση πού ὄλοι, νομίζω, σκέπτονταν, ἀλλά κανεῖς δέν πρόφερε ποτέ, ἦταν πῶς ὁ 'Ελύτης δημοσίευε *κατάλοιπα*: οὔτε κἂν, αὐτή τή φορά, «τῆς ψυχῆς ἀποτοσίγαρα κι ἀποποιηματάκια». 'Εκτός ἐάν...

* * *

“*Ἡ λέξη τῆς ζωῆς σου ἡ μία ἐάν...*”, διαβάζουμε στά 'Ελεγεία τῆς 'Οξώπετρας. 'Η πρόσφατη συλλογή τοῦ 'Οδυσσεά 'Ελύτη υπήρξε γιά μένα — ἀλλά καί γιά κάθε καλοπροαίρετο ἀναγνώστη, νομίζω — δῶρο ἐξ οὐρανοῦ. Δέν εἶναι μόνον ἡ ἀπόλαυση πού προσφέρει ἡ καλή ποίηση (καί πόσα βιβλία ἀρχίζουν μέ στίχους ἰσοδύναμους τῶν ὀκτώ πρώτων στίχων τῶν 'Ελεγείων ἢ περιέχουν ποιήματα ἀνάλογα τοῦ “*LA PALLIDA MORTE*” — παρά τήν καταστρεπτική ρητορική ἐκτροπή τοῦ τέλους —, τῶν “*Ῥῆμα τό σχοτεινόν*”, “*Περασμένα μεσάνυχτα*”, “*Σολωμοῦ συντριβή καί δέος*”, “*Τό ὕστερο τῶν Σαββάτων*”); δέν εἶναι μόνον πού ξανάβρισκα τόν 'Ελύτη τοῦ *Φωτόδεντρου* καί τοῦ *Μονογράμματος*, ὠριμοπιά καί καθόλου γερασμένο (τώρα μόνον καταλάβαινα πόσο μέ πείραξε πού τόν ἔβλεπα νά χάνεται στή δική του *Ἰδιωτική Ὀδό*)· εἶναι προπάντων ἡ δικαίωση.

'Ανέκαθεν ὁ 'Ελύτης — κι αὐτό εἶναι τίτλος τιμῆς — δέν ἀντέστη στόν πειρασμό· δοκίμαξε, τολμοῦσε, μεταμορφωνόταν. Ριψοκινδύνευσε συχνά, πότε μεταγλωττίζοντας σέ ἀπλά, δροσερά τραγούδια τήν «ἀραμαϊκή τοῦ ἀπόκοσμου» (*Τά ρῶ τοῦ ἔρωτα νά δηλοῦν ἄραγε ἕνα ἔμμοιο στακάτο στόν πιό ὑγρό φθόγγο τῆς γλώσσας μας ἤ τ' ἀνοιχτά χαρτιά μιᾶς παράξενης τράπουλας ταρώ, πού ὅπως κι ἄν τήν ἀνακατέψουμε τό ἴδιο μήνυμα δίνει;*)· πότε μεταγράφοντας τήν κρυφή συγγενεία του μέ τήν ἀριστοτεχνικά ἔμμορη ποίηση τοῦ Καρυωτάκη στά χαλαρά στιχουργικά σχήματα τῆς διφυοῦς *Μαρίας Νεφέλης* (“*Ὁ εἰκοσιτετάρωρος βίος*” ἀποτελεῖ τυπικό δείγμα), πότε ἀντιγράφοντας τ' *Ἀσύλληπτα*, τώρα πιά, γιά τήν ποίηση στά εὐθέως φιλοσοφοῦντα καί — ὡς ἐκ τούτου — κάπως ἀμήχανα *Τρία ποιήματα μέ σημαία εὐκαιρίας*. *Τά 'Ελεγεία τῆς 'Οξώπετρας* εἶναι τό σημεῖο ὅπου οἱ ἐκάστοτε φυγόκεντρες τάσεις εὐσταθῶς ἰσορροποῦν, ὅπου οἱ ποικίλες ροπές τῆς ποίησης τοῦ 'Ελύτη συντίθενται τό σημεῖο πού θά ὀνομάζουμε «κλασικό», ἄν δέν

εἶχαμε μάθει νά φοβόμαστε τή λέξη.

«*Τί μέ τό 'χά' καί μέ τό 'νό' καί μέ τό 'νταί' ὄλα τοῦ κόσμου τ' ἄδικα ξε-χά-νο-νται*»:

τό καταστατικό δίστιχο τοῦ 'Ελύτη μᾶς προειδοποιοῦσε ἐγκαίρως πῶς μέ τά ὑλικά τῆς κατάφασης ὁ ποιητής διατυπώνει — ταυτοχρόνως — μιάν ἐναντίωση. Στή θ έ σ η τοῦ “*Ἄξιον Ἔστί* ἀπαντοῦν οἱ ἄ ρ σ ε ι ς τῶν *Τύψεων*· στή *Μαρία Νεφέλη* ἀπαντᾶ, στό ἴδιο βιβλίο αὐτή τή φορά, ὁ *Ἀντιφωνητής* — ἡ φαλίδα ὅσο πάει καί κλείνει. Στά *Ἐλεγεία* (προηγῆθηκε μήπως ἡ πλήρης ἐναντίωση;) ἡ στιγμή τῆς σύνθεσης ἔχει φτάσει. Δέν εἶναι ἀπλῶς ζήτημα καλῶν στίχων, οὔτε κἂν καλῶν ποιημάτων· εἶναι ζήτημα Ὑψους. Ὁ 'Ελύτης, στά *Ἐλεγεία*, καταδεικνύει μιάν ἐναντίωση τῆς γλώσσας μας· δέν πίστευα, ὡς χθές, ὅτι ἦταν δυνατόν νά ἐγγραφῆ φυσιολογικά στά ἑλληνικά μας ἡ μεγάλη πνοή τοῦ *Χαίλντερλιν*. Ἀλλά τό πιό σημαντικό εἶναι πῶς, ἐδῶ, ὁ ποιητής κατορθώνει, παρά τά ὀλισθήματα πού ὑποχρεώνουν τρεῖς *Ἐλεγείες* — γιὰ τί *Ἐλεγεία*; — νά δυσλειτουργοῦν, νά μετατρέφει τίς συστατικές ἀτέλειές του σέ στοιχεῖο ὕψους. Στόν μικρόκοσμο ἐνός ἔργου ζωῆς, τά *Ἐλεγεία τῆς 'Οξώπετρας* («*ὀξώπετρα*»: ἡ λέξη πού κωδικοποιεῖ ἀκριβῶς τίς ἀτέλειες) εἶναι ὅ,τι εἶναι ἡ τελική μορφή στόν μικρόκοσμο τοῦ ποιήματος — μετατρέπουν δηλαδή ὀριστικά τό ἔργο τοῦ 'Οδυσσεά 'Ελύτη σέ Ἔργο.

'Η κριτική μας, λαλίστατη αὐτή τή φορά καί ἐξαιρετικά εὐστοχη, ἔκανε τό καθήκον τῆς στό ἀκέραιο. Ὁ καθεῖς καί τά ὄπλα του ἀσφαλῶς: Ὁ Ἄρης Μπερλῆς δήλωσε εὐθαρσῶς (καί συμφωνῶ) πῶς «*Τά 'Ελεγεία τῆς 'Οξώπετρας* ἐνισχύουν τήν εἰκασία (ἄν δέν ἐξασφαλίζουν τή βεβαιότητα) πῶς ὁ 'Οδυσσεά 'Ελύτης εἶναι μείζων ποιητής ὄχι τῆς σύγχρονης ἀλλά τῆς καθόλου νεοελληνικῆς ποίησης»· ὁ Παντελής Μπουκάλας, ἀνανεώνοντας μιάν παράδοση εὐγενῆ καί παλαιά ὅσο καί ὁ πλατωνικός *Κρατύλος*, ἐτυμολόγησε τό «ἀρχαιόμορφο καί σκληρό στό ἄκουσμα *καταρχυθεύω*» («*Ἄν σπάσουμε τό *καταρχυθεύω* στή μάλλον δηλούμενη ἐγκοπή του, τό *καταρ* ἴσως μᾶς ὀδηγήσει συνειρμικά στό *καταρτίζω* καί τό *καταρτύω*, τό ρυθμίζω, δηλαδή, καί τό *διευθετῶ*, δύο ρήματα πού κάθε ποιητής ἐπιθυμεῖ νά τά πραγματώσει. Τό δεύτερο μέλος τῆς λέξης, ἔτσι ὅπως αὐθαίρετα κι ἴσως ἀνώφελα τήν κερματίσαμε, τό *χυθεύω*, ἀπηχεῖ τήν *Κυθέρεια* καί καλεῖ τή μακρινή ἐξάδελφη *Σαπφώ*. Μέ τό ζευγάρι ποίηση-ἔρωτας ἀνοίγει ἡ γῆ καί γονιμεύεται»). Ὁ Εὐγένιος Ἀρανίτσης ἐπανῆλθε στήν ἀποφῆ του περί κορυφῶν τοῦ ἐλυτικῆς ἔργου· ὁ Γ. Π. Σαββίδης πρότεινε*

ένα πρώτο, πρόχειρο γλωσσάρι της συλλογής· ο Δ.Ν. Μαρωνίτης έκρινε μιά τηλεοπτική έκπομπή και τόν τίτλο του βιβλίου. Και άλλοι άλλα σ' άλλες προσεγγίσεις.

Σ' ὄλ' αὐτά δέν ἔχω νά προσθέσω ἰῶτα ἔν ἢ μία κεραία. Ἄλλωστε κι οἱ κριτικοί μας θά ὑποχρεωθοῦν ἐφεξῆς σέ ἀναψηλαφήσεις. Τά περί «ποιητοῦ τοῦ Αἰγαίου» φληναφήματα κι ὅσα ἄλλα ἐπί δεκαετίες συσκοτίζουν τήν ποιήση τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη (δέν εἶναι ἄμοιρα εὐθυνῶν τό ἀναλώσιμο Ἄξιον Ἔστι και ὀρισμένα δοκίμια τοῦ ποιητῆ) πρέπει κάποτε ν' ἀνατραποῦν, και πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται συστηματική ἐργασία, ὄχι πιά (ἄν χρειάζονταν ποτέ) οἱ ἄμεσες, εἰλικρινεῖς και ὑποχρεωτικά ἔλλιπεις ἕως παραπλανητικές «ἀναγνώσεις» τῶν δημοσιογράφων.

Τά Ἐλεγεία τῆς Ὁξώπετρας μοῦ ἐπιτρέπουν ἐντούτοις νά ξανακοιτάξω τόν Μικρό ναυτίλο. Γνωρίζουμε τώρα πῶς δέν ἐπρόκειτο γιά κατάλοιπα, οὔτε κἀν γιά πρῶιμα κατάλοιπα (μιᾶς περιόδου) τοῦ τύπου τῶν Τετραδίων Γυμνασμάτων. Τά θραύσματα τοῦ Μικροῦ ναυτίλου θά εἶχαν θέση σέ κάποιαν, διαφορετική τό καθένα, «ἀπό τίς συλλογές πού δημοσίεφε» ὁ Ἐλύτης (ἀπό ἄποψη ὕφους, ἐννοῶ)· εἰδᾶλλως θά μπορούσαν κάλλιστα νά συγκροτήσουν ἕνα εἶδος Ἐτεροθαλῶν Β' — ἀλλά ἔπρεπε, πρὸς τοῦτο, νά εἶναι καλά ποιήματα. Δέν εἶναι ἀσφαλῶς «κομμάτια τῆς περιστασης δοσμένα σέ φίλους», δέν δημοσιεύονται ὡς «ἀσκήσεις λίγο ἢ πολύ προχωρημένες» (τό ἦθος τους δέν ὀφείλεται στήν ἐπίμονη, ἀργή, μεθοδική πορεία, ἀλλά στήν ἐπίταση, τήν παρέκβαση, τή σύνοψη, τή διαφυγή), ἔχουν οἰονδήποτε ἄλλον εἰρμό πλὴν τοῦ συνεχείας σημαντικοῦ — και ἀσφαλῶς δέν ὑπῆρξαν «συνεισφορά στήν κριτική». Πρωτίστως ὅμως δέν μαρτυροῦν μιάν αὐστηρή, ἀνησυχητικά συνεκτική —τόσο πού νά γνωρίζει τί δέν θά εἶναι τό μέλλον— συγγραφική βούληση: εἶναι ἀδύνατον νά γνώριζε ὁ Ἐλύτης ὅτι «δέν ἔχουνε θέση σέ καμιά ἀπό τίς συλλογές πού... θά μπορούσε ἀργότερα νά δημοσιεύσει». Τό ἰδεολογικό βᾶρος τοῦ Μικροῦ ναυτίλου καταποντίζει τά ποιήματα, δέν προδιαγράφει τήν ἀνάγνωσή τους, ὅπως συμβαίνει μέ τό Τετράδιο Γυμνασμάτων Α' (τό Β' δέν τό συζητῶ, εἶναι ἀπλῶς προϊόν τυμβωρυχίας ὅπως και τά Ἐντεψίζικα, ὁ θεός νά φυλάει τούς συγγραφεῖς ἀπό παρόμοια τύχη).

Δέν ὑπάρχει γλώσσα γι' αὐτή τή θαμπή στιγμή, και ἡ γλώσσα ὑπάρχει γιά νά τήν ἀποσιωπᾷ· τό 'τελικό ἀποτέλεσμα' ὑπάρχει ἐναντίον τῆς, ἄν και χωρίς αὐτήν δέν θά ὑπῆρχε. Ὁ Ὀδυσσεάς Ἐλύτης (τόν εἶπαν «ποιητῆ τῆς διαφάνειας» ἄλλωστε) ἀποτελεῖ κατά τοῦτο ἐξαιρεση: γνωρίζει αὐτή τή στιγμή — ἀλλ' ἐξαρχῆς παίζει μέ τήν ἰδέα νά τήν ὑποχρεώσει νά φανεῖ, ἴσως «ἐπειδή, ἀπό τέτοια μέρη εὐκολότερα/ὑπεί-

σέρχεσαι σάν τοῦ Δαρείου τό φάντασμα ζωντανούς και πεθαμένους νά κατατρομάξεις». Σέ κάθε φαινομενικά εὐφορικό βιβλίο του ὑπόγειος ἀκούγεται ὁ θρήνος, ἡ ἀπελπισία αὐτῆς τῆς στιγμῆς: «κατέβη δέ εἰς ἄδου ἡ δόξα σου, ἡ πολλή σου εὐφροσύνη... πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἑωσφόρος ὁ πρῶι ἀνατέλλων;» (Ἡσαΐας, 14 11-12). Ναι, σάν φιθυριστό ἰσοκράτημα, σάν δεύτερη φωνή (ἀντίλαλος τῆς πρώτης και ἀντίκρουσή τῆς) σέ κάθε συλλογή τοῦ Ἐλύτη ἀκούγεται αὐτή ἡ ὑπόστροφη θλίψη, ἡ ἀνεξαγόραστη, διακρίνεται τό «μενεξεδι ἀποτύπωμα», ἐκεῖ πού, καθῶς πάντα ξαναρχίζουμε, μᾶς ἔχει κιόλας ἀγγίξει ἡ τύψη.

«Ὡστε λοιπόν, αὐτό πού λέγαμε 'οὐρανόσ' δέν εἶναι· ἀγάπη' δέν· αἰώνιο' δέν. Δέν Ὑπακούουν τά πράγματα στά ὀνόματά τους».

Ἄλλά τότε πῶς συνεχίζουμε, γιατί πρέπει νά συνεχίζουμε, πῶς μεθοδεύεται, πού ὀδηγεῖ αὐτή ἡ παραφροσύνη;

«Τό λογικό, τά αἰσθήματα, μᾶς εἶναι πολυτέλεια, βᾶρος, και τά χαρίζουμε τοῦ κάθε συνετοῦ. Κρατοῦμε τήν παρόρμηση, τά παιδικά μας γέλια, τό ἐνστικτο ν' ἀφηνόμεθα στό χέρι τοῦ Θεοῦ».

Ἡ ἔμμονη μορφοδοξία τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη, ἡ ἀτελεύτητη, ἐναγώνια προσπάθειά του νά μιλήσει γιά τήν κρυφή τύψη, νά δείξει τό ἀνεξίτηλο ἀποτύπωμα, ἡ διαρκῆς ἐναντίωσή του στήν παρόρμηση ν' ἀφεθεῖ στό χέρι τοῦ Θεοῦ (του), εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη αὐτοῦ τοῦ ἐνστικτοῦ. Ἄλλ' ὁ Ἐλύτης δέν ἀρκέστηκε νά ὑποδηλώσει αὐτή τήν κακιά στιγμή· παραβιάζοντας κάθε κανόνα, τῆς ἀφιέρωσε ἕνα βιβλίο προγραμματικά κακό: τόν Μικρό ναυτίλο.

Ὁ μικρός ναυτίλος ἐκκινεῖ μέ στίχο θεοτικό, στίχο σολωμικό (ἀλλά ποιόν στίχο; «Γιατί δέν φτάνεις ὡς ἐμᾶς, χρυσέ ζωῆς ἀέρα») και σέ στίχο σολωμικό ἐκβάλλει (ἀλλά ποιόν στίχο; «Ἔρμα ν' τά μάτια πού καλεῖς, χρυσέ ζωῆς ἀέρα») δημιουργώντας μιάν ἀπολύτως εἰρωνική συνθήκη ἀνάγνωσης. Ἀνάμεσα σέ δυό παραλλαγές τοῦ ἴδιου σολωμικοῦ στίχου, δυό ἀντιστικτικές παραλλαγές (Ὁ μικρός ναυτίλος εἶναι ἀκαριαῖο βιβλίο, ἀκριβῶς γιά νά διασώσει ἕνα ἴχνος χρόνου), τά πάντα συσσωρεύονται μοναχικά, φετιχισμένα, ἀλειτούργητα, νεκρά. Δέν ἀκούγεται πουθενά ἡ ποιήση (ἡ ποιήση θά φανεῖ σέ λίγο, ἀπό τό πουθενά), ἀκούγεται μόνον ὁ τριγμός και ὁ βρυγμός τῶν ὀδόντων.

Ὁ Ἄδης ὅπου κατευθύνονται τά στοιχειώδη ὄντα τοῦ Ἡμερολογίου («Θά λεγες ἔτοιμα ὄλα τους νά πᾶνε / στόν χορό τῶν μεταμφιεσμένων τοῦ Ἄδη»), ὁ Ἄδης ἀπ' ὅπου θ' ἀνασπρῶθουν, γιά νά συγκροτήσουν «κάτι πού νά σέ σκο-

τεινιάζει από τή μία πλευρά έωσότου / ή άλλη σου φανεϊ», τά εύτελη ίχνοστοιχειά τής ποιήσης («Πολλά σύμφωνα κατασκουριασμένα κάππα ή θήτα ή ταυ / Άγορασμένα σέ συμπερτικέσ τιμέσ από τίς αποθήκεσ του Άδη») — ό Άδησ αυτόσ είναι Ό μικρόσ ναυτίλοσ. Έδω, ό Έλύττησ παραδίδει τήν ποιήσή του στά στοιχειά τήσ («Then to the elements...»)· έδω, άφηγειται τόν τρόπο του τελετουργώντασ αυτήν τήν έχχώρηση· έδω, όπου τό άπαλό «σάν άλλου κόσμου πού έφτασε άεράκι» γίνεται «κακόσ άγέρασ» και σαρώνει, τά πάντα κρατιούνται από τό σχέδιό τουσ γιατί δέν έχουν από πού άλλου νά κρατηθούν. Τό κατεξοχήν έναγώνιο στόν Μικρό ναυτίλο, τό αποτύπωμα ένόσ τρόμου παιδικού, είναι τό άφογο σχέδιό του: άχροτελεύτια, αλλά και grotesque, έκδοχή τής καββαλιστικήσ τεχνικήσ του Έλύττη.

Δέν πρόκειται λοιπόν για κατάλοιπα (τί είδουσ κατάλοιπα θά ήσαν αυτά πού θά προηγούνταν, από κάθε άποψη, τών Έλεγείων;), δέν πρόκειται για τήν ιδεολογική πιρουέτα τών πρώιμων καταλοίπων (θά ήταν άδιανόητο για τόν Έλύττη νά προετοιμάσει τήν μελλοντική περιολόγηση του έργου του κι ούτε υπάρχει ανάγκη νά πειστούμε για τήν ένταση τής εργασίασ του, τήν ύποπτευόμαστε από τό αποτέλεσμα). Έπιπλέον, στόν Έλύττη, τό ιδεολόγημα του έξελικτικισμού (τό ίδιο πού τροφοδότησε τά σεφερικά Γυμνάσματα και προπάντων τίς σεφερικές Μέρες, τό ίδιο πού έθαψε τόν ανεπαρκώς έλευθεροστιχοπλέκοντα Καρωτάκη), ιδεολόγημα πού ύποκρύπτεται στίς έμφατικέσ διακηρύξεισ περι συνεχείασ, ώριμάνσεωσ και τομών, σάν νά άγνοούσαμε ότι όποιοδήποτε έργο έξελίσσεται μόνον πρόσ τήν κατεύθυνση τών έμμονών γύρω από τίς όποιεσ εύθύσ έξαρχήσ συγκροτείται — τό περι έξελικτικισμού ιδεολόγημα άντικαθίσταται, στόν Έλύττη, από ένα αίτημα διαρκείασ. Τό παράγγελημα τής Μαρίασ Νεφέλησ ύποδηλώνει και θεματίζει αυτήν άκριβώσ τή διάρκεια. Δέν είναι λοιπόν κατά τήν έξέλιξη (τότε θά μιλούσαμε για οίοδοήποτε είδουσ κατάλοιπα) αλλά κατά τή διάρκεια του έργου του Έλύττη πού Ό μικρόσ ναυτίλοσ μάσ αίφνιδιάζει όδυνηρά — και, διά του Έμερολογίου και τών Έλεγείων, μάσ καταθλίβει: ώσάν, σ' ένα είδοσ αιώνιου επιστροφής, νά καθίσταται αναπόφευκτοσ, δηλαδή όχι άπλωσ δεδομένοσ αλλά και αναγκαίοσ.

Τό έρώτημα (κι ή παλιά μου τύψη) έντείνεται: Γιατί είναι κατ' ανάγκην κακό βιβλίό Ό μικρόσ ναυτίλοσ; Και έν τοιαύτη περιπτώσει γιατί έξεδόθη;

* * *

Μαθητή του γυμνασίου άκόμη, μέ είχε έντυ-

πωσιάσει τό Περιοδικό Σύστημα. Έκει, λέει, ό Μεντελέγιεφ είχε έγκαταλείψει θέσεισ κενέσ — για τά στοιχειά πού δέν είχαν άκόμη βρεθει, αλλά θά βρίσκονταν κάποτε γιατί έπρεπε νά υπάρχουν. Κατά τόν ίδιο τρόπο θ' άφήναμε σέ μια πλήρη έργογραφία του Όδυσέα Έλύττη τή θέση του Μικρού ναυτίλου κενή: κι άν δέν είχε ποτέ δημοσιευτεί, κι άν δέν γνωρίζαμε καν πώσ ύπήρχε, τό βιβλίό αυτό έπρεπε νά ύπάρχει· πάντα ύπάρχει.

Στόν μικρόκοσμο ένόσ ποιήματοσ ή στόν μακρόκοσμο ένόσ Έργου ύπάρχει πάντα ένα σημειο θαμπό, μια στιγμή κρυφή και άνομολόγητη: ή στιγμή πού τό ποιήμα έχει σχεδόν κατορθωθεί, τό σημείο πού τό Έργο, λίγο πριν ολοκληρωθει, ραγίζει, κλονίζεται, συσκοτίζεται, κινδυνεύει. Λίγο πριν ό χρόνοσ ματαιώσ άναιρεθει σέ μουσική, έρχεται πάντα ή στιγμή πού τά πάντα αποσύρονται, ξαναγίνονται ύλεσ πρώτεσ και μακρινέσ, άνοργάνωτοι θόρυβοι, σκόνη. Έρχεται πάντα ή στιγμή τής άπέραντησ κούρασησ, ή στιγμή πού καραδοκει και σέ τρελαίνει: ή στιγμή πού τό σύμπαν του Έργου, ό κόσμοσ του κάθε ποιήματοσ (γιατί αυτή ή κωμωδία ξαναρχίζει άπαράλλακτη άενάωσ) ξαναγίνεται «ένα κενό γεμάτο σταγόνεσ πουλιών, αύρεσ βασιλικού και συριγμούσ υπόκωφου Παραδείσου». Πρόσ αυτό τό σημείο κατατείνει ή εργασία σου, αυτό τό άντίτιμο καταβάλλεται για νά κερδηθει από τόν άναγνώστη τό ποιήμα ή — άν είσαι ό Έλύττησ — τό Έργο. Έσύ — έσύ άπλωσ ξαναρχίζεις.

Άλλά και — «Έδω βαρεία μουσική άσ άκούγεται. Και άνάλαφρα τά όρη άσ / Μετατοπίζονται». Η λεπτή, άραχνοειδήσ ύφανση του βιβλίου (ένασ έξορκισμόσ) άφήνει, εκεί πού δέν τό περιμέναμε πιά, ν' άκουσται (από τό βυθό πού «μ' όλο του τό πλαγκτόν κατάφωτο» άναστρέφεται) μια παράδοξη, στοιχειακή μουσική: όπου όλα είναι έτοιμα και πάλι νά μετεωριστούν. «Ό μέντοι ώσ άράχνην τήν έαυτου ψυχήν εκτήξασ, τόν άεριώδη χιτώνα περιεθήκατο... ίνα όταν τής έσχάτησ άκούση σάλπιγγοσ, άβαρήσ και κούφοσ πρόσ τήν φωνήν του κελεύοντοσ εύρεθεισ μετάρσιοσ, δι' άέροσ άμα τω Κυρίω φέρηται, υπό μηδενόσ βάρουσ επί τής γήσ καθελκόμενοσ» (Γρηγόριοσ Νύσσησ).

Διαλυμένοσ εις τά έξ ων συνετέθη ή ποιήση, μάταιη όμολογία άδιεξόδου, Ό μικρόσ ναυτίλοσ όλόκληροσ έχχωρείται ξανά — και ανατίθεται στόν άναγνώστη.

Κ.Α. ΔΗΜΑΔΗΣ

ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ – ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ 1936-1944

Γιώργος Θεοτοκάς, Μ. Καραγάτσης, Στρατής Μυριβήλης,
Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, Παντελής Πρεβελάκης, Άγγελος
Τερζάκης, Έκδόσεις Γνώση, Άθήνα, 1991

Η εποχή μας φαίνεται πώς θά είναι μιά νέα περίοδος ιστορικών αποκαταστάσεων για τίς λογοτεχνικές σπουδές. Όπως μετά τό 1880, μπορούμε καί πάλι νά κοιτάξουμε τή λογοτεχνική μας ιστορία μέσα από τήν εμπειρία τών τελευταίων δεκαετιών, εποχή κατά τήν όποία άναπροσανατολίστηκε δυναμικά όλόκληρο τό κοινωνικό έποικοδόμημα του έλληνικού κράτους. Είναι, τέλος, φανερό πώς μετά τή μεταπολίτευση του 1974 ένα καινούργιο κλίμα έχει διαμορφωθεί μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα καί, μέσω αυτού, μιά νέα ευαισθησία έχει αρχίσει νά ευδοκιμεί.

Παράλληλα, ή κριτική σκέψη έχει φθάσει σέ μιά αξιοσημείωτη έως πολύ ένδιαφέρουσα ώριμότητα. Έχοντας χειραφετηθεί από τά ύπερσυστήματα τών παλαιότερων σχηματοποιήσεων, απέκτησε ευελιξία στό νά επισημαίνει καί νά αναλύει. Λείπει βέβαια ακόμα τό συνθετικό πνεύμα· ή, ακόμα, ό συνθετικός κριτικός πού θά δώσει σέ όλο τό συσσωρευμένο υλικό τόν ένοποιητικό του άξονα. Άλλά αυτό έρχεται μέ τόν καιρό, τήν άπόσταση καί, κυρίως, μέ τήν έπιμονή σέ βασικές πολιτιστικές άξίες πού προϋποτίθενται. Πράγματι, τό κύριο πρόβλημα του έλληνικού κριτικού λόγου είναι νά πειστεί για τό έναυτό του· είναι πρόβλημα έμπιστοσύνης καί δευτερευόντως ζήτημα μεθόδου. Από τήν εποχή του Σολωμού ως σήμερα, τόσο ή θεωρία όσο καί ή κριτική βρήκαν πρόσφορο έδαφος νά άναπτυχθούν καί νά δώσουν, ανάλογα μέ τήν δεκτικότητα του έκάστοτε μελετητή, έναν κοινό παρονομαστή λόγου, πού κατορθώνει νά ύποσημαίνει όσες θεμελιακές άξίες παράγονται από τή δεδομένη κοινωνική δομή. Τό κύριο πρόβλημα τής έλληνικής σκέψης είναι νά άντικρίσει τό έλληνικό κριτικό φαινόμενο μέσα στόν δικό του φυσικό χώρο.

Όταν ό Έλιοτ έλεγε πώς ή κριτική είναι μιά έξέχουσα δραστηριότητα του πολιτισμένου στοχασμού, έννοούσε πώς ό πολιτισμός μιās χώρας εκδηλώνεται στην ποιότητα τής κριτικής πού γράφεται στή γλώσσα της. Καί πολιτισμός κυρίως σημαίνει άξίες καί κριτήρια αξιολόγησης· σημαίνει ειδικές προσεγγίσεις καθορισμένες από τίς έπιλογές πού διαμόρφωσαν μιά όρισμένη προβληματική. Γι' αυτό, τά έρωτήματα καί ό διαμάχες περί κριτικής ή όχι θεωρίας στην Έλλάδα

είναι μάλλον ψευδοπροβλήματα, όταν βεβαίως δέν είναι εκδηλώσεις έγωπάθειας. Η έλληνική κριτική σηματοδοτείται από τό έννοιολογικό πλαίσιο πού άρθρώνει ή δική της κοινωνική δομή. Οί έξωτερικοί δανεισμοί καί όί έπιρροές είναι έπιγενόμενα τής δεκτικότητας της άπέναντι σέ παράλληλα συστήματα άξιών· είναι ζήτημα τής άνοιχτότητάς της, άν θέλετε, ή τής άφομοιωτικής της δύναμης.

Τό βιβλίο του Κώστα Δημάδη θίγει μέ τόν πιο πυκνό τρόπο αυτήν άκριβώς τή διάσταση τής έλληνικής κριτικής. Σέ ένα πρώτο επίπεδο, θά έλεγα πώς έγκαινιάζει αυτή τήν καινούργια περίοδο τών ιστορικών αποκαταστάσεων, επιχειρώντας νά δει μιά από τίς πιο σημαντικές λογοτεχνικές κινήσεις τών τελευταίων δεκαετιών

κά -
τω από μιά ρεαλιστική προοπτική. Κατά δεύτερο λόγο, θέτει επί τάπητος τό πρόβλημα τών μεθόδων τής λογοτεχνικής κριτικής. Τό βιβλίο, από αυτή τήν άποψη, συνδυάζει στοιχεία τής φιλολογικής, τής κοινωνιολογικής καί τής αισθητικής μεθόδου. Χωρίς νά καταφεύγει σέ άνεπίκαιρες θεωρητικολογίες, άποτελεί ένα πρότυπο έργασίας πού θά άποκαλούσαμε παλαιότερα *πρακτική κριτική*.

Ό Δημάδης παραμένει άπόλυτα προσκολλημένος στά στοιχεία πού δίνει τό ίδιο τό έργο· επιμένει στις πρώτες δημοσιεύσεις· έντοπίζει πρωτογενείς πηγές· συμπαρασιάζει, μέ φιλολογική σχολαστικότητα, πρώτες καί δεύτερες γραφές. Μέ τόν τρόπο αυτό καθιστά τή φιλολογική κριτική ούσιαστικό έρμηνευτικό άξονα τής μελέτης του. Καί μέ αυτό τόν τρόπο, κατορθώνει νά έρμηνεύσει τή λογοτεχνική παραγωγή των υπό εξέταση συγγραφέων μέσα στην ιστορική άκολουθία τής εξέλιξής τους. Έτσι, άποτυπώνεται ή άλλαγή πού πραγματοποιήθηκε μέσα στή δεδομένη όκταετία, άλλαγή πού έκλαμβάνεται, φαντάζομαι, ως άντιπροσωπευτική μορφή μιās γενικότερης μεταβολής προσανατολισμών καί κατευθύνσεως τής κρατικής πολιτικής καί ιδεολογίας κατά τήν ίδια περίοδο.

Συνοπτικά, θά έλεγα πώς ό Δημάδης εκθέτει τόν τρόπο μέ τόν όποιο όί συγγραφείς πού ξετάζει αυτόδάμασαν τόν φιλελευθερισμό τους, κάτω από συγκεκριμένες πολιτικές συνθήκες, πώς συμφιλώθηκαν μέ

τόν νέο ιδεολογικό προσανατολισμό τής μεταξικής δικτατορίας, πώς και πόσο συνέβαλαν οι ίδιοι στη διαμόρφωση τής καινούργιας ιδεολογίας και, τέλος, πώς, κατά τήν διάρκεια τής επόμενης δεκαετίας, έδειξαν τήν άντοχή τής δικής τους ιδεολογικής συνέπειας, προσχωρώντας σε άκραίες μορφές άντικομμουνισμού. Βέβαια, ή ιστορία είναι σε γενικές γραμμές γνωστή. 'Ο Δημάδης όμως επανακαθορίζει τό πλαίσιο τών συζητήσεων για τούς συγγραφείς αυτούς, άντικρίζοντάς τους μέσα από τή διαλεκτική τών θεμάτων πού τούς διαμόρφωσαν. Έξετάζει άναλυτικά τήν ίδια τους τή συμφωνία μέ τήν ιδεολογική παράδοση στην οποία ύποστήριζαν ότι άνήκαν. Παρατηρεί τίς παλινωδίες τους: ιδιαίτερα του Πρεβελάκη και του Θεοτοκά. Έπιμένει στις άντιφάσεις της πραγματικής τους θέσης και του προσωπικού τους ιδεολογικού προσανατολισμού: ιδιαίτερα του Πετσάλη και του Βενέζη.

'Ο άναγνώστης παρατηρεί μπροστά στά μάτια του τήν τραγική σχεδόν μετάβαση από τό όραμα τών άρχων του '30 στη σκληρή πραγματικότητα τής επόμενης δεκαετίας. Και συμπεραίνει σχεδόν άμέσως τό άδιέξοδο τών ανθρώπων αυτών, ήδη από τήν εποχή τής άκμής τους. "Όπως έχει κιόλας παρατηρηθεί, ή γενιά του '30 υπερεκτίμησε από πολύ νωρίς τόν έαυτό της, ύποτιμώντας όλη τήν προγενέστερη, άκόμα και τή σύγχρονη της λογοτεχνική παραγωγή. 'Αλλά, επειδή δέν κατόρθωσε νά παράγει ένα έργο πού θά υπερέβαινε τίς συμβάσεις της, άρχισε νά έπινοεί παράδοξα ιδεολογήματα για νά καλύψει τό άφόρητο ιδεολογικό της κενό.

'Η ελληνικότητα, πού γι' αυτούς σήμαινε λατρεία του άττικού και κυκλαδίτικου τοπίου, έγινε άργότερα ή επίσημη κρατική ιδεολογία, δημιουργώντας μιάν περιεργή άνάμειξη του αισθηματισμού, τής ουτοπίας και τής θεσμοθετημένης βίας. Δεκαετίες όλόκληρες οι διανοούμενοι συζητούσαν για τήν ελληνικότητα και τό ελληνικό τοπίο σά νά άμφέβαλλαν οι ίδιοι για τόν έαυτό τους, σάν νά μήν πίστευαν οι ίδιοι τήν ελληνικότητά τους. 'Ο Περικλής Γιαννόπουλος, παρά τίς άντιρρήσεις του Θεοτοκά, άντικατέστησε τόν Παλαμά και τόν Δραγούμη: ή συναισθηματική διάχυση του Σεφέρη θά ύποσκελίσει τή φωτεινή άκριβολογία του Σικελιανού. "Ίσως μιά από τίς πιο ένδιαφέρουσες άναμενόμενες μελέτες θά μάς ύποδείχνει τί άκριβώς παραμερίζουν από τήν παράδοση του δημοτικισμού ο Καραντώνης, ο Κατσιμπαλης και ή παρέα τους: τί έξοβελίζουν και μέ ποιόν τρόπο μεταμορφώνουν τόν πολιτισμικό προβληματισμό τών Παλαμά, Δραγούμη, Καζαντζάκη σε αισθητική ένατένιση τής ελληνικής φύσης, σε ρεμβασμό και σε διανοητική όκνηρία.

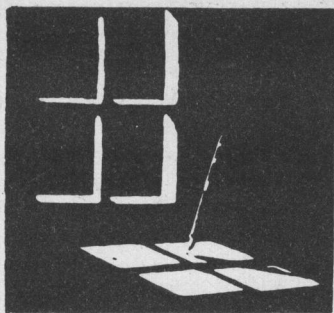
Ενα μεγάλο μέρος τών έρωτημάτων πού άναδύονται από τό βιβλίο του Κώστα Δημάδη παραμένουν άναπάντητα. Παράλληλα, ο άναγνώστης έχει τήν έντύπωση πώς παραγκωνίστηκαν κάποιοι πολύ σημαντικοί συγγραφείς, πού δημιουργούν κατά τήν ίδια εποχή και οι όποιοι δέν έχουν

νομιμοποιηθεί άκόμη από τό πνευματικό μας κατεστημένο, όπως ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος ή ο Θράσος Καστανάκης, και γενικότερα εκείνη ή άφανής, μά και πολύ καθοριστική κίνηση πού διαμορφώθηκε κατά τή δεκαετία του 1920. Τό βιβλίο του Δημάδη είναι, ύποφιάζομαι, ένα απόσπασμα μιās ευρύτερης μελέτης πού θά παρουσιάσει άνάγλυφα όχι μόνο τίς άλλες πού πραγματοποιήθηκαν στό κοσμοείδωλο μιās ομάδας συγγραφέων, αλλά και τόν τρόπο μέ τόν όποιο τό κοσμοείδωλο αυτό έγινε καθεστώς και επιβλήθηκε σάν έθνική ταυτότητα.

Θά έπρεπε ίσως νά προστεθεί και κάποιος αισθητικός προβληματισμός. Νά μάς προταθεί, λόγου χάρη, άν τά διασημότερα έργα αυτής τής ομάδας έχουν καθιερωθεί επειδή ή αισθητική τους τά επιβάλλει, έντός τών όρίων τής παράδοσης στην οποία άνήκουν, ή επειδή καλύπτουν ως σήμερα τίς άνάγκες του ιδεολογικού προσανατολισμού τής κρατικής μας παιδείας. "Έτσι, ή μελέτη του Δημάδη θά διευκολύνει τήν κατανόηση τής επόμενης κίνησης πού, κατά τήν δεκαετία του '50, διαμορφώθηκε στην Έλλάδα και ή οποία παραδόξως έδωσε τά μεγάλα της έργα κατά τήν δεκαετία του '60. 'Ο Χατζής, ο Ταχτσής, ο Τσίρκας, μέ τό σεμνό τους έργο κληροδότησαν τήν πιο γνήσια έκφραση ελληνικού ύφους, έκαναν και πάλι τήν ελληνικότητά ζήτημα όπτικής και όχι αυτοθαυμασμού και μάς χάρισαν τήν κριτική διάσταση τής λογοτεχνίας, τή δύναμή της νά διαβρώνει τά θέσφατα τών βαθυστόχαστων διανοουμένων, πού έμαθαν νά δίνουν καθολικές διαστάσεις στό δικό τους στενότατο προσωπικό άδιέξοδο.

Βρασίδης Καραλής

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Τό τράμ τό τελευταίο

Όπως καλά γνωρίζουν οί αναγνώστες του *Πολίτη*, κανείς πιά, μά κανείς, δέν ασχολείται μέ άρθρα γνώμης ή κριτικές πού δημοσιεύονται στόν ήμερήσιο και περιοδικό Τύπο, εκτός εάν θίγεται άμεσα ή καριέρα του. Η εποχή πού τό ένα άρθρο διαδεχόταν τό άλλο και τά γραπτά αποτελούσαν σημεία αναφοράς σέ δημόσιες τοποθετήσεις έχει παρέλθει άνεπιστρεπτή.

Γιά όλ' αυτά, θεωρώ μάλλον άπίθανο (εκτός πιά άν τό πάρουνε γιά προσωπική επίθεση) νά απαντήσει ό Συνασπισμός στήν κριτική τής Βάσως Κιντή, πού όρθά στηλίτευσε τή συνέντευξη τής Μαρίας Δαμανάκη στό *Βήμα*. Κανείς δέν πρόκειται νά ξοδέψει τό χρόνο του σχολιάζοντας τά όσα έγραψε ό Α γιά τή συνέντευξη του Β σέ ένα περιοδικό πού θέλει νά εκφράσει έναν άνύπαρκτο πολιτικά χώρο. Κανείς, εκτός βέβαια από δυό τρείς συναισθηματικούς τύπους, πού μπορεί νά αισθάνονται ακόμη ένα μικρό ρίγος διαβάζοντας τό σπάνιου ήθους σημείωμα του εκδότη σέ προηγούμενο τεύχος, εκείνο τό διαπερασιμότητα «*Ο Πολίτης αλλάζει*».

Γι' αυτό τό κοινό, λοιπόν, ένιωσα τήν ανάγκη, ως τέως συνεργάτης του περιοδικού και ως νοσταλγός ενός ήθους πού έφυγε, νά εκθέσω μέ βραχύτατο τρόπο μερικές παρατηρήσεις, όχι ως κριτική τής κριτικής, αλλά ως σχόλιο μέ άφορμή τήν κριτική.

Ίδού λοιπόν τό τηλεγράφημα, κι όποιος καταλάβει κατάλαβε.

1. Τά έν οίκω

Η πεμπτοσύνα του άρθρου τής Βάσως Κιντή είναι μέ δυό λόγια ή έξης: Τί Άριστερά και κουραφέξαλα επαγγέλλεται ή κ. Δαμανάκη, τή στιγμή πού δέν μπορεί ή ίδια νά προσδιορίσει τίς συντεταγμένες του χώρου της και τούς λόγους ύπαρξης του κόμματός της μέ έναν σαφή και λογικά επαρκή τρόπο. Και μέχρις εκεί καλώς. Δηλαδή, καλώς ως αναλυτική παρατήρηση. Από άποψη όμως, πώς πάμε; Διότι, γιά νά λέμε του στραβού τό

δίκιο, πέραν τών αυτονόητων, ή ίδια ή συγγραφέας, ή ακόμη και δλόκληρος ό *Πολίτης*, τί ακριβώς επαγγέλλονται;

Θά ήμουν έτοιμος (και κατά βάθος ευχαριστημένος) νά εισπράξω όλη τή μήνιδα και τήν καταγιστική κριτική πού συνεπάγεται μία ύγιής αντανάκλαστική αντίδραση σ' αυτή τήν ερώτηση. Ένα μόνο δέν θά δεχόμουν πιά (άπό σεβασμό στή λογική και στά ιερά τής υπόθεσης πού κουτσά στραβά ύπηρετήσαμε στά καλύτερά μας χρόνια): Τό ότι ή δήθεν συγκεκριμένη πρόταση εκ μέρους του χώρου πού εκφράζει τό περιοδικό προκύπτει αυτόματα μέσα από τά κατά καιρούς γραφόμενα και τήν εκδοτική τακτική πού άκολούθησε. Πρώτον, διότι τά όσα επί δεκάξι χρόνια γράφτηκαν, άν και πολλές φορές όξυδερκή, δέν στοιχειοθέτησαν καμιά συγκεκριμένη πολιτική έπιλογή. Ναι, μπορεί νά φανέρωσαν μία άγωνία, ένα ψάξιμο, μία στάση, μία ήθικη στρατεύση, πού έλάχιστοι θά μπορούσαν νά ψέξουν. Όχι και μίαν άποψη περί πρακτέου όμως. Δεύτερον, διότι έγγχειρήματα σάν κι αυτά του *Πολίτη* ύπήρξαν πάμπολλα διεθνώς στίς δεκαετίες του '70 και του '80. Κανένα τους, ώστόσο, δέν πέτυχε νά μολιάσει τήν Άριστερά άπέναντι στή χρόνια εκφυλιστική τής άρρωστια, κανένα τους δέν μετουιώθηκε σέ πολιτική πίεση.

Τήν εξήγηση και τήν αλήθεια, τήν πικρή αλήθεια πού έρμηνεύει όλ' αυτά, τήν ειπε ό Άγγελος Έλεφάντης σέ κείνο τό (επαναλαμβάνω) σπάνιου ήθους σημείωμα «*Ο Πολίτης αλλάζει*»: «... Διανοούμενοι μέτριοι βεληνεκούς είμαστε, λίγα ξέρουμε, λίγα μπορούμε. Η δουλειά πού κάνουμε δέν γίνεται ούτε ακαδημαϊκά ούτε επαγγελματικά. Δέν γίνεται νά τής άφιερωθείς άν δέν είναι, κάπως, τρόπος ζωής...».

Η παράθεση όμως τρόπων ζωής (όπως συνέβη και μέ τούς άγίους) δέν παραδειγματίσε τόν κόσμο τής ανανεωτικής Άριστεράς. Η εκ του μακρόθεν πολιτική παρέμβαση μέσω τής παθητικής διάχυσης ιδεών (μέτριοι βεληνεκούς) και ή θολή περιγραφή ενός σοσιαλιστικού όράματος δέν κίνησαν άπολύτως κανένα. Έν μέρει τουλάχιστον, ό λόγος γι' αυτή τήν άναποτελεσματικότητα, τήν άγωνία, ίσως νά είναι ότι ό μεγάλος όγκος από τά όσα κατά καιρούς υποστηρίχθηκαν από τίς γραμμές του περιοδικού ήταν τό ίδιο άσαφή και συγκεκριμένα μέ αυτά πού έχει νά προτείνει σήμερα ή κ. Δαμανάκη.

Και γιά νά τελειώσω μέ τίς δικίες μας τίς σάρκες. *Ο Πολίτης* (πού, δυστυχώς, δέν αλλάζει) έδωσε μίαν ευκαιρία γιά νά είπωθούν όριωμένα πράγματα μέ τ' όνομά τους. Παρ' όλα ταύτα, αυτή ή ευκαιρία δέν καλλιεργήθηκε: Μέ πίκρα ξεφυλίξει κανείς τίς πίσω σελίδες, τότε πού οί (μέτριοι βεληνεκούς) διανοούμενοι του *Πολίτη* έπαίζαν μέ τίς λέξεις, άντα-

παντούσαν μέ ναρκισσιισμό στους άκαδημαϊκούς τους φίλους (και μόνον), στραβώνοντας ώστόσο τήν δική μας τήν ζωή μέ τά κάπα τά πολλά, και, έν όλίγοις, άναπαράγοντας τόν ίδιο τόν άσχημο και προβληματικό έαυτό τους. Όλ' αυτά, μέ έναν παράδοξο, παραδοξότατο τρόπο συνυπήρξαν μέ τίς τεράγωνες τομές πού επιχείρησε μία μερίδα συντακτών του περιοδικού, μέ όρισμένες (μεγάλου βεληνεκούς) βολές στό πεδίό τής έλληνικής Άριστεράς.

Δέν άρέσει στόν εκδότη, αλλά ή εικόνα τής τσογλανοπαρέας πού κάνει... διδακτορικό (ή ύφηγεσία) ήταν και είναι εκεί, άν κοιτάξει κανείς από μίαν άπόσταση. Τό περιοδικό δέν άνοιξε ποτέ ούσιαστικά τίς πόρτες του στίς διεθνείς ζυμώσεις και στή διεθνή επικαιρότητα, μέ εξαίρεση τίς (κάπως ρετρό) αναδρομές στίς γαλλικές πηγές. Άλλο όμως ή αναδρομή και άλλο ή επίδρομή στήν πραγματικότητα!

Έπειτα, τί άποψη νά διαμορφωθεί χωρίς νά άνοιξει ένας ισότιμος διάλογος μέ τίς άλλες (άντε, νά τίς πούμε θεόστραβες) δυνάμεις τής Άριστεράς; Τί, δηλαδή, τό αλάθητο είχε ό *Πολίτης*; Μέ έναν περίεργο, δογματικό θά έλεγα τρόπο, τό περιοδικό συμπεριφέρθηκε λίγο πολύ σάν κόμμα (διανοούμενων μέτριοι βεληνεκούς), θεοποιώντας μίαν ιδεολογική όμοιογένεια πού δέν ύπήρξε ποτέ στό άναγνωστικό κοινό του (ούτε καν μέσα στό πλαίσιο τής συντακτικής του επιτροπής πού συνέχισε νά φθίνει) και σνομπάροντας τή σημασία μιάς συνεύρεσης στή βάση τής έφεσης γιά έρευνα, στή βάση ενός καλύτερου ήθους. Έκει, δηλαδή, πού θά μπορούσε ό *Πολίτης* νά χτίσει, εκεί έκανε πίσω.

Άν άντεξε τόσο τό περιοδικό, είναι έπειδή πολλοί αναγνώστες του έβρισκαν σωστό τό έγγχειρημά του νά άνοίξει ένα χαράκωμα στά άριστερά του τότε ΚΚΕ Έσ., γιά νά μήν κρυθόμαστε πίσω από τό δάχτυλό μας, έπειδή ακόμα περισσότεροι σεβάστηκαν τήν άδέκαστη, άθηντικά κριτική και άνιδιοτελή στάση του εκδότη του.

Σέ ό,τι μέ άφορά, από τήν (μικρού βεληνεκούς και μικράς διάρκειας) φλυαρία μου στόν *Πολίτη*, κρατώ μόνο, ίσως, μερικά από ένα μου σημείωμα, τά «*Θεωρήματα τών έλαχίστων*». Γιά τά ύπολοιπα ζητώ, ειλικρινά, συγγνώμη.

2. Τά έν κόσμω

Τό τί έχει συντελεστεί παγκοσμίως τό ξέρουμε. Τό τί μέλλει γενέσθαι δέν ξέρουμε, κι έπειδή είμαστε ακόμα ζωντανοί, κάτι, κάπως, πρέπει νά κάνουμε. Τά έναπομείναντα Institutions τής Άριστεράς είναι ή σοσιαλδημοκρατία και κάτι φθισικά ύπολοιπα στά συνδικατικά και τά κομμουνιστικά κόμματα. Οί θεωρητικές έπεξεργασίες, στίς όποιες στηριχθήκαμε, τόσο τό ίδιο τό σοσιαλιστικό όραμα

όσο και οι μέθοδοι έρμηνείας των φαινομένων στον καπιταλισμό, είναι υπό επανεξέταση. Όχι διότι απέτυχε ο δήθεν ύπαρκτος σοσιαλισμός, αλλά διότι κωνιορτοποιήθηκαν όλες οι εκδοχές της ανανεωτικής 'Αριστεράς σ' όλο τον κόσμο.

Είναι ένα πράγμα να τά γράφει κανείς όλα αυτά, κι άλλο να τά νιώθει ως τό κόκαλο. Νά συνειδητοποιεί δηλαδή ότι όλα, όλα εκείνα στή βάση των οποίων συγκροτήθηκε ή έλλογη προσωπικότητά του, αίμα και νούς, μπαίνουν στο γύρο του θανάτου. Όμως, ή διαδικασία ανανέωσης της 'Αριστεράς δέν μπορεί πιά να είναι διαδικασία ανασυγκρότησης. Μπορεί μόνο να είναι, πρώτα απ' όλα, θεραπεία τής ιδεοληψίας μας και απαλλαγή από τά σκοτώματα πού μέ στόμφο και άλαζονεία άφόρητη μās επιβλήθηκαν (δέν θά όνομάσω έδω γιατί κινδυνεύω νά ξαναμπώ σέ ιστορίες μέ πολλά κάπα). Μόνο μετά από αυτόν τόν κεντηριασμό, μόνο έφ' όσον καθαρίσει ή πληγή, μπορεί νά άρχίσει ο νέος άγώνας γιά νά γεμίσει τό άδειο ποτήρι.

Μοναδικό δεδομένο σ' αυτή τήν πορεία είναι αυτή ή ένστικτώδης τάση τής κοινωνίας γιά περισσότερη, όχι λιγότερη, δικαιοσύνη, ή σχεδόν έμφυτη ροπή του έργαζόμενου κόσμου πρός αυτό πού αποτέλεσε τήν πεμπουσία του σοσιαλισμού: τήν κοινωνική αυτορρύθμιση, τόν μαρασμό του κράτους, τήν άπελευθέρωση διά τής παιδείας. Αυτή είναι ή μόνη δύναμη πού επιβεβαιώνεται συνεχώς από έποχή Σπάρτακου και έντεϋθεν. Ό ρόλος τής 'Αριστεράς μπορεί νά είναι μόνον ρόλος πλοηγού, ρόλος συλλογικού δημογέροντα και όχι ρόλος χειραγωγού.

Δικαίωμα και του Πολίτη και όποιουδήποτε άλλου στήν άποδεκατισμένη 'Αριστερά είναι νά σνομπάρει και τή σοσιαλδημοκρατία και τόν Συνασπισμό και τό ΠΑΣΟΚ και τόν Λαλιώτη, και τόν Μιττεράν και τήν Τσιτσιολίνα και τούς Γερμανούς και τούς Έγγλέζους και τούς Βορειοαφρικανούς. Τά είπαν και τά καναν ή άλλοι. Καλύτερα όμως ν' άρχίσει από τόν κατάδικό του συντηρητισμό, πού μās έκαμε νά βλέπουμε μέ καχυποψία τή φυσιολογική ποικιλομορφία, νά άντικρίζουμε παντού ιδεολογικούς έχθρους και πουθενά τόν ιστορικό αντίπαλο. Αυτός είναι πού μās άνάγκασε νά ψηφίζουμε γελοία πράγματα τά τελευταία χρόνια, απ' τήν μιά επικρίνοντας τόν άρχηγισμό του ΠΑΣΟΚ κι απ' τήν άλλη επωάζοντας ένα σωρό άνόητους ήγεμονίσκους μέσα στον κόρφο μας.

Οί μικρομεσαίοι διανοούμενοι, πού ούτε στον κίνδυνο μās σοβαρής άκαδημαϊκής πρότασης μπαίνουν ούτε στήν «διαεθαρμένη» πολιτική θέλουν νά επενδύσουν, είναι μάλλον περιττοί. Όσο γιά τά σώψιχα, άν ο Μπέργκμαν είχε γαμήσει έγκαιρως τή μάνα του, κι ο Γούν-

τυ Άλλεν είχε βρει μιά γκόμενα όταν μπορούσε, ή άνθρωπότης θά είχε γλιτώσει όλην αυτή τή νύστα.

Η ζωή μάλλον είναι άλλου και πάντως πονεί μ' άλλο τρόπο. Αυτό είναι πού διασώζει τήν κ. Δαμανάκη (πού τραυλίζει) κι όχι τή Βάσω Κιντή (πού κυριολεκτεί).

Θέλει πράγματι ο Πολίτης και κατ' επέκταση τό υπόλοιπο τής ανανεωτικής 'Αριστεράς ν' αλλάξουν τή μή άλλαγή τους; Άς μετανοήσουν, άς άνεχθούν τήν κ. Δαμανάκη (μιά χαρά κοπέλα είναι, κι άς μās διέγραψε), άς σιωπήσουν λίγο όπως κάνουμε όλοι μας κι άς πάρουμε μαζί τό τραμ τό τελευταίο.

Σπύρος Δ. Γεωργάτος

Χαϊδελδέργη, 18 Φεβρουαρίου 1992

Δέν είναι σωστό ν' άπαντά κανείς στους έπιστολογράφους. Είναι άναγκαίο όμως οί άναγνώστες νά ξέρουν τί θά άπαντήσω έγώ στήν συγκεκριμένη πρόταση-πρόκληση του φίλου Σ. Γεωργάτου νά συμπορευτούμε μέ τόν Συνασπισμό. Λοιπόν, δέν θά συμπορευτώ μέ τόν Συνασπισμό. Δέν θά τόν ψηφίσω στίς άυριανές εκλογές. Αυτό άυστηρώς προσωπικά. Γιά τά άλλα, ο καθείς και ή γνώμη του.

Άγγελος Έλεφάντης

ΓΙΑΤΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ;

Θεσ/νίκη 1.2.1992

Πρός τόν κ. Δαμιανό Παπαδημητροπουλο

Είμαι ένα άναγνώστης του περιοδικού 'Ο Πολίτης έδω και αρκετό καιρό και θά ήθελα νά σās αναφέρω ορισμένες σκέψεις και άπόψεις μου κυρίως γιά τό άρθρο σας στο τεύχος 115, του Οκτωβρίου 1991, μέ τίτλο «Τά Βαλκάνια κι έμεις» και λιγότερο γιά τό άρθρο σας «Ξύπνησε τό ήφαιστειο των Βαλκανίων», στο τεύχος 114 του Ιουλίου 1991.

Έτσι, λοιπόν, στο άρθρο σας «Τά Βαλκάνια κι έμεις» αναφέρεστε στο έρώτημα «Ποιοί είναι λοιπόν οί Σλαβομακεδόνες;», λέγοντας ότι υπάρχει μία γλώσσα, **τά μακεδονικά (!)**, πού αναπτύχθηκε στον γεωγραφικό χώρο πού συναντούνται οί τρεις λαοί. Μοιάζουν περισσότερο μέ τά βουλγάρικα, λιγότερο μέ τά σέρβικα και ακόμα λιγότερο μέ τά ελληνικά.

Και έδω νά σās θέσω τό πρώτο ερώτημά μου: Άπό πού και ως πού και γιά

ποιόν λόγο βαφτίζεις μιά γλώσσα (ή διάλεκτο), πού διαμορφώθηκε σέ ένα συγκεκριμένο χώρο από μία ομάδα ανθρώπων και στήν πλειοψηφία της άποτελείται από λέξεις σλαβικής προελεύσεως (άρα δημιουργείται μετά τόν 8ο αιώνα μ.Χ.), μέ ένα όνομα μās ελληνικής (και στή γλώσσα αλλά και στο χώρο) φυλής, των Μακεδόνων, των οποίων ή ιστορική παρουσία (άποδεδειγμένα) ξεκινάει από τό 700 π.Χ.; Και αυτό δέν τό λέω αυθαίρετα. Έχει άποδειχθεί και μέ μνημεία, μέ καθαρά ελληνικές επιγραφές, και γραπτά ελληνικά αλλά ακόμα περισσότερο μέ τά ίδια τά όνόματα και των ανθρώπων αλλά και των τόπων.

Αυτό δέν τό λέω γιά νά αναζητήσω τήν καταγωγή μου στο αίμα και όχι στή συνείδηση, στή διαχρονικότητα και όχι στή συγχρονικότητα, όπως πολύ σωστά αναφέρεις, αλλά γιατί έτσι κατηλεύεις αυθαίρετα μέσα στήν ιστορία δεδομένα πού δέν μπορούν νά άμφισβητηθούν από κανέναν. Τό ζήτημα είναι σοβαρό, γιατί από αυτή τήν όνομασία αυτής τής γλώσσας έτσι, δημιουργείται όλο τό υπόλοιπο άνυπόστατο μακεδονικό ζήτημα.

Η Μακεδονία είναι ο χώρος εκείνος όπου έδρευε ή μακεδονική φυλή ήδη από τό 700 π.Χ. και ή γλώσσα αυτής τής φυλής είναι τά ελληνικά (γιατί οί ίδιοι είναι Έλληνες).

Έδω θά ήθελα νά σου αναφέρω ένα διαφωτιστικό παράδειγμα. Υπάρχει μία γλώσσα στή Θεσσαλία (ως επί τό πλείστον) πού λέγεται βλάχικα και φυσικά μιλιέται από τούς Βλάχους, οί όποιοι αποτελούν μία ιδιαίτερη ομάδα. Αυτή ή γλώσσα άποτελείται, κατά πρώτο λόγο, από λατινικές λέξεις ή ρίζες, κατά δεύτερο λόγο από ελληνικά και κατά τρίτο από σλαβικά. Φαντάζεστε σέ μιά αυτόνομηση (υποτιθέμενη μελλοντικά) αυτών των ανθρώπων νά χαρακτηρίζαν τή γλώσσα τους ρωμαϊκή και νά επιζητούσαν τή ίδρυση Ρωμαϊκής Δημοκρατίας μέ πρωτεύουσα τήν Καρδίτσα; Φυσικά, και μόνο στή σκέψη θά γελούσε και τό παραλόγο κατσίκι αλλά οί συσχετισμοί μέ τό «μακεδονικό» ζήτημα είναι σχεδόν άπόλυτα ίδιοι.

Έπειτα ήθελα νά πω και κάτι άλλο: λές σέ ένα σημείο του άρθρου σου ότι συγχρονικά είσαι ο,τι δηλώσεις. Έτσι, ή μή άναγνώριση ενός τέτοιου κράτους (πού δήλωσε Δημοκρατία τής Μακεδονίας) σημαίνει γιά μās ότι αυτό τό κράτος δέν υπάρχει. Δέν είναι όμως έτσι, γιατί τό πρόβλημά μας δέν είναι ή ύπαρξη ενός κράτους, τό πρόβλημά μας είναι πώς μπορούν νά δηλώνουν Μακεδόνες όταν δέν είναι Έλληνες.

Οί Μακεδόνες (οί όποιοι είναι Δωριείς και κατεβαίνουν στήν Ελλάδα μαζί μέ τούς υπόλοιπους, οί όποιοι συνεχίζουν νοτιότερα) από αρχαιότατων

χρόνων ονομάζονται πρώτα οι άνθρωποι ως Μακεδόνες, και κατόπιν Μακεδονία ο χώρος όπου έδρευουν. Έτσι λοιπόν ο έλληνισμός τους είναι άδιαμφοσθήτος εδώ και 2.500 χρόνια.

Κλείνοντας, θά ήθελα (είτε δημοσιεύοντας τήν επιστολή μου είτε όχι, πράγμα πού δέν νομίζω νά βοηθά τόν διάλογο μέ τούς αναγνώστες) μέσα από τό περιοδικό μιά απάντηση στά παραπάνω ερωτήματά μου.

Ευχαριστώ
Αθανασιάδης Γιάννης
Μαθηματικός
Ροδοκανάκη 8 - Θεσ/νίκη

ΜΙΑ ΟΦΕΙΛΟΜΕΝΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Τό ερώτημα πού θέτει ό κ. Αθανασιάδης είναι «Πώς μπορούν νά δηλώνουν Μακεδόνες, όταν δέν είναι Έλληνες;». Πώς οικειοποιούνται ένα όνομα πού δέν τούς ανήκει.

Μήπως επειδή τό «βρεθκαν στά άζητητα;». Καί γιά νά εξηγηθώ: ή άποψη του κ. Αθανασιάδη προϋποθέτει τρισχιλιετή ιστορική συνέχεια του έλληνισμού. Τέτοια συνέχεια δέν υπήρξε στην ιστορία. Υπάρχει μόνο στή σημερινή εθνική μας συνείδηση και συνεπώς και στή συνείδησή μας γιά τήν ιστορία. Γιά νά τό πούμε διαφορετικά, τή συνέχεια μπορούμε νά τήν δρούμε διαβάζοντας «ανάποδα» τήν ιστορία, από τό σήμερα πρós τό χθές. Τότε ναί: ό,τι συνέβη χθές καταλήγει αναπόδραστα στο σήμερα, τό χθές (ή ιστορία) δέν είναι παρά ή προϋπόθεση του σήμερα.

Αυτή ή ιδεολογική ανάγνωση τής ιστορίας, πού θέλει ανθρώπους άλλων εποχών, μέ άλλες ανάγκες, νά κινούνται και νά δρούν σύμφωνα μέ τίς δικές μας ανάγκες, μέ τά δικά μας κριτήρια, ούσιαστικά καταργεί τήν ιστορία. Αυτή ή επίλεκτική-διαχρονική ανάγνωση τής ιστορίας, πού καταργεί τή συγκροτικότητα τής κάθε ιστορικής στιγμής, αφήνει αναπάντητα πολλά ερωτήματα κι όχι μόνο τό «Πώς μπορούν νά δηλώνουν Μακεδόνες όταν δέν είναι Έλληνες».

Ένα τέτοιο ερώτημα είναι γιατί ή γιαγιά μου (και κυρίως οι γενιές πριν από αυτήν) δήλωνε Ρωμιά κι όχι π.χ. Ελληνίδα, όπως θά έπρεπε σύμφωνα μέ τά δικά μας κριτήρια. Γιά νά μήν μακρογορούμε: ή ελληνικότητά μας, μέ τόν τρόπο πού τήν αντιλαμβανόμαστε σήμερα, είναι δημιούργημα των δύο τελευταίων αιώνων — απόρροια τής συγκρότησης των κρατών-έθνών και τής αντίστοιχης συνείδησης πού τή συνόδευε. Μέσα σ' αυτή τή διαδικασία συγκρότησης έμεις δηλώσαμε Έλληνες (πρός Θεού, δέν έννοώ ότι τό δηλώσα-

με αυθαίρετα), κάποιιοι άλλοι δήλωσαν Σέρβοι, Βούλγαροι κ.λπ. Καί κάποιιοι τρίτοι, πού δέν ήθελαν νά είναι τίποτε άπ' όλ' αυτά, δήλωσαν Μακεδόνες, παίρνοντας τό όνομα τους από τά έδάφη πού κατοικούσαν, άκριδώς γιά νά ξεχωρίσουν από τόν περιγύρό τους, γιά νά συγκροτήσουν τό δικό τους έθνος. Πρόκειται γιά μιά πρόσφατη ιστορία, άρχισε περίπου έναν αιώνα πριν και σήμερα κορυφώνεται, γιατί τούς παρέχεται ή δυνατότητα, μέσα στή σημερινή συγκυρία, νά συγκροτηθούν και ως κράτος. Ποιός είπε όμως ότι τά έθνη (και λέγοντας έθνος έννοούμε μιά πολιτική ένότητα — όχι μιά «φυλετική» καταγωγή) υπάρχουν μόνο όταν είναι τρισχιλιετή;

Ανάλογες σκέψεις μπορούμε νά κάνουμε και γιά τίς γλώσσες. Ούτε αυτές προέρονται εκ φύσεως, είναι κι αυτές ανθρώπινα ιστορικά δημιουργήματα. Καί οι γλώσσες φτιάχνονται. Γι' αυτό και ή όλη συζήτηση γιά τή «γλώσσα των Σκοπίων» πού είναι τεχνητή, όπως λέγεται, είναι συζήτηση περί όνου σκιάς. Όλες οι γλώσσες είναι «τεχνητές». Φτιάχνονται μέσα από λόγιες,

σκοπίμες διαδικασίες και άσυνείδητες ταυτόχρονα. Μήπως ή γλώσσα ή ελληνική, αυτή πού μιλάμε και γράφουμε σήμερα, δέν είναι δημιούργημα των δύο τελευταίων αιώνων, μήπως τό κράτος δέν συνέβαλε αποφασιστικά γιά τή διαμόρφωσή της, ανάλογα μέ τίς ανάγκες του; Κι αυτό πάλι δέν σημαίνει ότι δέν υπάρχουν γλώσσες, όπως ή ελληνική, μέ μακραίωνη ιστορία και παλαιότητα καταγωγή. Τά περί Καρδίτσας τά αντιπαρέρομαι.

Μιά παρατήρηση άκόμη: Έχω πλήρη συνείδηση ότι υπάρχει «σκοπιανός έθνικισμός», δηλαδή έθνικιστική ιδιοτέλεια, πού σημαίνει έπεκτατικές βλέψεις μέσω άλυτρωτικού ζητήματος πού μπορεί νά έγερθεί εν καιρώ, χρησιμοποιώντας άκριδώς τό όνομα Μακεδονία. Αλλά σ' αυτόν τόν έθνικισμό δέν μπορούμε ν' απαντάμε μέ έναν ρομαντικό και παρωχημένο μεγαλοϊδεατισμό. Η αντιπαράθεση δύο έθνικισμών μόνο καταστροφές δημιουργεί. Τά υπόλοιπα σέ άλλες σελίδες του περιοδικού.

Δ. Παπαδημητρόπουλος

